

T.C.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

81508

KUR'AN'DA KİBİR KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şükrü AYDIN

VAN - 1999

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TAYIN MERKEZİ

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA KİBİR KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman

Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK

Hazırlayan

Şükrü AYDIN

VAN - 1999

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jüriniz tarafından

.....Yüksek Lisans Tezi

olarak kabul edilmiştir.

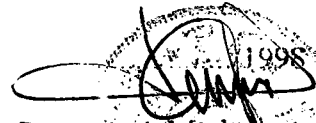
Başkan: Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK

Üye: Doç. Dr. Necati KARA

Üye: Yrd. Doç. Dr. Abdülhakî GÜNEŞ

Üye:

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Recai KARAHAN
Sos. Bil. Enst. Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I-II
ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR	2
GİRİŞ	3

I. BÖLÜM

TAHLİLİ KISIM: DİLSEL ÇÖZÜMLEMELER

1. KİBRİN ANLAM ALANI	5
1.1. Kibrin Lügat Anlamı	5
1.2. Kibrin İstilah Anlamı	12
1.3. Kibrin Kur'an Metninde Kullanımı	15
1.3.1. İstikbar	15
1.3.2. Tekebbür	25
1.3.3. Kibriyâ'	28
1.4. KUR'AN'DA KİBİR KAVRAMI İLE İLGİLİ KELİMELEER	32
1.4.1. Ğurur	32
1.4.2. Ucb	35
1.4.3. Ulûvv	38
1.4.4. İstinkâf	40
1.4.5. Beğâ	41
1.4.6. Tağâ	43
1.4.7. Atâ	44
1.4.8. Batire	45
1.4.9. İstiğnâ	46
1.4.10. Cebr	48
1.4.11. İstihzâ' ve Suhriyyet	49
1.4.12. Mele'	51
1.5. KUR'AN'DA KİBİR İLE İLİŞKİLİ VASIFLAR	3
1.5.1. Kibir - Küfür İlişkisi	53
1.5.2. Kibir - Kizb İlişkisi	54
1.5.3. Kibir - Cehl İlişkisi	55

II. BÖLÜM

KİBİRLİ DAVRANIŞ

2.1. KİBRİN KAYNAĞI	59
2.2. KİBRİN SEBEPLERİ	60
2.2.1. Kendisine verilmiş olan ilimden dolayı kibre düşmek	60
2.2.2. Kişinin yapmış olduğu amel ve ibadeti ile kibre düşmesi	61
2.2.3. Soyunun üstünlüğü ile kibirlenmek	62
2.2.4. Ekonomik gücünden dolayı kibirlenmek	63
2.2.5. Giyim- kuşam ve güzelliği ile övünerek kibre düşmek	64
2.3. KİBRİN ÇEŞİTLERİ	65
2.3.1. Allah'a Karşı Kibir	65
2.3.2. Peygamberlere Karşı Kibir	67
2.3.3. Kullara Karşı Kibir	68
2.4. KUR'AN'DA KİBİR SAYILAN DAVRANIŞLAR	69
2.4.1. Kendisini üstün görüp, şırmarmak ve insanlardan uzaklaşmak	69
2.4.2. Yüz hareketlerinde görülen kibir	70
2.4.3. Yüksek sesle konuşmak	71
2.4.4. Dil ile incitmek ve alay etmek	71
2.4.5. Yer yüzünde gururla dolaşmak	72
2.5. HAKLI YERE KİBİR (İZZET-İ NEFS)	73

III. BÖLÜM

KUR'AN KISSALARINDA KİBİR ÖRNEKLERİ

3.1. ŞEYTAN VE KİBİR	77
3.2. KARUN KISSASINDA KİBİR	80
3.3. FİRAVUN KISSASINDA KİBİR	81
SONUÇ	87
BİBLİYOGRAFYA	88

ÖNSÖZ

İçinde yaşadığımız şu dünyada huzur, barış ve mutluluk içinde yaşamak ahlâki değerlere ne derece bağlı olmamızla orantılıdır. Herhangi bir din veya inanca bağlı olsun veya olmasın her toplumun kendine göre bağlı olduğu değerleri ve ahlâki ilkeleri vardır.

İnsanlık için önemli olan bu ahlâki ilkeler Yüce Kitabımızda da önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an bu konuda insanlığa evrensel nitelikte mesajlar sunmakta, bunun yanında toplumu kökünden sarsan ve çöküşe götüren beşeri zaafılara da değinip, bu konuda insanları uyarmaktadır.

İşte bu beşeri zaafılardan biri de kibirdir. Kur'an'ın pek çok ayetlerinde bunun ne derece tehlikeli bir hastalık olduğu vurgulanmakta ve bununla ilgili somut örneklere yer verilmektedir.

Buradaki temel hedef ise insanlığı bu konuda eğitmek ve geçmiş milletlerin bazılarında olduğu gibi yanılığa düşmemelerini sağlamaktır. Bu yüzden Kur'anda bu tür konular sık, sık tekrar edilmektedir.

Bu bağlamda bize düşen görev ise, Kur'an'ın bu evrensel mesajlarına kulak vermek, anlatmış olduğu ibret verici olaylardan kendimize düşen dersleri çıkarmak, geçmiş ümmetlerin düşmüş olduğu hatalara düşmemektir.

Biz de "Kur'an'da Kibir Kavramı" adlı çalışmamızı bu ekseninde ele alıp, incelemeye çalıştık. Çalışmamız esnasında bize yol gösteren ve çalışmamızı büyük bir titizlikle takip eden hocam Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK'e ve bu çalışmamda bana yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Şükrü AYDIN

VAN- 1999

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
- a.s. : Aleyhi's-Selâm.
- b. : Bin.
- b.y.y. : Baskı yeri yok.
- Bkz. : Bakınız.
- D.İ.B.Y. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- H.Ü.İ.F.D. : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Hz. : Hazret.
- İst. : İstanbul.
- Mad. : Maddesi.
- ö : Ölümü
- r.a. : Radiyallahu Anh.
- s. : Sayfa.
- s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Vesellem.
- T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı.
- t.y. : Tarih Yok.
- Thk. : Tahkik eden.
- Trc. : Tercüme eden.
- U.Ü.İ.F.D. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- v.b. : Ve benzeri.
- v.s. : Ve saire.
- y. : Yıl.

GİRİŞ

A- Araştırmanın amacı:

Günümüzde Kuran ayetleri ve bu ayetlerde geçen kavramlar üzerinde araştırmaların yoğunlaştığına şahit olmaktadır. Bu durum memnuniyet verici bir gelişmedir.

Böylece Kur'an'da geçen kavramların ayetler bütünlüğü içinde müstakil birer çalışma olarak ele alınıp, incelenmesi Kur'an'ın anlaşılmasında elbette önemli bir adım sayılır. Çünkü kavramlarda zaman içinde anlam kaymaları olabilmektedir. Bunu konumuzla ilgisi açısından şu örnekle açıklayabiliriz;

Tevazu, teslimiyet ve hoşgörü gibi vasıflar İslâm öncesi Araplar tarafından bir aşağılık ve zillet sayılmaktaydı. İtaatsizlik, kibirlenme ve zorbalık ise bir şeref ve asalet olarak değerlendirilmekteydi. İslâm'ın doğuşu ile bu denge tamamen tersine döndü. Belki bu kelimelerin anlamlarında fazla bir değişme olmadı ama kelimeler tamamen yer değiştirdiler. Bunun sonucunda kibir ve büyüklenme insanı küfre kadar sürükleyebilecek bir etken sayılırken, tevazu ve teslimiyet ise bir fazilet sayıldı.

Bizim de araştırmamızın amacı bu doğrultuda kibir kavramını ve ona yakın anlamlı kelimeleri Kur'an ayetleri ışığında bir bütün olarak ele almak, bu kelimeler arasındaki ilişkiyi ve varsa aralarındaki nüansı vurgulamaya çalışmaktır.

Ayrıca kişiyi kibirli davranmaya iten sebepleri irdelemeye çalışmak, kibrin fert ve toplum bazında yol açtığı zararlar üzerinde durmak. Konuyla ilgili Kur'an'ın

vermiş olduğu örneklere de değinerek bu kavramın daha anlaşılır bir hale gelmesine az da olsa bir katkıda bulunmaya çalışmaktır.

B- Araştırmanın metodu:

Araştırmamızda imkanlar ölçüsünde birinci derecede önemli olan temel kaynaklara ve tali kaynaklara müracaat ettik. Kur'an ayetlerini merkez alarak gerek Arapça yazılmış olan, gerekse Türkçe'mize kazandırılmış olan değişik tefsirleri inceleyip önemli ölçüde yararlanmaya çalıştık.

Arapça yazılmış olan; *er-Râzî*, *el-Beydâvî*, *el-Âlûsî*, *el-Kurtubi*, *İbni Kesir*, *et-Tâberî*, *en-Nesefî*, *el-Merâğî*, ve *el-Kâsimî*' ye ait tefsirlerden önemli ölçüde yararlandığımızı söyleyebiliriz.

Türkçe'mize kazandırılmış olan veya Türkçe yazılmış olan tefsirlerden ise, İzzet Derveze'nin; *et-Tefsiru'l Hadîs*'i, Mevdudi'nin; *Tefhimu'l Kur'an*'ı, Elmalılı M. Hadi Yazır'ın; *Hak Dini Kur'an Dili*, Seyyid Kutub'un *Fi Zilâli'l Kur'an*'ı ve Süleyman Ateş'in; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* de önemli bir yer tutar.

Çalışmamızın bir de semantik yönü olduğundan Lügat ve lügat türündeki eserlere de başvurduk. *Lisânu'l Arab*, *el-Müfredât*, *Tehzibu'l-Lüğa*, *el-Külliyat*, *es-Sihah*, *el-Kâmusu'l Muhît*, *Cemheretu'llüğa* ve *Mu'cemu Mekâyisi'llüğa* bunlardan başlıcalarıdır.

Ayrıca İzutsu'nun kavram çalışmaları ile ilgili eserleri de çalışmamızda önemli bir yer teşkil eder.

Bunun yanında bazı Hadis kitaplarından ve ahlâk, tasavvuf ve psikoloji ile ilgili eserlerden de faydalanmaya çalıştık.

Müellif adları ilk geçtiği yerde detaylarıyla gösterilmiştir. Daha sonraki yerlerde ise müellifin ismi kaydedilerek yanına a.g.e., yazılmıştır. Şayet bir müellifin birden fazla eserinden yararlanılmış ise, bu durumda müellifin ismi ve hangi eseri kullanıldığı da belirtilmiştir.

I. BÖLÜM

TAHLİLİ KISIM : DİLSEL ÇÖZÜMLEMELER

1. KİBRİN ANLAM ALANI

1.1. Kibrin Lügat Anlamı

Kibr, kelimesini incelediğimizde, çeşitli bablara göre farklı masterlar aldığını görürüz. Kelimenin sülasi I. babdan mastarı “**Kebren**”dir.Yaşça büyük olmak anlamına gelir. ¹ IV. ve V. babdan ise mastarı, “**Kiberen**”dir. Bu da küçüklüğün zıttı olup, ² makam, mevki ve bedensel açıdan büyük olmak, iri cüsseli olmak demektir. ³ Dolayısıyla bu kelimenin ifade ettiği “**büyüklük**” nicelik, nitelik, durum, mertebe vs. bakımlarından olabilir. ⁴

“**Kibr**” kelimesi, “**Kubr**” veya “**kibr**” olarak okunur. Meşhur olanı ise “**Kibr**”şeklinde okunmasıdır. ⁵ **Kibr**; işlerin büyüğü, **Kubr** ise; soy, nesep ve yakınlıkta büyüklüğü ifade eder. Bu bağlamda kelimenin **kibr** şeklinin geçtiği bir ayette; “*iftira ve günahın büyüğü*” anlamının kastedilmiş olduğunu görmekteyiz. ⁶ Böylelikle her iki kelime de bir şeyin büyük oluşunu, şeref ve üstünlüğünü ifade eder. Ancak “**el-kibr**” formu, aynı zamanda zorbalık, büyük günah, küfür ve şirk anlamlarını da içerir. ⁷

¹ el-Cevherî. İsmail b. Hammad. *es-Sıhah, Tâcu'llüğa Ve Sıhâht'l Arabiyye*, 3.baskı, Dâru'l İlm. Beyrut. 1984. II. 108; Ebu Ceyb. Sa'dî. *El-Kâmûsu'l Fıkhî, Lüğaten ve Istılâhen*, Dâru'l Fıkr. Dimeşk. 1988. “K.B.R.” Mad.. s. 313.

² Firûzâbâdî. Meccduddin Muhammed ibn Ya'kub. *el-Kâmûsu'l Muhît*, 3.baskı. Müessesetü'r Risâle. Beyrut. 1993. s. 602.

³ Ebu Ceyb. Sa'dî. a.g.e., s. 313.

⁴ el-İsfchânî. er-Rağıp. *el-Müfredât*, (thk.. Safvan Adnan Davudî). 1.baskı. Dâru'l Kalem, Dimeşk.1992. “K.B.R.” Mad.. s. 696.

⁵ İbn Manzûr. Ebu'l Fadl Cemâluddin Muhammed b.Mükerrem. *Lisânu'l Arab*, 1.baskı, Dâru Sâdir. Beyrut. 1990. “K.B.R.” Mad.. V. 128.; el-Hemedâni. Hüseyin Ebu'l İzz. *el-Ferîd Fi İ'rabi'l Kur'ani'l Mecîd*, (thk.Fehmi Hasan en-Nemr. Fuad Ali Muhaymer). Dâru's-Sekâfe. b.y.y.. t.y.. III. 592.

⁶ el-Kefevî. Ebu'l Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseyinî. *el-Külliyât*, 2.baskı. Müessesetür-Risale. Beyrut. 1993. s. 771; et-Tâberî. Ebu Ca'fer Muhammed Cerir, *Câmiu'l Beyân, an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l Fıkr, Beyrut.1988. XIX. 87.; Ayrıca bkz.. Nur,(24), 11.

⁷ Firûzâbâdî, a.g.e., s. 602

“Kibr” kelimesi ve türevlerinin Arap dilinde çok farklı kullanım alanları vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

1. **Büyük olmak, iri cüsseli olmak:** Mazi şeklinde gelen “kebure” sigası bu anlamı verir. ⁸ Kur’an’da bu kelime “büyüdü” “ağır” ve “şiddetli” oldu anlamında kullanılmıştır. ⁹

2. **Yaşça büyük olmak, ihtiyarlamak ve bunamak:** Bu mana için mazi sigası olan “kebire” ifadesi kullanılmıştır. Bunun mastarı “el-Kiber” de yaşlılık anlamına gelmektedir. ¹⁰ Kur’an-ı Kerim’in ayetlerinde de böyle bir kullanımın olduğunu görmekteyiz. ¹¹

3. **Soy bakımından daha büyük olmak:** Bu manayı ifade etmek için “kubbur” ve “kubbure” kelimelerinin izafet hali olan “kubburuhum” ve “kubburetuhum” kelimeleri kullanılmıştır. ¹²

4. **Büyüklik, şeref ve zorbalık:** Bu manaları ifade etmek için “el-kibr” ve “el-kibriya” kelimeleri kullanılmıştır. ¹³ “Kibriya” kelimesi aynı zamanda “mülk” ve “saltanat” manasına da gelmektedir. ¹⁴

5. **Büyük kardeş:** Bu mana “kubr” kelimesi ile, كبر ولد الرجل şeklinde ifade edilir. ¹⁵

6. **Ana, babanın son çocuğu:** Bu mana “kubretu” kelimesi ile, كبرة ولد أبويه şeklinde ifade edilmiştir. ¹⁶

⁸ el-Cevheri. a.g.e., II, 801.; Firuzâbâdi. a.g.e., s. 601, 602.; İbn Manzûr. a.g.e., V, 126.

⁹ Bkz., Çantay. Hasan Basri. *Kur’an-ı Hakîm Ve Meâl-i Kerîm*, Çantay Kitabevi, İst., t.y., I. 188. 318.; II. 844. 867.; III. 1037.; Ayrıca bkz., En’am. (6). 35.; Yunus. (10). 71.; Mü’min. (40). 35.; Sûrâ. (42). 13.; Saf, (61), 3.

¹⁰ İbn Faris. Ebû’l Hüseyin Zekriyya, . *Mu’cemu Mekâyisi’llüga*, Daru’l Cil, Beyrut, 1991, V. 154.; İbn Düreyd, Ebubekr Muhammed b. Hasen, *Cemheretu’llüga*, (thk. Dr. Remzi Münir Ba’lebekki), Dâru’l İlm li’l Melâyîn, Beyrut. 1987.; İbn Manzûr, a.g.e., V. 126,127,129.; Firuzâbâdi, a.g.e., 602.

¹¹ Bkz., Bakara. (2). 266.; Al-i İmrân. (3). 40.; İbrahim. (14). 39.; Hicr. (15). 54.; İsra. (17). 23.

¹² Firuzâbâdi. a.g.e., 602.

¹³ el-Cevheri. a.g.e., II, 801.

¹⁴ Firuzâbâdi. a.g.e., 602.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 125. 126. 129.

¹⁵ İbn Faris, a.g.e., V, 154.; İbn Manzûr, a.g.e., V. 128.

¹⁶ el-Cevheri. a.g.e., II, 801.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 127.

7. **Dikenli bitki ve Def:** Bu her iki anlamı ifade etmek için Araplar, “el-Keberu” kelimesini kullanmışlardır. ¹⁷

8. **Efendi, büyük ata:** Bu mana “el-Kâbir” şeklinde ifade edilmiştir. ¹⁸

9. **Hoca, öğretmen:** Bu mana “kebîr” kelimesinin izafet hali olan “kebirî” kelimesi ile ifade edilir. Hocasından gelen çocuğun; حجت من عند كبرى
şeklindeki ifadesi, bu anlamı göstermektedir. ¹⁹

10. **Büyük görmek, hayret etmek:** Bu mana “ekbere” sigasının izafet hali ile ifade edilmektedir. Örneğin; bir şeyi büyük görmek veya büyük saymak “ekberehu” şeklinde ifade edilir. Kur’an’da bu kelime, Hz. Yusuf’u (a.s) gören kadınlarla ilgili olarak “ekbernehu” şeklinde geçer. ²⁰ Bunu müfessirlerin büyük çoğunluğu, “ O kadınlar Hz. Yusuf’u büyük gördüler. Yani Ondaki güzellik ve mükemmelliği görerek hayrete düştüler” şeklinde açıklamışlar. Müfessirlerin çok az bir kısmı ise bu kelimeyi, “hayza girdiler” şeklinde açıklamışlardır. ²¹ Ayrıca “istekbere” fiili de bu manaya gelmektedir. ²² Bununla birlikte “ekbere” sigası şu anlamları da ifade etmektedir;

a) Kadının hayza girmesi; أكبرت المرأة ²³

b) Erkekten er’lik suyunun akması; أكبر الرجل ²⁴

c) Çocuğun büyük abdestini yapması; Bu mecazi olarak, أكبر الصبي ²⁵
şeklinde söylenir.

d) Gündüzün sonu; أكبر النهار ²⁶

¹⁷ İbn Manzûr, a.g.e., V, 130.

¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., V, 130.

¹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., V, 126.

²⁰ Bkz., Yusuf, (12), 31.

²¹ er-Râzî, Fahrü’ddin Muhammed İbn Ömer. *et-Tefsiru’l Kebîr*, 3.baskı, b.y.y., t.y., XVIII, 127.; en-Nesefî, Ebu’l Berekât Abdullah İbn Ahmed b. Muhammed, *Medârikut-Tenzil ve Hakâikut-Te’vil*, Kahraman Yayınları, İst.1984, II, 219, 220.; İbn Manzûr, a.g.e., V, 126.

²² İbn Düreyd, a.g.e., I, 327.; Firûzâbâdî, a.g.e., 601.; İbn Manzûr, a.g.e., V, 126.

²³ Firûzâbâdî, a.g.e., 602.; İbn Manzûr, a.g.e., V, 126.

²⁴ Firûzâbâdî, a.g.e., 602.

²⁵ el-Cevherî, a.g.e., 802.; Firûzâbâdî, a.g.e., 602.; İbn Manzûr, a.g.e., V, 130.

²⁶ İbn Manzûr, a.g.e., V, 130.

11. Kavmin büyüğü: Bu mana “ikbirretu” kelimesi ile; إكبره قومه şeklinde ifade edilmiştir.²⁷ Ayrıca “kubr” kelimesi de bu manayı karşılamaktadır.²⁸ Yine “Kebîr” kelimesinin de bu anlamda kullanıldığını İmriu’l Kays’ın şu şiirinde görmekteyiz;

كان ثبيرا في عرائن وابله كبير أناس في مجاد مزمل

“Bir sicim gibi inen yağmurun tanelerinin altında Sebir dağı;

üstünde deve tüyünden yapılmış üzeri nakışlı bir aba bulunan kabile

şeyhine henziyordu.”²⁹

12. Şerefte yükselmek: Bu mana “el-Kibr” ve “el-Kubr” kelimeleri ile ifade edilmiştir.³⁰

13. Büyükleme, böbürlenme (tekebbür): Bu mana “el-Kibr” kelimesi ile ifade edilmiştir.³¹ Ayrıca “tekebbür” ve “istikbar” kelimeleri de bu anlamda kullanılmıştır.³²

“Kibr” kelimesi ve türevleri, Cahiliyye döneminde yukarıda anlattığımız manalar etrafında odaklanmaktaydı. Ancak Cahiliyye döneminden sonraki devirlerde “kibr” kelimesi ve onun türevleri, yeni anlamlar kazanmış ve farklı maksatları ifade etmek için kullanılmıştır. Bunların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz;

a) Soyut şeylerdeki büyüklük ve çokluk: Aslında “Kebîr” ve “Ekber” kelimeleri daha önce somut şeylerdeki çokluk ve büyüklüğü ifade etmekteydi. Ancak Kur’an onları bu anlamların yanında mecazi olarak, soyut şeylerdeki büyüklük ve çokluğu ifade etmek için de kullanmıştır.³³ Örneğin; قل فيهما إثم كبير

²⁷ İbn Manzûr. a.g.e.. V, 128.

²⁸ el-Cevherî. a.g.e.. 802.

²⁹ Zevzenî, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed. *Şerhu Muallakat es-Seb’*, 3.baskı. Dâru’l Cîl, Beyrut, 1979. s. 54.

³⁰ İbn Manzûr. a.g.e.. V, 129, 131.

³¹ İbn Manzûr. a.g.e.. V, 127.

³² el-Cevherî. a.g.e.. II, 802.

³³ el-İsfehânî. a.g.e.. s. 696.

³⁴ ayetindeki “Kebîr” ifadesi bazı kıraat imamlarınca “Kesîr” olarak, yani “çok” anlamında okunmuştur. *ولا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها* “(Bu kitap) küçük, büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş.” ³⁵ ayetinde ise “küçük”, “büyük” kelimeleri soyut olan (günah ve sevap) şeyleri ifade etmektedir.³⁶

b) Küfür, şirk ve ma’siyet (günah).³⁷

c) Büyük günah: ³⁸ Bu mana Kur’an’da “kebîre” kelimesinin çoğulu olan “kebâir” kelimesi ile ifade edilmektedir.³⁹

d) Arefe günü, kurban bayramı günü veya farz olan hac: ⁴⁰ Kur’an’da

olarak geçer. ⁴¹ Buradaki “el-Ekber” ifadesi Haccın, Umreye nisbetle büyüklüğünü ifade eder.⁴²

e) Tekbir getirmek: Yani “Allah’u Ekber” demektir. Bu manayı ifade etmek için “Kebbere” kelimesi kullanılır. ⁴³ Buradaki “Ekber” kelimesi “min” veya “el” takısı olmadan herhangi bir şey için asla sıfat olarak kullanılamaz. Örneğin;

رجل أكبر denilmez.⁴⁴

f) Azap, felaket ve kıyamet: Bu manalar Kur’an’da “Kübrâ” ve “Kuber” kelimeleri ile ifade edilmiştir.⁴⁵

g) Böbürlenmek, başkalarına tepeden bakmak, inat ederek hakkı kabule yanaşmamak: Bu anlamlar “Kibr”, “İstikbar” ve “Tekebbür” kelimeleri ile ifade

³⁴ Bakara. (2). 219.

³⁵ Kehf. (18). 49.; Ayrıca bkz.. Sebc’. (34). 3.

³⁶ el-İsfhâni. a.g.e., 696.

³⁷ İbn Manzûr. a.g.e., V. 126. 129.; Ayrıca bkz.. Bakara. (2). 37.; A’raf. (7). 76.; Nahl. (16). 22.23.; Saffat. (37). 35.; Yunus. (10). 75.; A’raf. (7). 133.; Câsiye. (45). 31.

³⁸ İbn Manzûr. a.g.e., V. 129.

³⁹ Bkz.. Nisâ. (4). 31.; Şûrâ. 42, 37.; Necm. (53). 32.

⁴⁰ el-İsfhâni. a.g.e., s. 696.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 130.; Çantay. a.g.e., I, 271.

⁴¹ Bkz.. Tevbe. (9). 3.

⁴² el-İsfhâni. a.g.e., s. 696.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 130.

⁴³ İbn Düreyd. a.g.e., I. 327.; el-İsfhâni. a.g.e., s. 698.; İbn Manzûr. a.g.e., V, 127.; Ayrıca bkz.. Bakara. (2), 185.; Hac. (22). 37.; Müddessir. (74). 3.; İsrâ’. (17). 111.

⁴⁴ el-Cevherî. a.g.e., II. 802.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 130.

edilir. ⁴⁶ Nitekim bu anlamda yüce Allah, ayet meâlinde şöyle buyurmuştur. “Şüphesiz, kendilerine gelmiş bulunan ispatlı hiç bir delil olmaksızın, Allah’ın ayetleri konusunda mücadele edenlere gelince; onların göğüslerinde kendisine ulaşamayacakları bir büyüklük: kibir (isteğ’in)den başkası yoktur. ⁴⁷ Çünkü onlar, peygamberi kabul etmekle Onun idaresi ve emri altına girip, yönetimini kabul etmek zorunda kalacaklar. Oysa içlerindeki kibir buna engeldir. Ancak onlar o kibrin engel olduğu (nübüvvet ve liderliğe) şeye de asla ulaşamayacaklardır. ⁴⁸

Bu kısım esas konumuzu teşkil ettiği için sonraki bölümlerde daha detaylı bir biçimde ele alacağız.

Kibirli davranışlar, cahiliye döneminin en belirgin bir özelliği olduğu halde bu kelimelerin (Kibr, İstikbar ve Tekebbür) kibirlik halini ifade etmekte pek de fazla kullanılmadığına şahit olmaktayız. Nitekim cahiliye dönemi şiirlerini incelediğimizde bu davranışın, “kibr” kelimesinden türemiş olan kalıplarla değil de daha çok “uluvv”, “mecc”, “ta’zîm” ve “ibâ” gibi kibr kelimesinden türememiş fakat kibir anlamını veren kelimelerle ifade edildiğini görmekteyiz. Örneğin şair Züher b. Ebi Selma’ya (ö.608/Milâdî) ait bir şiirde bu durum şöyle ifade edilmektedir;

عظمين في عليا معد هديما ومن يستبح كنزا من المجد يعظم

“Ve (Arapların atalarından) Muadd’ın şerefli ve yüksek noktasında iki büyük kimse oldumuz. Allah daima size doğru yolu gösterecek.

Uluhuk gösterip bir hazine bağışlayan kimseler elbette halk tarafından yüceltilirler.” ⁴⁹

Bu şiirde övünmeyi ifade eden “ta’zîm”, “uluvv”, ve “mecc” kelimelerinin bir arada geçtiğini görmekteyiz.

⁴⁵ el-İsfahânî. a.g.e.. s. 698.; Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed ibn Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi’ Li ‘Ahkâmî’l Kur’an*, Dâru’l Kutubî’l Mısriyye. Beyrut. 1954. XIX. 85. 206.: XX. 21.: Ayrıca Bkz.. Nâziat. (79). 34.; Duhan. (44). 16.; A’lâ. (87). 12.; Müddessir. (74). 35.

⁴⁶ el-Cevherî. a.g.e., II, 802.; İbn Manzûr. a.g.e., V. 129.; el-İsfahânî. a.g.e.. s. 698.

⁴⁷ 40/ Mü’min: 56.

⁴⁸ el-Merâğî. Ahmed Mustafa. *Tefsiru’l Merâğî*, Dâru’l Fikr. b.y.y.. t.y.. XXIV, 83.

⁴⁹ Zevzenî. a.g.e.. s. 54.

Bir rivayete göre Uhud günü Ebu Süfyan adamlarına, *أعل هبل* “Tanrınız Hübel’i yüceltin” diye seslenmiş. Bunu duyan Allah Resulü (s.a.v) ise;

قولوا لله أعلى أجل “Siz Allah en yüce en büyüktür diyin” buyurmuştur. Burada da “yücelik” ve “üstünlüğün” Ebu Süfyan tarafından “uluvv” sözcüğü ile ifade edildiğini görmekteyiz.⁵⁰

Cahiliye dönemi Araplarında bulunan üstün olma yarışı, şair el-Haris b. Hillize’nin (ö. 570/Milâdî) şiirinde “el-Alâu” kelimesi ile şöyle ifade edilmektedir;

أو منعم ما تسألون فمن حد ثموه له علينا العلاء

“Eğer istediğimiz (barışı) vermezseniz,

size kim söyledi ki bize bir üstün çıkan vardır?”⁵¹

Şair Amr b. Ebu Abbad ise cahiliye dönemi Araplarında mevcut olan şeref ihtirasını, “mecc” kelimesini kullanarak bir şiirinde şöyle dile getirmektedir;

ورثنا الجدد قد علمت معد نطاعن دونه حتى بينا

“Maad oymakları bilirler ki biz üstünlük ve şerefe varis olanlarız,

bu uğurda hakkımız meydana çıkmıcaya kadar kargılaştırmaktan bile geri

durmayız.”⁵²

Yine cahiliye dönemi Araplarındaki şiddetli gurur, kibir ve hiçbir otorite önünde boyun eğmeme arzusunun “ibâ” kelimesiyle ifade edildiğini şu şiirde çok açık bir şekilde görmekteyiz;

نأبى على الناس المقادة كلهم حتى تفود هم بغير زمام

“Biz daima insanların hizi gütmesini reddederiz,

biz onları yularsız gütmedikçe (kimseye teslim olmayız.)⁵³

⁵⁰ Kurtubî, a.g.c., XIX. 62.

⁵¹ Zevzenî, a.g.c., 225.

⁵² Zevzenî, a.g.c., 175.

⁵³ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (trc., Süleyman Ateş). Kevser Yayınları, Ankara, t.y., s. 191.

1.2. Kibrin İstılah Anlamı.

Kibir; kişinin kendisini büyük görüp, başkasını küçümsemesi ve aşağılamasıdır. Bu sayede insan kabarak diğer insanlara hayvan gözüyle bakar. Bunun dildeki belirtisi de kişinin, hep ben diyerek “ego”sunu tatmin etmek istemesidir. Bu durum kişiyi Allah’a karşı düşmanlık beslemeye ve inkâra kadar götürebilir.⁵⁴

Yüce Peygamberimiz (s.a.v) Kibri tanımlayan bir hadisinde şöyle buyurmuştur;

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez. Bir adam dedi ki, fakat kişi elbise ve ayakkabısının güzel olmasını ister. Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu; “Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir; hakkı inkar edip insanlara tepeden bakmaktır”⁵⁵

Kibir, batın (gizli) ve zahir (açık) olmak üzere ikiye ayrılır. Gizli olanı nefisteki bir huydur. Açık olanı ise, uzuvlarla ortaya çıkan söz, davranış ve eylemlerdir. Bunlar da içteki kibrin ürünleri olduğu için asıl kibir, içteki gizli kibirdir.⁵⁶

İslam düşünürlerinden Cevdet Said kibirlenmenin bu psikolojik yönünü şöyle açıklamaktadır;

“Kibirlenme psikolojik bir durumdur. Yani nefsi yanlış değerlendirme durumu. Bu durum insanı megaloman yapar. Böylece insan yapmadığını söylemeye, gücünün yetmediğini iddia etmeye başlar. Tüm bunlar olguların yanlış değerlendirilip, yasaların yanlış yorumlanmasından kaynaklanır. Tarihin olayları karşısında sağlıklı bir kavrayış ve diri bir algıya sahip olan insan, hiç bir şekilde

⁵⁴ el-Kazvini. Zekerriyya b. Muhammed b. Mahmud. *Müfıdu’l Ulûm ve Mübıdu’l Humûm*, (tlık.. Muhammed Abdu’l Kadir `Ata). Dâru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrut, 1985. s. 188.

⁵⁵ en-Nevevî. Ebû Zekerriyyâ Muhyiddin b. Şeref. *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, İman. 147.149. Dâru’l Kutubi’l İlmiyye. Beyrut. t.y.

⁵⁶ el-Gazzâlî. Muhammed Ebu Hâmid. *İhyâu Ulûmu’d Din*, 2. baskı, Dâru’l Hayr, Beyrut, 1993, IV. 143.

büyüklenmez. Büyüklenmenin kaynağı zaten anlayıştan uzaklaşmak ve gerçeği kavrayıştan kopmadır.”⁵⁷

Kibir, insanın sosyal çevresinde her zaman ön planda olmak istemesi, bütün dikkatleri kendi üstüne çekmesi şeklinde de tezahür edebilir. Ya da tam tersi toplumdaki uzaklaşmak şeklinde gözükabilir. Davetleri kabul etmemek veya geç gelmek, iltifatlar beklemek gibi davranışlar, bu tür boş gururdan ileri gelen kurnazlıklardır.⁵⁸

Başkasına karşı gururlanıp kibirlenen kişinin önce aslını ve faslını düşünmesi gerekir. Çünkü Araplarda asıl; ata, fasıl ise; baba demektir. O halde insanın aslı her gün ayağımızın altında çiğnediğimiz toprak, faslı ise; vücudumuza veya elbiseimize bulaştığında yıkamak zorunda kaldığımız basit bir damla nutfe (atılmış su) dir.⁵⁹

Kibre bürünen kişi, kendi nefsi için istediğini başkası için istemediğinden “kin” ve “haset” duygularından arınması, öfkesini yutması mümkün değildir. Dolayısıyla bütün hayatı nefesine ibadet ve menfaatleriyle uğraşmaktır.⁶⁰

Gurura kapılmış bir kişi çoğu zaman kendisini gizleyip, başka kılıklara girme zorunluluğu hisseder. Hatta dış görünüşüyle alçakgönüllü olduğunu bile göstermeye çalışabilir. Sokrates’in çok eski, püskü elbiselerle kürsüye çıkan bir konuşmacıya şöyle seslendiği söylenir: “Atina’lı genç adam! Elbisenin yırtığından boş-gururun sırtıyor.”⁶¹

Kibrin zıttı ise, tevazudur. Bu da kişinin Rabbini tanınması Allah’a, insanlara ve topluma karşı edep ile olur. Ancak iç dünyası dar, kalbi boş olup bu edebini önemini kavrayamayanlar tevazuyu bırakıp kibir ve gurura saparlar. Bu tür insanlar Allah’ın kendilerine bahsetmiş olduğu nimetleri unutup, büyüklük tasladıkları için Allah’ın nefretini, insanlara tepeden baktıkları için de toplumun nefretini kazanırlar.

⁵⁷ Said, Cevdet. *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (trc.. İlhan Kutluer). 3. baskı, İnsan Yayınları, İst.1994, s.121-122.

⁵⁸ Adler. Alfred. *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, (trc.. Ayda Yörükkan). 2.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, b.y.y., 1995. s. 333.

⁵⁹el-Muhâsibî. Ebu Abdullah el-Haris, *er-Riâye Li Hukuki’llah*, (thk., Abdu’l Kâdir ‘Ata), 4.baskı. Dâru’lKutubi’l İlmiyye, Beyrut. t.y., s.397.; Ayrıca bkz., Secde. (32), 8.

⁶⁰ Kazvinî. a.g.e., s.188.

⁶¹ Adler. a.g.e., s.331-333.

İbn İyaz'a (ö. 930/1524) tevazu ile ilgili sorulunca O, şöyle demiştir; *"Tevazu, kiblesini dahi bilmeyecek derecede en düşük kesimden duymuş olsan hile, hakka boyun eğip, uymandır."* ⁶²

Tasavvuf ehli bazı insanlar ise, tevazu sahibi olmayan zahidi meyvesiz ağaca benzetmişlerdir. ⁶³

"Tevazu bütün insanlarda güzeldir. Ancak, zenginlerde bulunursa daha güzeldir. Böbürlenme, bütün insanlarda çirkindir. Ancak, fakirlerde olursa daha çirkindir." ⁶⁴ Peygamberimiz de (s.a.v) bu noktaya dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

"Üç kişi vardır ki kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz, onları temize çıkarmaz, onların yüzüne bakmaz hem onlara elem verici bir azap da vardır. Bunlar; zina eden ihtiyar, yalancı devlet başkanı, böbürlenmiş fakirdir" ⁶⁵

İmam-ı Gazzali (ö. 505/1111) ise bu nokta ile ilgili şöyle bir benzetme yapmaktadır:

"Yukarıya doğru diklenen, başını tavana çarpıp, yarar. Tevazu ile başını eğeni ise Allah korur ve ona, bilmediği hakikatleri öğretir." Bu yüzden Hz. İsa, *"Bitki, yumuşak toprakta yeşerir, sert kayada yeşermez"* buyurmuştur. Hikmet de böyledir. Tevazu sahibinin kalbinde yeşerip, gelişir ve hayat bulur. Böbürlenmiş kişinin kalbinde değil. ⁶⁶

Bir gün, Kureyşliler Selman-ı Farisi (ö. 36/656) yanında övünüyorlardı. Bunun üzerine Selman (r.a.) şöyle dedi; *"Bildiğim odur ki, ben basit bir sudan yaratıldım. Daha sonra çürümüş, kokmuş bir cesede dönüşeceğim. Sonra terazi getirilecek, sevaplarım ağır gelirse, işte o zaman ben değerliyim. Hafif gelirse, ben kötü biriyim."* Hz. Ebubekir (ö. 13/634) de şöyle buyurmuştur; *"Üstünlüğü takvada, zenginliği kanaatta, şerefi ise, tevazuda gördük."* ⁶⁷

⁶² Zeydân, Abdu'l Kerim. *Usulu'd Da'va*, 4. baskı. Dâru'l Vefâ. Mısır. 1991. s.362.

⁶³ Havvâ, Said. *el-Müstahles, Fî Tezkiyeti'l Enfûs*, Dâru's Selâm. 4.baskı, b.y.y. 1988. s.136.

⁶⁴ Gazzâlî. a.g.c.. IV. 143.

⁶⁵ Müslim. (Nevevî Şerhi), İman, 172.

⁶⁶ Gazzâlî. a.g.c.. IV. 146.

⁶⁷ Gazzâlî. a.g.c.. IV. 144.; Ayrıca bkz., Hucurât (49). 13.

1.3. Kibrin Kur'an Metninde Kullanımı

Kibir kelimesi çeşitli türevleriyle Kur'an'da “yüz altmış bir” yerde geçmektedir.⁶⁸ Ancak biz konumuzu ilgilendirenleri şu başlıklar altında ele alabiliriz

1.3.1. İstikbar

İstikbar kelimesi, fiil ve isim haliyle Kur'an'da “kırk sekiz” yerde geçmektedir.⁶⁹ **İstikbar**, “**Kebure**” fiilinin altı harfli (südası) siygasından masdar, **Müstekbir** ise ism-i faildir

İstikbar; kişinin kendisinde bulunan bazı özelliklerden dolayı gururlanıp büyüklük taslamak istemesi⁷⁰ inat ederek ve büyüklenerek hakkı kabule yanaşmaması ve diretmesidir⁷¹

el-Merâgî (ö. 1945) **istikbarı**; “yeryüzünde zorbalık (tecebbür) ve haksızlık (bağy)” olarak tefsir eder⁷²

“İstikbar psikolojisinde aşırı önyargılılık, tarafgirlik, bencillik, bağnazlık, yeni görüşlere açık olmamak gibi özellikler bulunur. Dolayısıyla büyülenen insanın ayırıcı özelliği onun objektif görüşten uzak olmasıdır. Bu uzaklığın nedeni ise kibir ve gururdur.”⁷³

İstikbar; yükselmek, bulunduğu konumu koruyabilmek için kişinin cehalet ve kusurlarını örtmesi ve gizlemesidir. Bu tür insanlar halk tarafından sevilmez. Çünkü insanlar, tevazu gösterenlere sevgi beslerler. Doğal olarak da gerçek üstünlüğü sevdiklerine verirler. Kendilerine karşı büyüklük taslayanlara ise değer vermez ve onları kınarlar.⁷⁴

⁶⁸ Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l Müfehres Li Elfâzil Kur'ani'l Kerîm*, el-Mektebetü'l İslâmiyye, İst., 1982, “K B R.” Mad., s. 588-591.

⁶⁹ Abdülbâki, a.g.e., s. 589

⁷⁰ el-Kefevî, a.g.e., s. 28

⁷¹ Ebu Ceyb, a.g.e., s. 313 . İbn Manzûr, V, 126

⁷² el-Merâgî, a.g.e., I, 165.

⁷³ Said, Cevdet, a.g.e., s. 122

⁷⁴ el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Ahlâku'l İslâmiyye ve Ususuhâ*, Dâru'l Kalem, Dimeşk, 1992, I, 722.

Nitekim hadis-i şerifte bu durum açık bir şekilde belirtilmektedir: “Allah için tevazu gösteren kişiyi -o küçük olduğu halde -Allah onu yüceltir. İnsanların gözünde o büyük olur. Büyüklük taslayanı ise Allah alçaltır. O, kendisini büyük zanneder, oysa o insanların gözünde küçüktür, hatta domuz ve köpekten de aşağıdır.”⁷⁵

A) İstikbarın çeşitleri:

Kur'an'da istikbar kelimesinin geçtiği ayetleri bir bütün olarak incelediğimizde istikbar içinde olanları şu şekilde tasnif edebiliriz;

I. Şeytan'ın İstikbarı:

Rağıb el-İsfehâni (ö. 502/1108) **el-Müfredât** adlı eserinde **istikbarın**, iki türlü olduğunu belirtir. Bunlar;

a) Kişinin büyük olmayı arzu etmesi ve bunu gerçekleştirme peşinde olmasıdır ki, bu duruma göre değişir. Gerekli yer, zaman ve şartlarda yapılmışsa olumludur, bir sakıncası yoktur.⁷⁶ Bu bağlamda bazı mufessirler “**İstekbere**” fiilini “**kibirleşmek istedi**” şeklinde açıklamışlardır.⁷⁷

b) Kendisini güçlü görüp, başkasından üstün tutmaktır. İşte bu kınanmıştır.⁷⁸ Bu anlamda **istikbar**; bir büyüklük kuruntusudur, bir hastalıktır. İşte Şeytan'ın istikbarı da bu türdendir. Bu yüzden Kur'an, kendine özgü üslubu içerisinde İblis'e; “*İstikbar mı gösteriyorsun yoksa gerçekten yücelmiş olanlardan mısın?*”⁷⁹ sorusunu sorarak “*büyüklük kuruntusuyla*”, “*gerçek büyüklüğü*” birbirinden ayırır. Böylece İblis'in Adem'e secde etmevişinin bir büyüklük kuruntusu olduğu, gerçek büyüklükle bir ilgisinin olmadığı da vurgulanmış olur.⁸⁰

⁷⁵ el-Beyhâki, Ebu Bekr. Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l İmân*, Hadis no.8140. 1 baskı. Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1990. VI. 276

⁷⁶ el-İsfehâni, er-Rağıp. *el-Müfredât*, thk., Safvan Adnan Davudî. 1 baskı, Dâru'l Kalem, Dimeşk, 1992. “K.B.R.” Mad., s. 697

⁷⁷ Yazar, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat. İstanbul, I. 318. en-Nesefî, a.g.e., IV. 173

⁷⁸ el-İsfehâni a.g.e. s. 697.

⁷⁹ Fâtır, (35). 75.; Ayrıca bkz., Bakara, (2). 34. Sâd, (38). 74.75.

⁸⁰ Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 10.baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997. “İstikbar” Mad., s. 258.

II. Yahudilerin İstikbarı:

Kur'an'da istikbar, Yahudilerin önemli bir karakteri olarak belirtilmektedir.⁸¹ Bunun sebebi ise Yahudilerin dünyaya aşırı derecede düşkün olmaları, dünyada yükselmek ve diğer milletlere efendi olmak istemelerinden dolayıdır.⁸²

Yüce Allah, Yahudi ve müşriklerin ortak bir özelliğinin “kibir” olduğunu meâlen şöyle haber vermektedir; *“Andolsun, insanlar (içinde) iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olanların Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu bulursun. Onlardan iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da: “biz Hıristiyanlarız” diyenleri bulursun. Bu onlardan (bir takım) papaz ve rahiplerin olması ve onların gerçekte büyüklük taslamamaları nedeniyledir.*⁸³

Bu ayetten Yahudi ve müşriklerin; kibir, isyan (utuvv), haksızlık (bağy), maddi üstünlük, ırk üstünlüğü vs.den oluşan özellikleri sebebiyle mü'minlere düşmanlıklarının daha şiddetli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Arap müşrikleri cehaletlerine rağmen Yahudilerden daha yumuşak kalpli, cömert, fedakar, hür fikirli ve özgür düşünceye sahiptiler. Bundan dolayıdır ki yüce Allah ayette önce Yahudileri zikretmiştir. Çünkü onlar peygamberleri öldürmek ve onlara işkence etmek, başkalarının mallarını haksızlıkla gasp etmede müşriklerden daha ileri idiler.⁸⁴

Hıristiyanların daha yumuşak olmalarının sebebi ise, onların dinlerinin özünde her hakim güce karşı boyun eğme ve tezellülün olmasıdır. Onlar düşmana sevgi beslemek, hatta sağ yanağına vurana sol yanağını çevirmekle emredilmişlerdir. Bu yumuşaklığın tezahürünü Peygamberimiz dönemindeki Hıristiyan kralların tutumlarında da görmekteyiz. Peygamberimiz döneminde Habeş kralı Necâşi Müslüman muhacirlere çok iyi davranmış. Bizans kralı Heraklius, Peygamberimizin (s.a.v) İslâm'a davet mektubunu çok iyi karşılamış, fakat halkını İslâm'a girmeye ikna edememişti. Çünkü halkı bu konuda çok bağnaz ve

⁸¹ Bkz.. Bakara. (2). 87

⁸² er-Râzi. a.g.e.. III, 178.

⁸³ Máide. (5), 82.

katı idi. Mısır kralı Mukavkıs'da peygamberimizin İslâm'a davet mektubunu çok iyi karşılamış ve O'na güzel hediyeler göndermişti.⁸⁵

Bu durum, kör bir taassup içine girip etkiledikleri insanları İslâm'a ve Müslümanlara karşı tarihte "haçlı seferleri" diye adlandırılan en amansız, en dehşet verici savaflara, kıyımlara teşvik eden Hıristiyan din adamlarının durumuyla çelişir gibi görünmektedir. Oysa ayette geçen Hıristiyanlar hakkındaki olumlu özellikler, İslâm'ın ilk dönemindeki Hıristiyanlarda belirgindi. Bu yüzden Kur'an onları, insanlar içinde Müslümanlara en çok sevgi besleyenler olarak niteledi. Onların sonraki olumsuz tutumları, gerçek Hıristiyanlığın hoşgörüsünden, şefkat ve merhamet esaslı telkinlerinden sapmış olmalarının sonucudur.⁸⁶

Nitekim şu ayet meâli bu duruma açık bir şekilde işaret etmektedir. "Ey iman edenler, gerçek şu ki, (Yahudi) bilginlerinden ve (Hıristiyan) rahiplerinden çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar ise, onlara da acıklı bir azabı müjdele."⁸⁷ Böylece onların bu olumsuz tutumlarının maddi ve dünyevi sebeplerden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

O halde yukarıda meâlini verdiğimiz her iki ayeti ölçü alarak şöyle bir sonuca varabiliriz: Hıristiyanlar her halukârda sevgi bakımından Müslümanlara daha yakındırlar. Yahudiler ise, insanlar içinde Müslümanlara en şiddetli düşmandırlar. Müslümanlar, her iki gurupla da bu gerçeği göz önünde bulundurarak ilişkilerini sürdürmelidirler.⁸⁹ Ayrıca bu ayetlerden, kibir ve shevi duygulardan arınmanın, kafir bir insan da bile olsa övgüye değer bir özellik olduğu prensibi ortaya çıkmaktadır.⁹⁰

⁸⁴ el-Merâğî, a.g.c., VII. 6, 7.

⁸⁵ el-Merâğî, a.g.c. VII. 6,7

⁸⁶ Derveze, a.g.c., VII. 161.

⁸⁷ Tevbe. (9). 34.

⁸⁸ Derveze a.g.c. VII. 161.

⁸⁹ Derveze, a.g.c., VII. 161.

⁹⁰ el-Kâsimî, Ccmâlu`ddin, *Mehâsinu't-te'vil*, Dâru'l Fikr. 2.baskı, Beyrut. 1978. V, 333.

III. Kafirlerin İstikbarı:

Kafirlerin İstikbarı onların kelime-i tevhid olan *"La İlâhe İ'llallah'ı"* kabul etmemekte diretmeleridir. ⁹¹ Yüce Allah bu hususta meâlen şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü onlara: "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman, büyüklük taslandılar"* ⁹²

Bu bağlamda hadis-i şerifte buyurulan; *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez"* ⁹³ den maksat şirk'dir. Yoksa insanın kendisi gibi yaratıklara üstünlük taslaması değil. Çünkü böyle biri, pekâla iman etmiş biri de olabilir. ⁹⁴

Bu şekliyle inanmadıkları içindir ki Kur'an, kafirleri *"müstekbir"* olarak adlandırmakta ve küfrün kaynağının büyükmek olduğunu belirtmektedir. *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri ise inkârcıdır ve onlar müstekbir (büyüklenmekte) olanlardır."* ⁹⁵

Mekkeli müstekbirlerin Tevhid çağrısına karşı göstermiş oldukları tepki de bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. *"Çünkü onlara: "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman, büyüklük taslandılar. Ve derlerdi ki: "Biz deli bir şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?"* ⁹⁶

IV. Kötü Yöneticilerin İstikbarı:

Kur'an'ın kötü olarak gördüğü yöneticilerin de en önemli özelliği, onların büyüklük taslamalarıdır. Onlar, bu özellikleriyle kendilerini büyük, halkı küçük görür, onları ezmeye kalkışır, adeta köle muamelesi yaparlar. Bunlar aynı zamanda peygamberlere, hak ve hakikate inanmamakta başı çekerler. Böbürlenerek kendi başına buyruk kesilen bu tip yöneticiler, yeryüzünde fesat çıkarıp, başkalarının

⁹¹ İbn Manzûr. a.g.e. V. 126.

⁹² Saffat. (37). 35.

⁹³ *Sahihu Müslim*, (Nevevî Şerhi). İman, 39.; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*, Kitabu'z-Zühed. 16. thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi. b.y.y.. 1975.

⁹⁴ İbn Manzûr. a.g.e. V. 126.; İbn Teymiyye. Şeyhu'l İslâm Ahmed. *Mecmûu Fetevâ*, t.y.. b.y.y., VII, 677.

⁹⁵ Nahl. (16). 22.

⁹⁶ Saffat. (37). 35-36.

üzerinde Rububiyet iddia etme küstahlığına bile varabilirler. Ortaya koydukları bayağı değerlerle toplumu bölüp, parçalar ve gruplara ayırırlar.⁹⁷

Tarihte geçmiş olan Firavun, Nemrut vb.leri bunun en çarpıcı örnekleridir. *“Gerçek şu ki Firavun yeryüzünde (Mısır’da) büyüklenmiş ve oranın halkını birtakım fırkalara ayırıp bölmüştü; onlardan bir bölümünü güçten düşürüyor, erkek çocuklarını boğazlayıp kadınlarını diri bırakıyordu. Çünkü o, bozgunculardandı.”*⁹⁸

Bu ayette istikbarın “yeryüzü” (fi’l-arz) ifadesiyle kayıtlanması; göklere karşılık onların yeryüzünde büyüklenme cürmünü işlediklerini belirtmek, ya da en alçak olan “arz” da büyüklük tasladıklarını vurgulayıp onları aşağılamaktır. Oysa onlara yaraşan üzerinde buldukları arza (yeryüzü) ve onun alçaklığına bakıp büyüklük taslamamalarıydı.⁹⁹

B) İstikbar Gösterenlerin özellikleri

I. Ayetlerden yüz çevirmek:

Kur’an’a göre müstekbirlerin özelliklerinden biri, *“sözü dinlememek, ondan habersizmiş gibi”* görünmektir.¹⁰⁰ Nitekim bu hususta yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır;

*“ Vay haline, her yalancı ve günahkar kişinin! Ki, Allah’ın kendisine okunan ayetlerini işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları duymamış gibi (küfründe) direnir. İşte onu acı bir azap ile müjdele!”*¹⁰¹

Mekkeli müşrikler kibir, inat ve hasetlerinden dolayı peygamberi ve O’nun getirdiklerini inkar etmişlerdir. Çünkü onlar kendilerini liderliğe daha çok layık görmekteydiler. Zira mal ve sayı bakımından Peygamberimizden (s.a.v) daha üstün

⁹⁷ Okumuş. Ejder. *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları. İst. 1995. s.174.

⁹⁸ Kasas. (28). 4. Ayrıca bkz. Bakara. (2). 49.87.205.206.

⁹⁹ el-Âlûsî. Ebu’l Fadl, Şihâbu’-d-Din es-Seyyid Mahmûd, *Ruhu’l Meânî Fî Tefsiri’l Kur’ani’l Azîm Ve’s-Seb’il Mesânî*, Dâru’l Fikr. Beyrut. 1987. XX. 82.

¹⁰⁰ er-Râzî. a.g.e.. XXVI, 141.; Ayrıca bkz., Lokman, (31), 7.

¹⁰¹ Câsiyr. (45). 7,8.

idiler.¹⁰² İşte onların bu tavırları da Kur'an'da, "Allah'ın ayetlerine karşı istikbar" olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³

II. Kötü Tuzaklar Kurmak:

Peygamberlerin davetlerini sevimsiz göstermek için çeşitli yalan ve entrikalara baş vurup, Onların davetlerine direnmek de müstebirlerin önemli bir özelliğidir.¹⁰⁴ Bu hususu Yüce Allah meâlen şöyle haber vermektedir:

"Onlar yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzaklar kurmak (istiyorlar.) Halbuki kötü tuzak, ancak sahibine dolanır" ¹⁰⁵

Kıyamet gününde büyüklük taslayanlarla onların oyununa gelen zayıflar arasındaki tartışmada da müstebirlerin bu özelliği zayıflar tarafından şöyle dile getirilmektedir: "Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara, "hayır! Gece gündüz (işiniz) hile ve tuzak kurmaktı. Siz daima Allah'ı inkar etmemizi, ()'na ortaklar koşmamızı bize emrederdiniz" ¹⁰⁶ derler.

III. Olmayacak İsteklerde Bulunmak:

Yüce Allah müstebirlerin bazı isteklerine meâlen şöyle değinmektedir: "Bize kavuşmayı ummayanlar, dediler ki: "Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?" Andolsun onlar kendi nefislerinde büyüklüğe kapıldılar ve büyük bir azgınlıkla baş kaldırdılar." ¹⁰⁷ Aslında bu ayette belirtilen "istikbar" ve "utûvv," (isyan) onların meleklerin indirilmesini arzu etmeleri ya da Allah'ı görme isteklerinden kaynaklanmıyor. Çünkü Musa (a.s.) da Allah'ı görmek istemişti.¹⁰⁸ Ancak, "istikbar" ve "utûvv," (isyan) insanın hak etmediği bir şeyi istemesi veya hak etmiş bile olsa onu inat yoluyla istemesidir.

¹⁰² el-Mcrâğî. a.g.e., VIII. 146.

¹⁰³ A`râf. (7). 36.

¹⁰⁴ el-Bchîy. Muhammed. *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, (trc.:Ali Turgut). Yöneliş Yayınları. İst. 1988. s. 106.

¹⁰⁵ Fâtır. (35). 43 .

¹⁰⁶ Sebe`. (34). 33.

¹⁰⁷ Furkân. (25). 21.

¹⁰⁸ Bkz.. A`râf. (7). 143.

Oysa Hz. Musa (a.s) “rü’yeti” (Allah’ı görmeyi) şevk ile istemiştir. Onlar gibi sinama ve inat maksadıyla istememiştir. ¹⁰⁹

IV. Allah’a Kulluktan Yüz Çevirmek:

Yüce Allah çeşitli ayetlerde kendi katında bulunanların, meleklerin, yerde ve gökteki canlıların kendisine boyun eğip secde halinde olduklarını, ibadet hususunda asla kibirlenmediklerini haber vermektedir. ¹¹⁰

Kendisine kulluktan geri duranları ise azap ile tehdit ederek meâlen şöyle buyurmaktadır; *“Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”* ¹¹¹

V. Apaçık delillere karşı çıkmak:

Tarih boyunca ilâhi davete karşı çıkanların en belirgin özelliklerinden biri de Peygamberlerin getirmiş olduğu apaçık delillere ve mu’cizelere karşı çıkmış olmalarıdır. Onların bu tavırları, Yüce kitabımız Kur’an’da meâlen şöyle bildirilmektedir;

“Karun’u, Firavun’u ve Haman’ı da (helâk ettik). Andolsun ki, Musa onlara apaçık deliller getirmişti de onlar yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Halbuki (azabımızı aşıp) geçebilecek değillerdi.” ¹¹²

C) İstikbarın Sonucu:

Yüce Kitabımız Kur’an, istikbar içinde olanların nasıl bir sonuçla karşılaşacaklarını melen şöyle haber vermektedir;

“O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde melekler de pençelerini uzatmış, onlara; “haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O’nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan dolayı

¹⁰⁹ er-Râzi, a.g.e., XXIV, 70.

¹¹⁰ Bkz., A’raf,(7). 206, Nahl, (16). 49. Enbiya, (21). 19.

¹¹¹ Mü`min. (40). 60: Ayrıca bkz., Nisâ. (4). 173

¹¹² Ankebût, (29). 39.

bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen."¹¹³

Firavun ve askerlerinin de böbürlenmelerinin sonucunda yakalanıp denize atıldıkları ve bu durumdan ibret alınması gerektiğini Yüce Rabbimiz bizlere haber vermektedir.¹¹⁴

Peygamberi ve Ona gönderileni istikbar göstererek kabul etmeyenler hakkında; öldüklerinde ruhları bedenlerinden ayrılınca, onların ruhları için gök kapıları açılmayacaktır.¹¹⁵ Çünkü hayatlarında söyledikleri kötü söz ve amelleri bu yükselmeye engel olacaktır.¹¹⁶ Nitekim yüce Allah; "*Güzel söz O'na yükselir, salih amel de onu yükseltir*"¹¹⁷ buyurmaktadır.

Yüce kitabımız Kur'an'da haber verildiğine göre; dünyada zenginlik, güç ve kuvvetleriyle üstünlük taslayan, mü'minlere eziyet eden, onları küçümseyen azılı müşrikleri (Ebu Cehil, Velid b.Muğire, As b.Vail gibi) A'râf ehli kötü ve kapkara olmuş yüzlerinden tanıyacak ve "*biriktirdikleriniz güç, kuvvet size hiç bir fayda vermedi*" diye sesleneceklerdir.¹¹⁸

Bu ayette geçen "A'râf"; cennet ve cehennem arasındaki bir sahadır. Burada bekleyenler ise insanlardan bir gruptur. Bunların iyilikleri kötülüklerine eşit gelmiştir. Ne cehenneme gitmişler ne de cenneti hak etmişlerdir. İkisinin arasında kalmışlar ve Allah'ın rahmetini beklemektedirler. Bunlar cennet ehlini simalarından, cehennem ehlini ise yüzlerindeki kasvet ve karanlıktan anlıyorlar. Ya da bunları tanıtan dünyada büyüklenerek insanlara burun kıvırdıklarından dolayı burunlarının üzerine kondurulan bir işaretir.¹¹⁹ Nitekim Yüce Allah'ın kendini beğenmiş bir kafir için; "*biz yakında onun burmuna damga vuracağız*"¹²⁰ şeklinde buyurması da buna işaretir.

¹¹³ En'am, (6), 93.

¹¹⁴ Bkz., Kasas, (28), 39,40

¹¹⁵ A'râf, (7), 40.

¹¹⁶ el-Merâğî, a.g.e., VIII, 151.

¹¹⁷ Fâtır,(35), 10.

¹¹⁸ el-Merâğî, a.g.e., VIII, 161.; Ayrıca bkz., A'raf, (7), 48.

¹¹⁹ Kutup, Seyyid, *Fi Zilâli'l Kur'an*, (trc., heyet), Birleşik Yayıncılık, İst. t.y. VI, 88-89.

¹²⁰ Kalcın, (68), 16.

İstikbarın doğal bir sonucu ise “İstiz’af” dır. İstiz’af; güçsüz, zayıf, ve küçük görerek ezmek, horlamak, sömürmek demektir. ¹²¹

“Müstaz’af” ise; “potansiyel güç bakımından zayıf olmadığı halde, başkaları tarafından zayıf bırakılan, güçten düşürülen insanlar, geniş halk yığınları” ¹²² demektir.

Müstaz’fları ayetler bütünlüğü içinde iki grupta ele alabiliriz;

I. Grup; müstaz’af olduklarının bilincinde olarak, müstekbirlerin elinden kurtuluş yolu arayıp da bundan dolayı zulme ma’ruz kalanlardır. Allah bu tür müstaz’aflara vahyine uydukları sürece vaatte bulunmakta ve onları yeryüzünün varisleri, önderleri yapacağını müjdelemektedir. ¹²³ *“Kendisine bereketler kıldığımız yerin doğusuna da, batısına da o hor kılınıp zayıf bırakılanları (müstaz’afları) mirasçılar kıldık.”* ¹²⁴ *“Biz ise, yeryüzünde güçten düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve mirasçılar kılmak istiyoruz.”* ¹²⁵

Kur’an bu şekilde zayıf bırakılmış kişilere yardımı, insanın onur ve iman borcu olarak görür. Hatta onlar uğrunda savaşa bile girilmesini emreder. Çünkü bu zaaf onlardan kaynaklan bir şey değil, aksine kafirler onlardan güçlü ve kuvvetli oldukları için onları zayıf görmekte onlara hor ve hakir gözle bakmaktadırlar. ¹²⁶ *“Size ne oluyor ki, Allah yolunda ve: “Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu ülkeden çıkar, bize katından bir veli (koruyucu, sahip) gönder, bize katından bir yardım eden yolla” diyen erkekler, kadınlar ve çocuklardan zayıf bırakılmışlar adına savaşmıyorsunuz.”* ¹²⁷

II. Grup; müstekbirlerden korkup, çekinenlerdir. Bunlar Allah’ın kendilerine bahsetmiş olduğu izzet ve şerefi kaybetmiş, despot ve diktatörlerin kuklası olmuşlardır. Allah’a kul olacaklarına Allah’ın kullarına kul olma

¹²¹ el-Beydâvî. Nasıru’l-Din, Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. eş-Şirâzî. *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’t Te’vil*, Müessesetu Şa’bân. Li’n Neşr ve’l Teczî’. Beyrut. t.y. III, 16.

¹²² Bulaç. Ali . *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, (Mecal Ve Sözlük). Girişim Yayınları.İst.. t.y., s.90.

¹²³ Okumuş. a.g.c.. s. 174-176.

¹²⁴ A’râf. (7). 137.

¹²⁵ Kasas.(28). 5.

¹²⁶ er-Râzî. a.g.c.. XIV, 165; el-İsfehânî, a.g.c.. s. 697.

küçüklüğüne düşmüşlerdir. Bu durumdaki zaaf bir özür değil, aksine suçtur.¹²⁸ Çünkü bunlar Allh'a güvenmeyip dünyevi çıkarlar ve bir takım zaafı dolayısıyla suskun kalıp, yer yüzündeki fesat ve istikbara rıza gösterenlerdir. Bu yüzden bunlar için va'd değil, vaid (tehdit) vardır. Yer yüzünde nasıl azap içindelerse, Ahirette de müstebirlerle cehenneme atılacaklardır.¹²⁹ Zira onların her birinin küfrü kendi şahsi sorumluluklarından kaynaklanmaktadır.¹³⁰ *"Melekler kendi kendilerine zulmedenlerin hayatına son verecekleri zaman, derler ki: Neyde idiniz? Onlar: "biz yer yüzünde zayıf bırakılmışlar (mütaz'aflar) idik" derler. (Melekler de:) "Onda hicret etmeniz için Allah'ın arzı geniş değil miydi? Derler. İşte onların harınma yerleri cehennemdir. Ne kötü yataktır o?"*¹³¹

İnsanlık tarihini dikkatle incelediğimizde zalim ve despotlar her zaman azınlıkta, ezilenler ise her zaman çoğunlukta dırlar. Acaba neden bu çoğunluk azınlığın elinde inim, inim inlemektedir? İşte bunun asıl sebebi onların ruhen zayıf olmaları, azim ve sebatan yoksun olmaları ve de medeni cesarete sahip olamamalarıdır.¹³²

1.3.2.Tekebbür

Bu kelime de istikbar kelimesi gibi, "kebure" sülasisinden türemiş olup,¹³³ hakkı kabüle yanaşmamak, yaratıcıya boyun eğmemek ve ibadet etmemektir.¹³⁴

Mütekebbir ise; büyüklük taslayarak halka zülmeden isyankar demektir.¹³⁵

Aslında **İstikbar** ve **Tekebbür** kelimeleri her ikisi de genel olarak Allah'a karşı büyüklenmeyi, insanlara karşı da zülüm ve tiranlığı gösterir. Ancak bu iki kelime arasında şöyle bir fark mevcuttur;

¹²⁷ Nisâ. (4). 75.

¹²⁸ Kutup. a.g.e.. IX. 48.

¹²⁹ Okumuş. a.g.e.. s. 175.

¹³⁰ el-Meydâni. a.g.e.. I. 77.

¹³¹ Nisâ. (4). 97. Ayrıca bkz.. Sebe'. (34), 31-33.

¹³² Kutup. a.g.e.. IX. 49.

¹³³ el-Kefevî. a.g.e.. 28.; Kılıç. Sadık . *Kur'anda Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi. Konya, 1984, s.163.

¹³⁴ el-İsfehâni. a.g.e.. s. 697; İbn Manzûr, a.g.e., V. 126; Ebu Ceyb, a.g.e., s. 313.

¹³⁵ İbn Manzûr, a.g.e.. V. 125.

Tekebbere formu; nev' arası -insanla insan arasında- bir büyüklenmeyi gösterirken, ¹³⁶ istekbere kalıbı ise Yüce Allah'a ve O'nun ayetlerine karşı büyüklenmeyi gösterir. Bu yüzden direkt olarak günaha götürür. ¹³⁷

Ayrıca istikbarda karşı tarafı hafife almak söz konusu olmazken, tekebbürde karşı tarafı hafife almak da vardır. ¹³⁸

Müfessir Âlûsî (ö. 1270/1853)' nin bu konudaki görüşü şöyledir: Tekebbür; kişinin kendisini başkasından büyük ve üstün görmesidir. Gerçekte o, büyük olsa bile böyle bir davranış sergilemesi kınanmıştır. ¹³⁹ İstikbar ise; nefisini büyük görmek, hak etmediği halde büyüklenme isteğidir. ¹⁴⁰

Rağıp el-İsfehani (ö. 502/1108) ise, tekebbür'ün iki yönlü olduğunu belirtir:

Birincisi; Yüce Allahın, *mütekebbir* sıfatıyla nitelenmesidir ¹⁴¹ ki bu olumludur. ¹⁴²

İkincisi ise; hak etmediği halde zorlayarak, elindeki bazı imkân ve güçleri kullanarak kendisini büyük ve erişilmez olarak göstermektir. Bu nitelik de genelde insanlarda bulunur. ¹⁴³ Bu konuda Yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır:

"Ki onlar, Allahın ayetleri konusunda kendilerine gelmiş isbatlı bir delil bulunmaksızın mücadele edip duruyorlar. (Bu,) Allah katında da, iman edenler katında da büyük bir öfke (sebebi)dir. İşte Allah her mütekebbir zorbanın kalbini böyle damgalar." ¹⁴⁴

"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden engelleyeceğim. Onlar bütün mu'cizeleri görseler bile ona inanmazlar; dosdoğru yolu görseler, onu yol olarak benimsemezler, azgınlık yolunu gördüklerinde ise,

¹³⁶ Kurtubî, a.g.c., VII, 283.; el-Âlûsî, a.g.e., I, 230.

¹³⁷ Bkz., A'raf. (7), 36.40; Câsiye, (45), 8; Mü'minün, (23), 66.67.

¹³⁸ el-Kecfevî, a.g.c., s. 28.

¹³⁹ el-Âlûsî, a.g.e., I, 230.

¹⁴⁰ el-Âlûsî a.g.e., VI, 41.

¹⁴¹ Bkz., Haşr. (59), 23.

¹⁴² el-İsfehânî, a.g.c., s. 698; el-Âlûsî, a.g.e., XIV, 130.

¹⁴³ el-İsfehânî a.g.c., s. 698.

¹⁴⁴ Mü'min, (40), 35.

onu yol olarak benimserler. Bu onların ayetlerimizi yalan saymaları ve onlardan gafil olmaları dolayısıyladır.”¹⁴⁵

Yukarıda meâlini verdiğimiz ayetteki tekebbür kelimesi; “kibr” kökünden değilde “kiber” kökünden gelmiş olup, “kendilerini yaratıkların en üstünü olarak görürler” anlamındadır.¹⁴⁶ Ayrıca bu ayette geçen “yeryüzünde haksız yere tekebbür” ifadesi, büyüklüğün sadece Allah’a ait olduğunu gösterir.¹⁴⁷ O’ndan başkası için böyle bir şey düşünülemez. Zira insanlar hukukta eşittirler.¹⁴⁸

Başka bir görüşe göre ise, bu ifadeden maksat; peygamberler gibi tekebbür göstermemeleri gereken kişilere karşı büyüklük taslamalarıdır. Yoksa, “kibir gösterene karşı kibir göstermek hakdır.” Bu işin özünde kibir olmayıp, görünürde kibirdir. Ayette ifade edilen ise, gerçek anlamda kibirdir.¹⁴⁹

“el-Mütekebbir;” yüce Allahın isimlerinden olup, büyüklük ve yüceliğin en doruk noktası,¹⁵⁰ yaratıklara ait olan tüm eksiklik ve kusurlardan pâk ve uzak manasındadır.¹⁵¹ İbni Abbas (ö. 69/688)’a göre; Rububiyeti ile yücelik sahibi olup, hiç bir şeyin O’na denk olmaması, Katâde (ö. 118/736)’ye göre; kötü olan her şeyden uzak ve münezzeh, İbnü’l Enbârî (ö. 336/947)’ye göre ise; Kibriyâ’ sahibidir. Kibriyâ’ ise, araplara göre “mülk” anlamına gelir.¹⁵²

Nitekim el-Mütekebbir kelimesinin geçtiği ayetin sonunda gelen, “Allah (müşriklerin) şirk koşmakta olduklarından çok yücedir,”¹⁵³ ifadesi de yukarıda geçen anlamları te’yid etmektedir.¹⁵⁴

¹⁴⁵ A`râf. (7). 146.

¹⁴⁶ İbn Manzûr. a.g.c.. V. 130.

¹⁴⁷ cl- Âlûsî. a.g.c.. IX. 61.; en- Neseî, a.g.c. II, 77.

¹⁴⁸ İbn Manzûr. a.g.c.. V. 130.

¹⁴⁹ cl- Âlûsî. a.g.c.. a.g.y.

¹⁵⁰ en- Neseî, a.g.c.. IV. 245.

¹⁵¹ Ebu Ceyb, a.g.c.. s. 315.

¹⁵² er-Râzî. a.g.c., XXIX. 294.

¹⁵³ Bkz., Haşr. (59). 23.

¹⁵⁴ er-Râzî. a.g.c.. XXIX. 294.

1.3.3. Kibriyâ'

Kibriyâ', büyüklük, saltanat, liderlik, mülk, ebedilik, güç ve mükemmellik anlamlarına gelir.¹⁵⁵

Dini terim olarak Kibriyâ'; Kendisine boyun eğilen ve bu yüzden de yücelik sahibi olup yaratılmışlara ait sıfatlardan münezzehtir demektir ki bu da sadece Allah'a mahsustur.¹⁵⁶

Yüce Allah'a ait bir vasıf olan el-Kibriyâ' kelimesini Müfessir el-Merâğî şöyle açıklamıştır; "bütün güç, kuvvet ve yücelik hem bu dünyada hem de öteki dünyada sadece Allah'a aittir. Her şey O'na boyun eğmiştir."¹⁵⁷ Böylece bu kelime Allah'ın vasfı olarak kullanıldığında övülmüş, yaratıklar hakkında kullanıldığında ise kınanmıştır.¹⁵⁸

Nitekim Allah Resülünden rivayet edilen kutsi bir hadis de bu gerçeğe işaret etmektedir. "Yücelik (el-kibriya') benim ridam, büyüklük benim kaftanımdır. Kim bunları benimle paylaşmak isterse ona azap ederim"¹⁵⁹

Bu durumda Yüce Allahın "Kibriya'" niteliği şu anlamları içermektedir:

- a) Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Onda dilediği gibi tasarruf eder.
- b) O çocuk edinmemiştir. O'nun mülkünün varisi de yoktur. O, ebedi bir mabuddur. O'ndan başkasına ibadet edilmez.
- c) O'na mülkünde ortak yoktur. Kişi bunu bilip, inandığı zaman başkasına karşı korku ve ümit beslemekten kurtulmuş olur. Burada bütün şirk türlerine red vardır.

¹⁵⁵ İbn Manzûr. a.g.e.. V. 125.; Kurtubî. a.g.e., XVI. 178.; İbn Kesir. İmamud Din Ebu'l Fida İsmail. *Tefsiru'ul Kur'ani'l Azim*, thk.. (Dr. Yusuf Abdurrahman Maraşlı), 5.baskı, Dâru'l Marife, Beyrut. 1992. II. 442.

¹⁵⁶ el-İsfhâni. a.g.e.. s. 698.; İbn Manzûr. a.g.e.. V. 125.

¹⁵⁷ el-Merâğî. a.g.e.. XXV. 167.

¹⁵⁸ İbn Kesir, a.g.e.. IV. 165.

¹⁵⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Kitabu'z-Zühd. 16.; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l Hafâ ve Müzilu'l İlbâs, ammâ İştêhere Mine'l Ehâdisi Âlâ Elsineti'n Nâs*, Hadis no:1912, 3.baskı, Dâru İhyâit-Türâsi'l Arabi, Beyrut. h.1351. II. 106.

d) Her şeyi yaratıp, düzen veren, belli bir ölçü ile takdir eden O'dur. ¹⁶⁰

Kur'an'da belirtildiğine göre bu kelime, Firavun tarafından Hz. Musa ve Harun peygamberler için de kullanılmıştır. *"Onlar: "Siz ikiniz, bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) dan çevirmek ve yeryüzünde büyüklük sizin olsun diye mi bize geldiniz? Biz sizin ikininze inanacak değiliz" dediler."* ¹⁶¹

Meâlini verdiğimiz bu ayette, Firavun ve yandaşlarının Hz. Musa'nın davetini kabul etmeyip, iman etmemelerinin sebepleri iki şekilde açıklanmaktadır;

a) Körü körüne atalarının izinde olmak istemeleri. ¹⁶²

b) Dünyevi hırsları. Nitekim Musa ve Harun'a yönelerek, yeryüzünde büyüklük: **"kibriyâ"** (Mısırın mülkü) sizin olsun diye mi? Sormaları da bunu gösterir. Çünkü mülk, dünyada en çok arzu edilen şeylerdendir. Eğer bunlar peygamberi kabul etmiş olsalardı bu durumda peygamber kavmin büyüğü ve lideri olacaktı. ¹⁶³ O'nlar, bunu kendi gururlarına yediremiyorlardı.

Kibir kelimesinin Kur'an metninde kullanılan türevleri sadece yukarıda sıraladıklarımızdan ibaret değildir. Kur'an'da "Kibr" kelimesinin türevi olarak bunların dışında da bazı kelimeler geçmektedir. Ancak konumuzla fazla ilgili olmadığı için kısaca değinmek istiyoruz. Bunlar;

I. Kebîr:

Kebîr, büyük anlamına gelir. Ancak "kebîr" ve "sağîr" kelimeleri izafi isimlerdendir. Çünkü, birine göre büyük (kebîr) sayılan bir şey, bir diğerine göre küçük (sağîr) olarak değerlendirilebilir. ¹⁶⁴

¹⁶⁰ cr-Râzî a.g.e., XXIV, 46.

¹⁶¹ Yunus. (10), 78.

¹⁶² cr-Râzî, a.g.e., XXIV, 142-143

¹⁶³ cr-Râzî a.g.e., a.g.y.

¹⁶⁴ cl-İsfelhâni, a.g.e., s. 696.

Çoğulu “kebâir” olarak gelen Kebîr kelimesi tekil, çoğul, zamirli ve zamirsiz haliyle Kur’an’da “Kırk yedi” yerde geçmektedir. Kısaca şu anlamlara gelmektedir:

- a) Cezası ağır olan büyük günah. (Kebîre) ¹⁶⁵
- b) Yüce Allah’ın sıfatı. ¹⁶⁶
- c) Ağır ve zor gelen şey. ¹⁶⁷
- d) Kesret (çokluk). ¹⁶⁸
- e) “Hum” zamiri ile kullanıldığında yaşça, akılca ve görüş itibariyle en büyük olanı ifade eder. ¹⁶⁹

II. Kubbâr:

Kibrin mübalağa sigası olup çok büyük ve iri cüsseli anlamına gelir. ¹⁷⁰ Kur’an’da tek bir yerde geçer. ¹⁷¹

III. Ekâbir:

“Ekber” kelimesinin çoğuludur. ¹⁷² Bu çoğul haliyle Kur’an’da sadece bir yerde geçer. ¹⁷³ Büyükler, lider takımı, ileri gelenler anlamına gelir. Bunların Yüce Kur’an’da “mücrim” olarak geçmeleri bozgunculuğa daha yatkın olmalarındandır.

¹⁷⁴

¹⁶⁵ İbn Manzûr. a.g.e., V, 129.; el-İsfhâni. a.g.e., s. 696.; Ebu Ceyb. a.g.e., s. 314.; Ayrıca bkz., Nisâ. (4), 31.; Necm. (53), 32.

¹⁶⁶ İbn Manzûr. a.g.e., V, 125.; Ayrıca bkz., Nisâ. (4), 34.; Hac. (22), 62.; Lokman. (31), 30.; Sebe’, (34), 23.; Mü’min, (40), 12.

¹⁶⁷ el-İsfhâni. a.g.e., s. 696.; Ebu Ceyb. s. 314.; Kurtubî. a.g.e., I, 373.; Ayrıca bkz. Bakara. (2), 45.

¹⁶⁸ Ebu ceyb. a.g.e., s. 314.; Ayrıca bkz., Tevbe, (9), 121.

¹⁶⁹ el-Ezherî. a.g.e., X, 214.; Kurtubî. a.g.e., IX, 241.; Ayrıca bkz., Yusuf. (12), 80.

¹⁷⁰ el-İsfhâni. a.g.e., s. 698.

¹⁷¹ Bkz., Nûh. (71), 22.

¹⁷² et-Tâberî. a.g.e., VIII, 24.

¹⁷³ En’am. (6), 123.

¹⁷⁴ Kurtubî. a.g.e., VII, 79.

IV. Kuberâ':

Kur'an'da tek bir yerde geçer. ¹⁷⁵ İnsanları hak yoldan kaydırıp saptıran bilgin kişiler, yöneticiler ve lider grubu anlamına gelir. ¹⁷⁶ Görüldüğü gibi bu kelime de Ekâbir kelimesi ile aynı anlamı taşımaktadır.

V. Kübrâ:

Kur'an'da altı yerde geçen Kübrâ kelimesi, büyük bir felaket, kıyamet veya cehennem ehlinin zebanilere teslim edilme saati anlamına gelir. ¹⁷⁷

Başka bir ayette ise Kübrâ; cehennem ateşi, buna karşılık olan Sugrâ ise; Dünya ateşi olarak tefsir edilmiştir. ¹⁷⁸

VI. Kuber:

Kur'an'da bir yerde geçer. ¹⁷⁹ Büyük bir felaket olan cehennem ateşi, kıyametin kopuş saati veya Peygamberi yalanlamanın sonucu olan büyük günah anlamına gelir. ¹⁸⁰ Görüldüğü gibi bu kelime de bir önceki kelime olan Kübrâ ile hemen, hemen aynı anlama gelmektedir.

VII. Tekbir:

Kur'an'da sadece bir yerde geçer. ¹⁸¹ Genel anlamda namaz tekbirini ifade etse de bundan esas maksat, Allah'ı en büyük olarak tanımak, O'nu yüceltmek, yalnız O'na ibadet etmek ve O'nun kusursuzluğunu ilân etmektir. ¹⁸²

Araplarda yüceltmeyi dile getiren en üstün ifade "Allahu Eber" lafzıdır. ¹⁸³

¹⁷⁵ Bkz.. Ahzap, (33). 67.

¹⁷⁶ el-Merâgî. a.g.e.. XXII. 42.

¹⁷⁷ Kurtubî. a.g.e.. XIX. 206.; Ayrıca bkz.. Nâziât. (79), 34.; Duhân. (44). 16.

¹⁷⁸ Kurtubî. a.g.e.. XX. 21.; Ayrıca bkz.. A'lâ. (87). 12.

¹⁷⁹ Bkz.. Müddessir. (74). 35.

¹⁸⁰ Kurtubî. a.g.e.. XIX. 85.

¹⁸¹ Bkz.. İsrâ'. (17). 111.

¹⁸² el-İsfhâni. a.g.e.. s. 698.; el-Cevherî. a.g.e.. II, 802.; Kurtubî. a.g.e.. XIX. 62.

¹⁸³ Kurtubî. X. 345.

1.4. KUR'ANDA KİBİR KAVRAMI İLE İLGİLİ KELİMELER

1.4.1. Ğurûr: (غرور)

Ğurur kelimesi fiil ve isim haliyle Kur'an'da yirmi yedi yerde geçer. "Gerre" veya "Ĝarr" kelimelerinden çoğuldur. ¹⁸⁴

Ğurur kelimesi kısaca şu anlamlara gelir:

- a) Aldatıcı dünya metası. ¹⁸⁵
- b) İnsanı aldatan, boş şeylerle avutan batıl şeyler. ¹⁸⁶
- c) Şeytan. ¹⁸⁷

Kelimenin Ĝarr şekli, gafil anlamına geldiği gibi insanın dünyada aldandığı mal, alet ve edevat anlamına da gelir. ¹⁸⁸

Türkçe'mizde, kibirle aynı anlamda kullanılan bu kelime; sözlüklerimizde, "kendini beğenme, büyükleme, çalım, omur ve şeref, ¹⁸⁹ boş ve beyhude şeylere güvenip, aldanma, kurulma ve kuruntu" ¹⁹⁰ anlamlarını içerir.

Kelimenin "el-Ĝarûr" formu ise; insan, şeytan ve bunların dışında kişiyi aldatan her şeye denir. Zira şeytan, insanı boş vaat ve hayallerle kandırıp, avutur. ¹⁹¹ Kötü amelleri süsleyip güzel elbiseler içinde onlara sunar. Böylece insan aldanıp gurura düşer. Hoş bir şey bulduğunu sanarak keyiflenir. Olmayacak şeylerle oyalanıp, yaptığı kötülüklerin yanında kâr kalacağını sanır. Bunun sonucunda beşeri fitrata en uygun yol olan Tevhid yolundan sapıp şirk bataklığına saplanır. Bu şekilde şeytanın aldatıp gurura sevk ettiği insanların sonu da elbette şeytan gibi

¹⁸⁴ Kurtubî. a.g.e., XIV, 323.

¹⁸⁵ İbn Manzûr. a.g.e., V, 13.; Kurtubî. a.g.e., XIV, 323.

¹⁸⁶ el-Cevherî. a.g.e., II, 768.; İbn Manzûr. a.g.e., V, 13.

¹⁸⁷ Firûzâbâdî. a.g.e., s. 577.

¹⁸⁸ Firûzâbâdî. a.g.e., s. 577.

¹⁸⁹ *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Yayınları, Ankara, Yeni Baskı, 1988, GURUR Mad.. I, 578.

¹⁹⁰ Özön. Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, 7.basım, İnkılap Kitabevi, İst.1987, GURUR Mad.

¹⁹¹ İbn Manzûr. a.g.e., V, 12.

hüsrân olacaktır. ¹⁹² İnsan sonunda bu gerçeği görecek ve gururun pek fena bir şey olduğunu anlayarak acı içinde kıvranacaktır ¹⁹³

el-Ġarûr kelimesi, Mevdudî (ö. 1979) tarafından da “**şeytan, insan, insan grubu veya insanın kendi nefsi**” diye tefsir edilmiştir. Bunun bu şekilde genel anlamda kullanılmasının nedeni farklı insanlar için farklı aldanma vesileleri bulunmasındandır. ¹⁹⁴ Şeytan kimi insanı malla, kimini ilimle, kimini hükümlerle, kimini de şehvi istek ve arzularla v.s. aldatıp gurura sevk eder. Böylece insan kendisinde bulunan bu özelliklerden dolayı kendini beğenme hastalığına yakalanır ve insanlara tepeden bakmaya başlar. Şeytanın bu aldatmalarından insanı koruyacak olan ise sadece Allah korkusu ve Ahiret düşüncesidir.

Ġurûr kelimesi, Kur’an’da baskın olarak dünya hayatına aldanma, dünyaya kapılma anlamında kullanılmıştır. ¹⁹⁵ Zaten insanların çoğu aldanmaktadır. Ancak bu aldanmada kişilerin bulunduğu konum ve dereceleri farklılık arz eder. Kiminin aldanması diğerine göre daha açık ve daha şiddetli olabilir. Mesela kafir, fasık ve isyankârların gururu en şiddetli olanıdır. ¹⁹⁶ Çünkü bunlar aldanan ve aldatan bir takım mağrur kimselerden başkası değildirler. Birbirlerini aldatıp gaflete düşürür ve hiçbir faydası olmayan gurur içinde hayatlarını heder ederler.

Mü’minlerin gurura düşmesine örnek ise, onların; “**Allah’ın rahmeti geniştir, bizi affedeceğini umarız**” diyerek aldanmaları ve buna güvenip amellerini ihmal etmeleri ¹⁹⁷ veya amellerine güvenerek başkalarına helak olmuş gözüyle bakmalarıdır. Böyle bir davranış içinde olmak elbette insani kibre düşürür. ¹⁹⁸

Gurura düşerek aldanan insana Yüce Allah meâlen şöyle seslenmektedir:
“Ey insan, “üstün kerem sahibi” olan Rabbine karşı seni aldatıp-yanıltan

¹⁹² Kutub, a.g.e., III, 454 -455

¹⁹³ Yazır, a.g.e., III, 1474.

¹⁹⁴ el-Mevdudî, Ebu’l Âlâ. *Tefhimu’l Kur’an*, (trc., Kurul). İnsan Yayınları, İst., 1988, IV, 307.

¹⁹⁵ Bkz.. Al-i İmrân, (3). 185.; Mürselât, (77). 51.; Câsiye, (45). 35.; Mülk, (67), 130.; Lokman, (31). 33.

¹⁹⁶ Gazzâlî, a.g.e., IV, 189-190.

¹⁹⁷ Gazzâlî, a.g.e., IV, 195.

¹⁹⁸ Muhâsibî, a.g.e., s. 387.

nedir?"¹⁹⁹ "Seni sperm halinden geliştiren, geliştiren aşamalardan geire, geire olgunlaştırıp şu mükemmel biçime sokarak dünyaya getiren Allah'a karşı, hangi sebepten dolayı gururlanıyorsun, O'nu unutuyor, O'na kulluk etmekten geri kalıyorsun?"²⁰⁰

Yukarıda geçen ayette, gurura engel olacak "Kahr" ve "Celâl" sıfatlarından biri gelmesi gerekirken "Kerîm" sıfatı gelmesi ince bir nkتهye işarettir. Bununla âdeta şuna işaret edilmek isteniyor; Keremin karşılığı O'na karşı gururlanıp, saygısızlık etmek değil. Aksine O'na iman, teşekkür, itaat ve saygı ile boyun eğmektir. Dolayısıyla, "Allah kerîmdir, rahmeti boldur, istediğini yap. Nasıl olsa O, seni affeder" gibi laubzeli ifadelere kanıp, aldanmamak gerekir.²⁰¹

Mü'minlerin gurura düşmelerine başka bir örnek ise; atalarından salih kimselerin bulunmasına güvenmeleridir. Oysa ataları korku ve takvanın zirvesinde oldukları halde yine de Allah'tan korkarlardı. Halbuki bunlar fisk ve fucurun son noktasında oldukları halde yine de Allah'ın azabından kurtulacaklarına güvenmektedirler. Bu şekilde aldanan kişi Nuh'un (a.s) oğlunun babasının çağrısına uymayıp, tufanda boğulanlardan olduğunu, İbrahim'in (a.s) babası için bağışlanma dileğiği fakat bu dileğinin kabul edilmediğini unutmış görünmektedir.²⁰² O halde mü'minler dünya hayatının geçici ve değersiz eğlencelerinin cazibesine kapılıp gurur ve kibre düşmemeli, bunu ötesindeki ebedi hayatı kazanmaya alışmaladırlar.²⁰³

"Ğurûr" kelimesi bazı ayetlerde "metâu'l ğurûr" şeklinde geçer.²⁰⁴ Buradaki meta; "faydalanılması söz konusu olan mal, alet ve edevat demektir."... Metâu'l ğurûr ise; "müşteriyi kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan meta" demektir. İşte dünya hayatı da

¹⁹⁹ İnfitâr. (82). 6.

²⁰⁰ Ateş. a.g.c.. X. 359.

²⁰¹ Yazır. a.g.c.. VIII, 5635-5636.

²⁰² Gazzâlî. a.g.e.. IV, 195-196.

²⁰³ Kutub. a.g.c.. XIV, 311.

²⁰⁴ Bkz.. Al-i İmrân. (3), 185.

budur. Bunun müşterisi olanlar da onun gösterişine aldanıp, her türlü huzur ve mutluluğun onda olacağını sanıp aldanırlar.²⁰⁵

Kur'an'da belirtildiğine göre bedir savaşı esnasında münafıklar ve kalplerinde maraz bulunanlar, şüphe ve tereddüt içinde kalmışlar ve Müslümanlar için; “şunları dinleri aldattı, gururlandırdı da güç yetiremeyecekleri bir işe giriştiler.”²⁰⁶ Üç yüz küsur kişilik bir zavallı güruhu bin kişilik kuvvetli bir düşmana karşı çıktılar... Onların bu iddialarına Yüce Allah ayetin sonunda meâlen şöyle cevap vermektedir; “kim Allah'a tevekkül ederse, şüphesiz Allah azizdir, (üstün ve güçlü olanır.) Hüküm ve hikmet sahibidir.” O'nun izzeti O'na itimat edip dayananı rezil etmez. O'nun hikmeti dostlarına rahmet ve sevap, düşmanlarına zillet ve ceza verir.²⁰⁷

1.4.2. Ucb (عجب)

Kibirleşmek, övünmek, iyi olsun kötü olsun kendisinde bulunan ile övünüp, kendini beğenmek ve üstün görmek²⁰⁸ anlamına gelir. Kelimenin “el-Aceb” veya “acîb” formu; hayret etmek, şaşırarak, bir şeye alışılmamış bir tarzda bakmak,²⁰⁹ bir şeyin sebebini bilmeme durumudur. Bu yüzden Yüce Allah için “taaccüb” ifadesi kullanılmaz. Çünkü O, gaybı bilendir, hiç bir şey O'ndan gizli değildir.²¹⁰

Ucub kibre, kibir de kişiyi pek çok günahlara götüren bir etkendir.²¹¹ Çünkü kendini beğenmişlik duygusu, bütün iyilik ve faziletlere set çeker ve onları örter. Bütün kötülük ve çirkinlikleri ise açığa çıkarır.²¹²

Ucub, kişinin işlediği hata ve günahları unutmaması ve önemsememesine sebep olur. Bu yüzden kişi yaptıklarını hatırlamaz, hatırladığını ise küçümser, onların telafisi için ise hiç bir çalışma yapmaz. Hatta bu yaptıklarından dolayı bağışlandığını sanır. Yaptığı ibadet ve iyiliklere gelince, onları da gözünde büyütür, onlarla

²⁰⁵ Yazır. a.g.e., II. 1246.

²⁰⁶ Bkz., Enfâl. (8). 49.

²⁰⁷ Yazır. a.g.e., II. 2416-2417.

²⁰⁸ İbn Manzûr. a.g.e., I. 581.; el-İsfehâni. a.g.e., s. 547.

²⁰⁹ İbn Manzûr, a.g.e., a.g.y.

²¹⁰ el-İsfehâni. a.g.e., s. 547.

²¹¹ Havvâ. a.g.e. s.186.

gururlanıp, şişer. Bunlardan dolayı Allah'a minnet etmeye kalkışır. Oysa o ameller Allah tarafından ona verilmiş bir bağış ve nimettir.²¹³

Hız. Aişe, (ö. 58/678) kişi ne zaman günahkâr olur sorusuna; "iyilik yaptığını sandığı zaman" diye cevap vermiştir.²¹⁴ Bu bağlamda Yüce Allah da inananlara meâlen şöyle seslenmektedir; "Ey iman edenler, Allah'a ve Ahiret gününe inanmayıp, insanlara karşı gösteriş olsun diye malını infak eden gibi minnet ve eziyet ederek sadakalarınızı geçersiz kılmayın"²¹⁵

"Ucb" ve "Kibr" arasında şöyle bir fark vardır: Kibirde, kibreden ve kendisine kibredilen olmak üzere iki varlığın bulunması gerekir. Ujub da kibir davranışına benzer ancak, ucub'da kibredilenin bulunması gerekmez. İşte bu yönüyle ucub, kibirden ayrılır. Çünkü ucub olayı için kendisini beğenenden başkasının bulunmasına gerek yoktur. Kendisinden başka hiç bir insanın bulunmadığı düşünülse bile, yine kendini beğenen beğenir. Kibreden kişinin ise kibretmesi için mutlaka başka birinin bulunması zorunludur. Kişi kendi kendine ululanmakla kibirlenmiş sayılmaz. Zira insan kendini büyük görür, ancak başkasını daha büyük veya kendisi gibi görebilir. Dolayısıyla ona karşı kibirli davranmaz.²¹⁶

Bütün bunlardan kibrin üç aşamalı bir eylem olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunlar ;

1. Kişinin kendini bir derecede görmesi.
2. Başkasını da ayrı bir derecede görmesi.
3. Kendi derecesini başkasının derecesinden üstün görmesi.²¹⁷

Ucubun en kuvvetli sebeplerinden biri; kişinin yakınlarından kendisini övenlerin çokluğu, diğeri ise; kişiyi öven yaltakçılarının olması. Oysa bunlar normalde nifak ve aldatma peşindeler. Onların bu yalanlarına kanan kişi de gurura

²¹² el-Mâverdi, Ebu'l Hasan, Ali b. Muhammed b. Habib, el-Basri, *Edebu'd-Din ve'd-Dünya*, 16.baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabi, Beyrut, 1979, s. 210.

²¹³ Gazzâlî, a.g.e., IV, 177-178; Havvâ, a.g.e., s. 188.

²¹⁴ Havvâ, a.g.e., s.188.

²¹⁵ Bakara, (2), 264.

²¹⁶ Gazzâlî, a.g.e., IV, 144:

²¹⁷ Gazzâlî, a.g.e., a.g.y.

düşmüş olur. Hz. Ömer (r.a); (ö. 23/643) *“kişiyi methetmek, onu boşazlamaktır”* İbnu'l Mukaffa (ö. 142/757) ise; *“öviilmeyi kabul eden kendisini öven gibidir”* ²¹⁸ demiştir.

Esmâî (ö. 216/831)' nin rivayetine göre, Hz. Ömer (ö. 23/643) methedildiği zaman şöyle demiştir: *“Ey Allah'ım! Sen beni benden daha iyi bilirsin, ben de kendimi (O) meddahlardan daha iyi bilirim. Allah'ım! Beni onların sandığından daha iyi yap. Onların bilmedikleri hususlarda da beni affet. Onların söylediklerinden beni sorumlu tutma.”* ²¹⁹

Kişinin kendini beğenmesi, daha çok aşağılık kompleksinden, başkasını küçümseme, hor ve hakir görme, kendisini temize çıkarma ve yüksek mevkilere çıkma arzusu vb. şeylerden kaynaklanır. ²²⁰ *“(O), sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğumuz sırada, sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.”* ²²¹

İbni Cüreyc (ö. 150/767)'e göre yukarıda meâli geçen ayetten kastedilen mana şudur; bir hayır işlediğin zaman sakın, **“ben onu işledim”** deme. ²²²

Yüce Allah, ilk başlangıcımızdan son gününüze kadar her şeyimizi bilmektedir. Onun için gösterişle, kibirlenerek kendimizi temize çıkarmamıza, başkalarına; **“ben senden daha iyiyim, daha temizim ve daha takvalıyım”** gibi sözler söylemeye hiç gerek yoktur. Zira her şey Allah katındadır. ²²³

Atâu'llah el- iskenderî (ö. 709/1309)'de, kendini beğenmiş olmayı bütün belaların kaynağı saymış ve şöyle demiştir: *“Senin kendini beğenmiş bir cahille arkadaş olman, kendini beğenmiş bir alim ile arkadaş olmandan daha hayırlıdır.”* ²²⁴

²¹⁸ el-Maverdî, a.g.e., s. 213.

²¹⁹ el-Mâverdî, a.g.e., s. 214.

²²⁰ Havvâ, a.g.e., s. 186.

²²¹ Nccm. (53). 32.

²²² Gazzâli, a.g.e., IV, 176.

²²³ er-Râzî, a.g.e., XXIX, 10.

²²⁴ Havvâ, a.g.e., s. 186.

Kişinin kendi görüşünü, kendi amelinin ve kendi aklını beğenmesi, başkasına danışmasına, kendisinden daha bilgili olanlara sormasına engeldir. Böylece kendi görüşü hatalı bile olsa o görüşte ısrar etmesine, başkalarının bu konudaki öğüt ve uyarılarını dinlememesine, kendisinden başkasına cahil gözüyle bakmasına neden olur. Bu hatalı görüşü dünyevi bir işe ait ise, bu konuda başarısızlığa mahkum olur. Dini bir işe , özellikle de akaid esasına yönelik ise, helâk olur..²²⁵

O halde her Müslüman'ın bu kendini beğenmişliğin etkisinden kurtulmaya çalışması gerekir. Bu da özetle şu şekilde olabilir:

Kişi tamamen kendi görüşüne güvenmeyip öz eleştirisini yapar, Kur'an'ın nuruyla aydınlanıp alimlerin yardımını ister, onların ilim meclislerine devam eder, şuraya uyarsa, bu durum onu hak ve hakikate götürür.²²⁶

1.4.3. Ulûvv (علو)

Ulûvv, "Alâ" kelimesinden türemiştir. Alâ ise isim, fiil ve harf için ortak kullanılan bir kelimedir.²²⁷ "Aliye" fiilinden ise, mastarı "Alâen" şeklinde gelir. Her iki durumda da yükselme, üstün ve galip gelmek, en yüksekten haber getirmek,²²⁸ alçaklığın zıttı olan, yükseklik²²⁹ şeref ve haysiyet gibi olumlu manalara gelir.²³⁰

"Alâ" formu daha çok, yer ve cisimler için kullanılır.²³¹ Kur'an'da hem olumlu²³² hem de olumsuz kullanılışı mevcuttur.²³³

"Aliye" formu ise, sadece övmeye kullanılır."Aliyyun" kelimesi de bundan türemiş olup, "kadri yüce" anlamına gelir.²³⁴ Bu yüzden Yüceliği ifade

²²⁵ Gazzâlî. a.g.c.. IV. 177.; Havvâ, a.g.c., s. 188-189.

²²⁶ Gazzâlî. a.g.c.. a.g.y.: Havvâ, a.g.c., s.189.

²²⁷ İbn Manzûr. a.g.c.. XV. 89.

²²⁸ İbn Manzûr. a.g.c.. XV. 83.

²²⁹ el-Âlûsî. a.g.c.. XV. 17.; el-İsfehânî, a.g.c.. s. 582.

²³⁰ İbn Manzûr. a.g.c.. XV. 85.; Kılıç, a.g.c.. s. 163-164.

²³¹ el-İsfehânî. a.g.c.. s. 583.; Ayrıca bkz., İnsân, (76), 21

²³² Bkz.. Tâhâ. (20), 67-68,75, Kasas, (28), 68, Rûm. (30), 27.40, Lokman, (31), 30, A'lâ. (87),1.

²³³ Bkz.. Yunus. (10), 83, Mü'minûn, (23), 46, Neml, (27), 14, 28/ Kasas. (28), 4.

²³⁴ Bkz.. Nisâ. (4), 34, Lokman, (31), 30, Sebc'. (34), 23.

eden “Teâlâ” fiili de Allah için kullanılmıştır. ²³⁵ O’nun kelimesi ise “el-Ulyâ” diye nitelenmiştir. ²³⁶ En yüce sıfat olan “ el-Meselu’l A’lâ” da yine Allah’a aittir. ²³⁷

Bütün bunların vurgulamış olduğu ortak nokta; gerçek kudret, yaratıcılık, şan ve şeref, Yüce Allah’a aittir. ²³⁸ O, kendisine layık isimlerle anılmalı, anlam ve kavram bakımından noksanlık ifade eden isimlerle anılmamalıdır. ²³⁹

“Yüksek” anlamında bir sıfat olan “el-Âlî” ve onun yalın hali olan “Ulûvv”; azamet, zorbalık, yeryüzünde kibirlenmek, fesat ve taşkınlık yapmak ²⁴⁰ büyüklük taslayarak Allah’a ibadetten kaçınmak anlamına gelir. ²⁴¹ böylelikle Uluvv, insanda her zaman mevcut bulunan ve doğuştan gelen, en ufak bir tahrik ile anında patlamaya hazır bir hoyratlığı ifade eder. ²⁴²

Bütün bunlardan sonra Uluvv kelimesinin kibir anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak Ulûvv; anlık bir patlamayı ifade ederken, kibir; kafirin kalıcı bir vasfi olarak belirlemektedir. ²⁴³

Nitekim Kur’an’da belirtildiğine göre, Firavun Hz. Musa’ya karşı bütün sihirbazları toplar. Ancak Musa’nın asası yılanı dönüşünce zillet ve acze düşen Firavun, “Ben, sizin en yüce Rabbinizim” ²⁴⁴ der. İşte tam böyle bir anda bu ifadeyi kullanması, “onun ne dediğini bilmeyen bunak biri gibi olduğunu” ²⁴⁵ gösterir. Onun bu şekilde ani patlayışının Ulûvv’dan gelen A’lâ ile ifade edilmiş olması da kibirle, ulûvv arasındaki bu ince farkı göstermektedir.

Kur’an’da Firavun’un zorba ve mağrur bir yönetici olduğu vurgulanırken de “el-Âlîn” ifadesi kullanılmaktadır ²⁴⁶ ki, müfessirler bu kelimeyi;

²³⁵ el-İsfehâni, a.g.e., s. 583.

²³⁶ Bkz., Tevbe, (9), 40.

²³⁷ Kılıç, a.g.e., s.164.; Ayrıca bkz., Rûm, (30), 27.

²³⁸ İbn Manzûr, a.g.e., XV, 85.; Yazır, a.g.e., VI, 3816.

²³⁹ Mevdudî, a.g.e., VII, 93.

²⁴⁰ İbn Manzûr, a.g.e., XV, 85.; İbn Kesir, a.g.e., III, 127, 370, 413.; Kutup, a.g.e., XI, 119.

²⁴¹ Kurtubi, a.g.e., XIII, 248, XVI, 135.; el-Âlûsî, a.g.e., XVIII, 36.; Yazır, a.g.e., V, 3757.

²⁴² İzutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, (trc., Selahattin Ayaz), 3.baskı, Pınar yayınları, İst.1997, s.196.

²⁴³ Kurtubi, a.g.e., XVI, 135.; İzutsu, a.g.e., s. 196-197.

²⁴⁴ Bkz., Naziât, (79), 20-24.

²⁴⁵ el-Kâsımî, a.g.e., XVII, 46.

²⁴⁶ Mevdudî, a.g.e., IV, 139.; Bkz., Kasas, (28), 4.

“böbürlenener”,²⁴⁷ “dünyevi güç ve iktidarı ellerinde bulundurup,²⁴⁸ zulüm ve haksızlık ederek üstünlük elde etmeye çalışanlar”,²⁴⁹ “peygamberlere karşı büyüklenip, zorbalık yapanlar”²⁵⁰ şeklinde tefsir etmişlerdir.

1.4.4. İstinkâf: (استكاف)

Aslı “nekefe” veya “vekefe”den gelir. Bir şeyden çekinmek, tiksirmek, kabul etmemek, yanaktaki yaşı parmağıyla silmek ve bir yerden bir yere çıkmak anlamına gelir.²⁵¹

Müfessirler **istinkâfı**; gururlanmak, tenezzül etmemek,²⁵² burun kıvrırmak bir şeyi kabul etmekten geri durmak,²⁵³ şeklinde tanımlamışlardır. Buradan bu kelimenin de kibirlenme ile aynı anlamı taşıdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, bu kelimenin anlamında da kibirli insanların en önemli özelliklerinden hakkı kabul etmeyip, yüz çevirmek ve boyun eğmemek vardır.²⁵⁴

İstinkâf kelimesi Kur’an’da aynı surede peş peşe iki ayette geçer.²⁵⁵ Bu ayetlerden ilkinde Yüce Allah meâlen şöyle buyurur;

“Ne Mesih ne de Allah’a yakın melekler, Allah’ın kulu olmaktan çekinirler. O’na kulluktan çekinip büyüklenen kimselerin hepsini Allah yakında huzuruna toplayacaktır.”

Rivayete göre, Necran Hıristiyanlarından bir grup peygamberimize gelerek, *“Ey Muhammed! Sahibimizi ayıplama”* dediler. Peygamberimiz de, sahibiniz kimdir, diye sordu. Onlar; İsa (a.s) dır, dediler. Peygamberimiz, Onun hakkında ben ne demişim, diye sorunca, Onlar şöyle dediler: *“O Allah’ın kulu ve elçisidir demişsin.”* Bunun üzerine söz konusu olan ayet indi.²⁵⁶

²⁴⁷ el-Beydâvi. IV. 66.

²⁴⁸ er-Râzi. a.g.e.. XXIII. 101.

²⁴⁹ el-Âlûsi. a.g.e.. XXVIII. 36.

²⁵⁰ İbn Kesir. a.g.e.. III. 391.; Kurtubî, a.g.e., XIII, 248.; Derveze. a.g.e., IV. 174.

²⁵¹ İbn Manzûr. a.g.e.. IX. 340.; Firûzâbâdî, a.g.e., s. 1109.; el-İsfehânî. a.g.e., s. 824.

²⁵² el-Âlûsi. a.g.e.. VI. 37.; Kurtubî, a.g.e., VI, 26.; Derveze, a.g.e.. VI. 248.

²⁵³ İbn Manzûr. a.g.e., IX. 340.

²⁵⁴ Kurtubî, a.g.e.. XVIII. 300.

²⁵⁵ Bkz., Nisâ. (4).172-173.

²⁵⁶ el-Beydâvi. a.g.e., II. 121.; el-Âlûsi, a.g.e., VI, 37. ; Yazır. a.g.e., III, 1538.

Bu ayette Hz. İsa'yı aşırı derecede yüceltip ilâhlık derecesine çıkararak Hıristiyanların görüşleri reddedilip onlara adeta şöyle cevap veriliyor; meleklerin en yüksek derecesinde bulunan mukarrebun melekler Allah'a ibadetten kaçınmazken, Mesih nasıl kaçınır. Böyle bir şey mümkün değil.²⁵⁷ Ayrıca bu ayette Hz. İsa'ya ve meleklerle tapmaya karşı reddiye vardır.²⁵⁸

1.4.5. Beğâ (بغى)

Beğâ, bir şeyin ne olduğunu anlamak için iyice bakmak, araştırmada aşırı gidip haddi aşmak, bir şeyi aşırı derecede istemek, arzu etmek yaranın haddini aşip büyümesi,²⁵⁹ meyvenin olgunlaşmadan önceki hali anlamına gelir.²⁶⁰

Beğâ; hayır, şer her türlü istek için kullanılır.²⁶¹ Ancak bu istek, bazen insanı sınırı aşip taşkınlığa, başkasına saldırıya sürükler.²⁶² Bu yüzden **Rağıp el-İsfehâni** bağy'ın iki türlü olduğunu belirtir;

I. Adaleti aşip, onun da ötesi olan ihsan derecesine ulaşmak, farzı aşip tatavvu (nafile) derecesine çıkmaktır ki bu övülmüştür.

II. Hak'tan tecavüz edip, batıla girmek veya şüphelere düşmek. Bu ise yerilmiştir.²⁶³

Kur'an'da **Bağy** ile ilgili ayetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman şu anlamlar ortaya çıkmaktadır;

a) Zulüm ve haksızlık:

Bağy'ın aslı **haset**'tir. Hasette insanı kibre davet eden önemli etkenlerden biridir. Ancak, daha sonra zulüm de "**bağy**" olarak adlandırılmıştır.²⁶⁴ Bu

²⁵⁷ cl-Kâsimî, a.g.c., V, 681.

²⁵⁸ cl-Beydâvî, a.g.c., II, 121.

²⁵⁹ cl-İsfehâni, a.g.c., s. 136.

²⁶⁰ İbn Manzûr, a.g.c., XIV, 75.

²⁶¹ cl-İsfehâni, a.g.c., s. 136.

²⁶² Ateş, a.g.c., II, 24.

²⁶³ cl-İsfehâni, a.g.c., s. 136.

²⁶⁴ cl-Ezherî, a.g.c., VIII, 209.

bağlamda Elmalılı Hamdi Yazır,Beğâ fiilini, “Haksızlıkla üste çıkma sevdası” olarak açıklamıştır.²⁶⁵

b) Kıskançlık:

“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik (bağy) yüzünden ayrılığa düştüler.”²⁶⁶ Meâlini verdiğimiz bu ayetin vurgulamak istediği noktalardan biri de şudur;

İnsanlığın ıslahı için sadece ilim yeterli değildir. İnsana kötülüğü emreden nefis, bazen insanı bildiklerinin aksine olan fenalıklarına sevk eder. Onun için insanların ıslah edilmesinde bilginin yanında, dini terbiyenin de olması gerekir.²⁶⁷

Yüce Kitabımız Kur’an’da bildirildiğine göre, Yahudiler, kitap ve bilgiye sahip oldukları için Araplara karşı üstünlük taslayıp, övünüyorlardı. Ancak hak olduğunu ve Tevrat’la uyuştüğünü kesin olarak bildikleri Kur’an gelince Onu kıskançlıkları (bağy) ve kinleri yüzünden kabule yanaşmadılar.²⁶⁸ Yüce Allah’ın lütfunu, (son peygamberliği) soydaşlarından olmayan birine vermesini çekemediler. Bunun sonucunda da kafir oldular ve alçaltıcı bir azabı hak ettiler.²⁶⁹

Ayetin sonunda “alçaltıcı azap” ifadesinin gelmesi Onları aşağılamak içindir. Çünkü Onların küfrünün sebebi bağy (kıskançlık) dır. Kıskançlığın kaynağı ise **kibir**’dir. Dolayısıyla buradaki ceza suçun karşılığına göredir.²⁷⁰

c) İffetsizlik:

Kur’an’da kadının zina etmesi ve arsızlıkta bulunması da “bağy” olarak değerlendirilmiştir. Bu da kadının namusunu başkasına çiğnetmesindedir.²⁷¹

d) Rızkın bolluğundan dolayı şımarmak:

²⁶⁵ Yazır, a.g.e., VI, 4463.

²⁶⁶ Şurâ. (42). 14.; Ayrıca bkz., Bakara. (2). 213. Al-i İmrân. (3). 39. Câsiye. (45). 17.

²⁶⁷ Yazır, a.g.e., VI, 4230.

²⁶⁸ Bkz., Bakara. (2). 90.

²⁶⁹ el-Kâsimî, a.g.e., II, 179.; Mevdudi, a.g.e., I, 183.

²⁷⁰ el-Kâsimî, a.g.e., II, 191.

²⁷¹ el-İsfhânî, a.g.e., s. 137.; Ayrıca bkz. Meryem, (19). 20,27,28. Nûr. (24). 33.

Kur'an'a göre rızkın bolluğu da bağı kışkırtıcı bir etkiye sahiptir. *“Allah kullarına rızkı bol, bol verseydi yeryüzünde azarlardı. Fakat O (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alan ve onları görendir.”*²⁷²

e) Fitne ve fesadı arzulamak:

Kur'anda *“kişinin sınırı aşması”* (adv) ve bu yüzden de *“haksızlık”* (bağy) etmesinden söz edilir. *Bağy*'den söz eden bu ayetlerin sonuna doğru bazen *“isyan”* ve *“fesat”* öğelerinin gelmesi,²⁷³ bunların da *“Bağy”*ın ihtiva ettiği bir diğer nüansı açığa vurduğunu göstermektedir.²⁷⁴

Bu bağlamda el-Kâsimî (ö. 1914) de *Bağy* ifadesini; *“Şirk uğruna çaba harcayıp, yeryüzünde fesat çıkarmak”*²⁷⁵ şeklinde açıklamıştır.

f) Kibir (büyüklenme):

Bağy, büyüklenme anlamına da gelir.²⁷⁶ Bu da kişinin hakkıyla yetinmeyip, hak etmediğini elde etmek istemesi, haksız ve hukuksuz davranışlarda bulunmak istemesinden dolayıdır.²⁷⁷

1.4.6. Tağâ (طغى)

Mastarı *“Tuğyân”* olan *“Tağâ”* kelimesi; küfür ve isyanda haddi aşmak, taşkınlık yapmak²⁷⁸ ve büyüklenmek,²⁷⁹ anlamına gelir.

Bu kelime ilk başlangıçta, *“suyun kabarıp, yükselerek, bendinden taşması”*²⁸⁰ anlamında kullanılıyordu. Nitekim Nuh tufanına işaret eden ayette de bu anlamda kullanılmıştır.²⁸¹ Daha sonra mecazi olarak, *“hor görüp iteleme, isyan edip kibirlenme anlamını vermeye başlamıştır”*²⁸²

²⁷² Şurâ. (42). 27. Ayrıca bkz.. Alâk. (96). 6.

²⁷³ Bkz.. Yunus. (10), 90.91.

²⁷⁴ İzutsu. a.g.c.. 200. Ayrıca bkz.. Tevbe. (9), 47.

²⁷⁵ el-Kâsimî. a.g.c.. IX. 22.

²⁷⁶ el-Beydâvî. a.g.c.. IV. 132.; İbn Manzûr, a.g.c.. XIV. 78.

²⁷⁷ el-İsfahânî. a.g.c.. s. 137.; İzutsu. a.g.c.. s.198.; Ayrıca bkz.. Kasas. (28). 76.77.

²⁷⁸ el-Kâsimî. a.g.c.. II. 51.

²⁷⁹ el-Kâsimî. a.g.c.. XI. 160.

²⁸⁰ el-İsfahânî. a.g.c.. s. 520.; İzutsu. a.g.c., s. 202.

²⁸¹ Bkz.. Hakka. (69). 11.

²⁸² İzutsu. a.g.c.. s. 202.

Tuğyân kelimesini, tanınmış müfessirlerden el-Beydâvi (ö. 791/1389) şöyle açıklamıştır; “Küfürde ifrat noktasına varmak, hakkı kabul etmeyip, ona karşı büyükmek, Allah’ın elçilerine ve inananlara karşı düşmanlık.”²⁸³

Tâğiye formu ; böbürlen, zorba ve inatçı kişiye denir.²⁸⁴ Ayrıca Kur’an’da bu kelimeyle, Semud kavmini yok eden şiddetli sese de işaret edilmektedir.²⁸⁵

Tâğut formu ise, dişi-erkek, çoğul ve tekil için ortak kullanılır.²⁸⁶ Allah dışında tapınılan her zorba ve azgın güç demektir. Ayrıca sihirbaz, kâhin ve cinlerden, haddi aşp, iyilik yolundan yüz çevirenler de Tâğut, diye isimlendirilir.²⁸⁷

Tuğyân, insan tabiatında vardır. Nitekim şu ayet meâli bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir; “Hayır, (iş öyle sanıldığı gibi değil.) İnsan gerçekten azar.”²⁸⁸ Meâlini verdiğimiz bu ayette insanın Tuğyanının temel sebebi de gösteriliyor. Bu sebep, insanın kendisini hiç kimseye muhtaç olmayacak bir konuma gelmiş görmesi (istiğnâ) dir.²⁸⁹

“Tuğyân, insan egosunun kendini ilâhlaştırması, her şeyini her kesin üstünde görmesi şeklinde ortaya çıktığında, doruk noktadır. Kur’an’a göre, bu doruk noktanın tipik temsilcisi Firavun’dur.”²⁹⁰

1.4.7. ‘Atâ (عآ)

‘Atâ, düzeliş iyileşmesi imkansız olan durum, yaşlanmak, kocamak,²⁹¹ itaatten yüz çevirip, isyan ve serkeşlikte bulunmak,²⁹² anlamına gelir.

‘Atâ, büyülenerek haddi aşmak, hoyratça hareket etmek manasında kibirlilikle eş anlamda da kullanılır.²⁹³ “An” harfiyle kullanıldığında²⁹⁴ emredilen

²⁸³ el-Beydâvi, a.g.e., IV, 69.

²⁸⁴ el-Ezherî, a.g.e., VIII, 168.

²⁸⁵ Bkz., Hakka, (69), 5.

²⁸⁶ el-Ezherî, a.g.e., VIII, 168.; el-İsfehânî, a.g.e., s. 520.

²⁸⁷ el-İsfehânî, a.g.e., s. 520.

²⁸⁸ Alâk, (96), 6.

²⁸⁹ Öztürk, a.g.e., s. 560.

²⁹⁰ Öztürk, a.g.e., s. 560. Ayrıca bkz., Tâhâ, (20), 24,43, Nâzi`at, (79), 17.

²⁹¹ el-İsfehânî, a.g.e., s. 546.

²⁹² el-İsfehânî, a.g.e., s. 546.; Yazır, a.g.e., VII, 5077.; Kılıç, a.g.e., s. 164.

bir şeyden burun kıvrarak sırt çevirmek, büyüklük taslamanın sonucunda azgınlaşmak, kibir, fesat ve küfürde en doruk noktada olmayı ifade eder .²⁹⁵

Nitekim Yüce Allah Salih Peygamberin kavminin kibirliliğini ve isyanda en doruk noktaya çıkışını “an” harfiyle bitişik gelen “utuvv” fiiliyle ifade etmiştir.²⁹⁶ Onlar ilâhi tehdidi hafife aldılar hatta bir an önce gelmesini istediler. Yüce Allah da onların bu kibirli davranışına en uygun cezayı gönderdi. Titreme, diz çökmüş halde kalma ve bu şekilde can verme.²⁹⁷

‘Atâ’nın kendini beğenmişliğin somut dış tezahürlerine işaret eğilimini gösterdiğini, istekbere (fil) nin ise, daha çok kibirliliğin iç haline atıfmış gibi görüldüğünü söyleyebiliriz.”²⁹⁸

1.4.8. Batire (بطير)

el-Bataru; Nimetten dolayı şımarmak, şaşkına düşüp azgınlaşmak,²⁹⁹ nimete karşı şükür görevini yerine getirmeyip, nimeti gereksiz yere harcamak,³⁰⁰ tiksineğe layık olmadığı halde bir şeyden tiksinek, kanı boşa akıtmak, yarmak gibi anlamlara gelir. Bu yüzden hayvan doktoruna, baytar denilmiştir.³⁰¹

Bu kelime aynı zamanda gururlanarak, büyüklük taslayarak, hakkı kabul etmemek,³⁰² anlamına gelir. Böylece bu kelime ile, “kişinin küstahça, mağrurca hareket edecek derecede aşırı bir sevince kapılması”³⁰³ anlatılmak istenmektedir.

Peygamberimiz, “kalbinde zerre kadar kibir olan, cennete giremez”³⁰⁴ hadisinde kibri; “hakkı inkar ve insanları hor, hakir görmek” şeklinde

²⁹³ el-Ezherî, a.g.c., III, 143.; İzutsu, a.g.c., s. 201.

²⁹⁴ Bkz., A`râf. (7), 77. Zâriyât. (51), 44. Talak. (65), 8. Mülk. (67), 21.

²⁹⁵ İbn Manzûr, a.g.c., XV, 27.; Firûzâbâdî, a.g.c., s. 1688.; el-Kefevî, a.g.c., s. 598.; el-Merâğî, a.g.c., XIX, 3.; Kutub, a.g.c., X, 519.; İzutsu, a.g.c., s. 201.

²⁹⁶ Bkz., Zâriyat. (51), 44.

²⁹⁷ Kutub., a.g.c., VI, 132 –133.

²⁹⁸ İzutsu, a.g.c., s. 201.

²⁹⁹ İbn Manzûr, a.g.c. IV, 68.; el-İsfchâni, a.g.c., s. 129.; el-Meydâni, a.g.c., I, 720.

³⁰⁰ el-İsfchâni, a.g.c., s. 129.; el-Meydâni, a.g.c., I, 720-721.

³⁰¹ İbn Manzûr, a.g.c., IV, 69.

³⁰² İbn Manzûr, a.g.c., IV, 69.; el-Ezherî, a.g.c., XIII, 337.; Derveze, a.g.c., II, 308.

³⁰³ İzutsu, a.g.c., s. 201.

³⁰⁴ *Sahih-u Müslim*, (Nevevi Şerhi), İman, 39.

tanımlamaktadır. Dolayısıyla, bu kelime hadiste de “*hakkı inkar*.” cümlesinin karşılığı olan “*batru'l hak*” şeklinde geçer. Peki hakkı inkar, nasıl kibri veya kibir görüntüsünü verir?

Biz bazı yer ve kurumlarda, bir çok insanda görmekteyiz ki, onlara kendi muhaliflerinden bir görüş geldiğinde, onun şüphesiz bir hak olduğunu bilseler bile, muhalefet ruhu ile onu inkar ederler. O görüşün sahibini küçümser, ona karşı şiddetle direnirler. Bu görüş onların faydasına da olsa, bu olumsuz tutumlarından vazgeçmezler. Bunu her ortamda, ailede, okulda, iş yerinde, mecliste ve halk arasında görmemiz mümkündür. Bu meseleyi çok ince ve dakik bir şekilde tahlil ettiğimiz zaman, bunun nefsin derinliklerine kök salmış olan, kibrin bir görüntüsü olduğunu anlayabiliriz.³⁰⁵

1.4.9. İstiğnâ (إستغنى)

el-Ğınâ; bir şeyle yetinmek, zengin olmak, malı çok olmak, evlenmek³⁰⁶ anlamına gelir.

Maksur elif ile gelen el-Ğınâ; fakirliğin zıttı olan zenginlik, mal sahibi olma, memdude (uzun) elif ile gelen el-Ğınâ' ise, ses, türkü, şarkı ve nağme,³⁰⁷ anlamına gelir.

Yüce Allah'ın isimlerinden olan “el-Muğni;” hiç bir şeye muhtaç olmayıp, her şeyin kendisine muhtaç olduğu, kullarından dilediğini zengin yapan³⁰⁸ demektir.

İstiğnâ; kişinin ihtiyaç duyduğu her şeye sahip olması, kimseye ihtiyaç duymayacak derecede zengin olması, mülk sahibi olması demektir. Bu ekonomik yönden istiğnadır. İstiğnâ ayrıca güç, egemenlik, ilim, sıhhat, sağlık vb. yönlerden de olabilir.³⁰⁹

³⁰⁵ el-Meydâni. a.g.e.. I. 721.

³⁰⁶ el-Ezheri. a.g.e.. 590.

³⁰⁷ İbn Manzûr. a.g.e.. XV, 136.

³⁰⁸ İbn Manzûr. a.g.e.. XV, 136-137.

³⁰⁹ el-Meydâni. a.g.e.. I. 337.

“İstiğnâ,” “Tuğyân” ile de yakın ilişkili olan bir kelimedir.³¹⁰ Kişinin kendine aşırı güven duyması, bunun sonucunda kendini bilmezlik ve gurura kapılarak, Allah’ın yaratıcılığını inkara yeltenmesidir.³¹¹ Zaten tuğyân da; Allah’ı inkar edip, nefsin istek ve arzuları içinde boğulan ve İmâni basiretten yoksun kişilerin özelliğidir. Bu durum insanı adım, adım hüsrana sürükler.³¹²

“Gerçek şu ki, insan, (ilim ve malda) zengin olduğumu görünce azar. Kuşkusuz dönüş Rabbinedir.³¹³ Meâlen geçen bu ayette, insanda baskın olan bir özellik, vurgulanmaktadır. Yoksa her insan bilfiil tuğyân içinde değildir. Nitekim buradaki niteleme şarta bağlıdır. Yani kim kendini müstağni görürse o, tuğyândadır, demektir.³¹⁴

Ekonomik yönden kendini müstağni gören, saçıp savurur, nefsin istek ve arzularını yerine getirerek azar, insanları küçük görür ve onlara üstünlük taslamaya başlar. Ayrıca fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılama hususunda son derece cimri kesilerek, tuğyâna düşer.³¹⁵ “Kim cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp hakka boyun eğmez, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora yöneltiriz.”³¹⁶

İlim ve bilgiyle kendisini müstağni gören ise, kendisini övüp beğenerek tuğyâna düşer. Onu bunu küçümser, ayıplar ve alay eder.³¹⁷

Olumlu ve olumsuz açıdan İstiğnâ’yı üç kısımda değerlendirebiliriz;

I. Hakiki istiğnâ’dır ki, bu Yüce Allah’a mahsustur. O zatıyla, sıfatlarıyla zengindir, her şey Onundur. O hiç bir şeye muhtaç değildir.³¹⁸

II. İffet ve utanması fazla olanlar:³¹⁹ “(Sadakalar) Kendilerini Allah yolunda adayan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. İffetlerinden dolayı cahil olan (kişi,) onları zengin sanır. (Ama) sen onları

³¹⁰ Bkz., Alâk, (96), 6-7.

³¹¹ İzutsu, a.g.e., s. 204-205.

³¹² el-Meydâni, a.g.e., I, 379.

³¹³ Alâk, (96), 6,7,8.

³¹⁴ el-Meydâni, a.g.e., I, 378.

³¹⁵ el-Meydâni, a.g.e., I, 378.

³¹⁶ Leyl, (92), 8,9,10.

³¹⁷ el-Meydâni, a.g.e., I, 378.

³¹⁸ el-İsfchani, a.g.e., 615.; el-Meydâni, a.g.e., I, 377.

yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler. Hayırda her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.”³²⁰

III. Nefsin aldatmasıyla, kişinin kendisini müstağni görmesidir. Gerçekte ise o, Rabbi karşısında fakir ve acizdir. Her isteğinde O’na muhtaçtır. Yüce Allah, onu bir çok şeye muhtaç bir konumda yaratmıştır. O şeyleri yaratıp onun hizmetine sunan da, yine Allah’tır.³²¹ “*Ey insanlar, siz Allah’a (karşı fakir olan) muhtaçlarsınız. Allah ise, Ğaniy (hiç bir şeye ihtiyacı olmayan) dır. Hamîd (övülmeye layık) dir.*”³²²

1.4.10. Cebr (جبر)

“**Cebr;**” güç kullanarak bir şeyi düzeltmek, onarmak, kırılan kemiği sarmak ve iyileştirmek,³²³ anlamına gelir.

“**Cebbâr;**” güç, kuvvet, ve gösterişte başkasından üstün olan, demektir. Bu bağlamda gösterişli ve insanın elinin uzanmadığı hurma ağacına “**nahle cebbâre**” denir.³²⁴ Cebbâr; olumlu ve olumsuz anlamda kullanılır;

İnsana vasıf olarak kullanılırsa, “**kusurunu, hiç hak etmediği halde üstün bir mevki iddiasıyla gidermeye çalışan kimseye**” denir.³²⁵ Böyle bir kişi ise, Allah’a karşı büyüklenip Ona ibadete tenezzül etmeyen bir zorbadır.³²⁶ Bu kınama babında kullanılır.

Olumlu anlamda ise, Yüce Allah’ın “**Kahhâr**” (varlıklara dilediğini yaptıran üstün güç) ve erişilmez sıfatıdır.³²⁷ Bu bağlamda Yüce Allah, varlıkların eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını karşılayan, işlerini düzelter, kırılanları onaran, dertlere derman veren, perişanlıkları düzelter kudretli hakim’dir.³²⁸

³¹⁹ el-İsfehâni. a.g.e., s. 615.

³²⁰ Bakara. (2). 273.; Ayrıca bkz., Nisâ. (4). 6.

³²¹ el-Meydâni. a.g.e., I. 377.

³²² Fâtur, (35). 15.; Ayrıca bkz., Muhammed. (47). 38.

³²³ el-İsfehâni. a.g.e., s. 183.

³²⁴ el-İsfehâni. a.g.e., s. 184.; er-Râzi. a.g.e., XXIX, 294.; Yazır, a.g.e., VII. 4874.

³²⁵ el-İsfehâni. a.g.e., s. 184.

³²⁶ el-Ezherî. a.g.e., XI. 58.; er-Râzi. a.g.e., XXIX, 294.

³²⁷ el-İsfehâni. a.g.e., s. 184.; el-Ezherî, a.g.e., XI. 58.

³²⁸ el- Merâğî. a.g.e., XXVIII, 56.; Yazır, a.g.e., VII. 4872-4873.; Mevdudi, a.g.e., VI. 207.

Yüce Allah'ın meâlen buyurduğu, “ *Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.* ”³²⁹ Ayetinde, “Kibir-Cebr” arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Çünkü, “kendini tek başına kalabilecek seviyede “varlıklı” addedecek kadar büyük gören kişi, doğal olarak bütün meselelerde dostlarına tahakküm etmek, eğilimini gösterir.”³³⁰

1.4.11. İstihzâ' ve Suhriyyet (إستهزاء و سحرية)

“İstihzâ” ve “Suhriyyet,” birbiri yerine kullanılan iki eş anlamlı kelimedir. “Hezee” veya “hezie” kökünden türemiş olan *istihzâ'*; bir kimseyi alaya alarak maskaralık etmek, şeref ve haysiyetini kırmak istemektir.³³¹

Suhriyyet ise; bir şahsı huzurunda gülünecek bir şekilde söz veya eylem ile aşağılamak, onunla alay etmek ve eğlenmektir.³³² Bu kelime aynı zamanda “*sıhriyyet*” şeklinde de okunabilir. Bu durumda *suhriyyet*; alay, *sıhriyyet* ise, tezlil ve teshir (aşağılamak ve boyun eğdirme) anlamını verir.³³³ Bunun tam tersini savunan görüş de vardır.³³⁴

Hiç şüphesiz alay etmenin temelinde başkasını küçümsemek, hor görmek ve aşağılamak yatar. Bu da alay edilen kişiye eziyettir. Aynı zamanda kul hakkını çiğnemek olduğu için de haramdır.³³⁵

“Kur'an, kafirlerin Allah'a ve Ondan gelen her şeye dudak bükmelerini sürekli anlatır.”... Bu onların temel özelliklerinin hafifmeşreplik ve gamsızlık olduğunu gösterir. Bunun önemli bir sebebi de onların dünyevilikleridir. Zaten “önlerindeki dünya hayatının ötesinde hiç bir şey görmeyen bu insanlar için, ilerideki ebedi hayatı vazeden bir dinin, elbette bir gülüşme vesilesi olmaktan başka encamı olmasına imkan yoktur.”³³⁶ Bu bağlamda Yüce Allah kafirlerin

³²⁹ 40/Mü'min, (40). 35.

³³⁰ İzutsu. a.g.e.. s. 205.

³³¹ Firûzâbâdî. a.g.e..s. 519.; el-Meydâni. a.g.e.. I, 742.; Yazır. a.g.e. I. 241.;

Ateş. a.g.e.. I. 107-108.

³³² cr-Râzi. a.g.e.. XXVIII. 131.; Yazır. a.g.e., VI, 4468.

³³³ el-Cevherî. a.g.e.. II. 680.; Mustafa. İbrahim, a.g.e., I, 421.; Dervcze. a.g.e.. I. 404.

³³⁴ Bkz. İbn Manzûr. a.g.e.. IV. 352-353.

³³⁵ Havva. a.g.e.. s. 405.

³³⁶ İzutsu. a.g.e.. s. 206-207.

Peygamberimizi aşağılayıcı ve ayıplayıcı bir şekilde alaya aldıklarını haber vermekte ve onları kınayarak meâlen şöyle buyurmaktadır;

“Seni gördükleri zaman, “bu mu Allah’ın Peygamber olarak gönderdiği!” diye hep seni alaya alıyorlar.” ³³⁷ *“Andolsun, senden önceki Peygamberlerle de alay edildi ve ben onlara mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. (Görseydin ki) azap nasılmış!”* ³³⁸

Kureyş müşrikleri ve Yahudilerin ileri gelenleri büyük servet sahibi oldukları için, mü’minlerle alay ediyor ve; *“eğer bunlar Allah’ın dinine bağlı insanlar olsalardı, hiç şüphesiz Allah onlara bol rızık verirdi,”* diyorlardı. ³³⁹ “Oysa insanın değeri dünya malıyla ölçülmez. Bir insanın dünyada refah içinde yaşaması, onun Allah katında makbul bir kimse olduğunu göstermeyeceği gibi, fakirlik ve sıkıntı içinde yaşaması da, onun kötü biri olduğuna kanıt sayılamaz. İyilik ve üstünlük takvaya bağlıdır. Ahirette her şeyin içyüzü ortaya çıkacaktır. O zaman kibirli zenginler, servetlerinin nasıl bir azap kesildiğini, sabreden fakirler de sıkıntılarının ne nimetlere dönüştüğünü göreceklerdir. Rızık veren de alan da Allah’tır. Allah herkesin hakkında neyin hayırlı olduğunu en iyi bilendir.” ³⁴⁰

Bu şekilde bilgi ve medeniyetlerine güvenerek mağrur olup Allah’ın dinini alay konusu edinenlerin şiddetli bir azaba çarptırılacağı Yüce Kitabımızda haber verilmektedir. ³⁴¹

Ayrıca Yüce Allah mü’minlerin dini duygularını, maneviyatlarını, namaz ve ibadetlerini küçümseyip alay konusu edinenlere karşı duyarsız olunmaması, bu tavır içinde olanlarla dostluğun kesilmesini emretmektedir. ³⁴²

Yüce Allah münafıkların alaycı tavırlarını ise, meâlen şöyle haber vermektedir: *“Onlara “gelin, Allah’ın peygamberi sizin için mağfiret dilesin”*

³³⁷ Furkan, (25), 41.

³³⁸ Ra’d, (13), 32.; Ayrıca bkz., En’am, (6), 10.; Enbiyâ, (21), 41.

³³⁹ Derveze, a.g.e., V, 220-221.

³⁴⁰ Ateş, a.g.e., I, 355.

³⁴¹ Bkz., Mü’min, (40), 83.

³⁴² Kutub, a.g.e., IV, 311.; Ayrıca bkz., Maide, (5), 57.58.

denildiği zaman başlarını (alaycı ve kibirli bir şekilde) çevirirler ve bundan sonra sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün. ”³⁴³

Her kese karşı alaycı, yargılayıcı, ve suçlayıcı bir tavır takınmak, kibirli insanların temel özelliklerindedir.³⁴⁴ Bu durum, kibrin insanda meydana getirdiği olumsuz etkilerden birinin de mizah olduğunun kanıtıdır. Mizahın, hak ve hukuktan uzaklaşma anlamındaki “*ezah*” fiilinden gelmiş olması da bu görüşü destekler mahiyettedir.³⁴⁵

Nitekim İbrahim en-Nehâî (ö. 96/715) “*Mizah, aklın noksanlığından veya kibirden kaynaklanır*”³⁴⁶ demiştir. Peygamberimizin; “*Ben de şaka (mizah) yaparım, ancak ben sadece hakkı söylerim*”³⁴⁷ sözü ise, mizahın olumlu olanına işaretler.

Kur’an’da *istihzâ* kelimesinin, Yüce Allah’a da isnat edildiğini görmekteyiz. Aslında Yüce Allah’a isnat edilmiş olan *istihzâ* hakiki anlamıyla Allah’a yakışmaz. “Fakat Kur’anda cezalar işlenen fiillere denk olarak zikredilir ki, buna “*müşâkele*” denir.³⁴⁸

1.4.12. Mele’ (مَلَأَ)

Mele’ kelimesinin anlamını şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Halkın ileri gelen yüksek takımı, kodamanlar güruhu, frenklerin tabiri ile sosyete kesimi ki bunlar görünüş ve manzara bakımından halkın gözünü doldururlar.³⁴⁹

b) Bir maksat üzere bir araya gelmiş grup, kabine veya parlamento.³⁵⁰

c) Hulk, yani huy ve karakter.³⁵¹

³⁴³ Münâfikun. (63), 5.

³⁴⁴ Adicr. a.g.e., s. 336.

³⁴⁵ el-Mâverdi. a.g.e., s. 282.

³⁴⁶ el-Mâverdi. a.g.e., s. 282.

³⁴⁷ et-Tirmizî, Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevr. *es-Sünen*, Birr. 57, Dâru’l Kutubi’l İslâmiyye, Beyrut. 1987.

³⁴⁸ Atç. a.g.e., I. 108. Ayrıca bkz., Şûrâ. (42), 40.

³⁴⁹ el-İsfahânî, a.g.e., s. 776.; Yazır, a.g.e., IV.2226, 2227.

³⁵⁰ Firûzâbâdî, 66; el-İsfahânî, a.g.e., s. 776.; Yazır, a.g.e., IV, 2227.

³⁵¹ Firûzâbâdî, 66; Yazır, a.g.e., IV, 2227.

“Kur’an’daki mele’ kavramından kastedilen asıl mana, layık olmadıkları halde liderlik makamında bulunan, bu makamı elden çıkarmamak için her türlü yola başvuran, zulmeden, akıl ve vicdanın sesine kulak asmayan, halktan gelen herhangi bir fikre itibar etmeyen, kibir ve gururun esiri olmuş sözde ileri gelen bir gruptur.”³⁵² Bunlar başkalarının kendilerinden üstün olmasından asla hoşlanmazlar ve bu durumu hazmedemezler.³⁵³

Kur’an’da Mele’ kavramının hem olumlu, hem de olumsuz kullanılışı vardır.³⁵⁴ Ancak, baskın olarak kafirlerin büyüklenip, inananlara zulüm ve baskı yapan ileri gelen grubu için kullanıldığını görüyoruz.³⁵⁵

Yüce Allah, Nuh kavminin liderler güruhu hakkında meâlen şöyle buyurmaktadır. “(Nuh) kavminden küfre sapsmış önde gelenler dediler ki: “Bu sizin benzeriniz olan bir beşerden başkası değildir. Size karşı üstünlük elde etmek istiyor. Eğer Allah dilemiş olsaydı, şüphesiz bir melek indirirdi. Hem biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”³⁵⁶ Onların ayette geçen sözlerinden, iki mana çıkarılabilir:

a) Peygamberi sıradan, herhangi bir özelliği olmayan ehliyesiz biri gibi gösterip, Onu kızdırmak. Dünyevi makam peşinde koşan haris ve kıskanç kimselerin genellikle iyi ve üstün ahlâk sahiplerine karşı bu şekilde çamur atmaları, adettendir.³⁵⁷

b) Risaleti, beşer cinsinde mümkün olmayan bir fazilet davası gibi göstermek. Hıristiyanların, Hz. İsa’da bir ilâhlık cevherinin bulunduğunu söylemeleri, bu iddiaya karşı olan yenilgilerindedir.³⁵⁸

Yüce Kitabımız Kur’an’da Hz. Musa ve Harun Peygamberlerin Firavun ve seçkin takımına (Mele’) gönderildiği, fakat bunların iman etmeyi kibirlerine yediremedikleri meâlen şöyle haber verilmektedir;

³⁵² Çelik, İbrahim. “Mele’ Kavramı”, U.Ü.İ.F.D., sayı:1, c:1, y:1, Bursa, 1986, s.78

³⁵³ el-Kâsımî, a.g.c., VII, 228.

³⁵⁴ Bkz., Neml. (27), 38.

³⁵⁵ Bkz. A`râf, (7), 75,88,90,127, Hûd, (11), 27,38.

³⁵⁶ Mü`minûn. (23), 24.

³⁵⁷ Yazır, a.g.c., V, 3447.

“Sonra onların ardından da Musa ile Harun’u mu’cizelerimizle Firavun ve seçkin takımına gönderdik, fakat onlar kibirlendiler ve (Peygamberleri yalanlayarak) günahkar bir toplum oldular.”³⁵⁹

Onların bu tavır içinde olmalarının asıl nedeni ise yine Kur’an’ın da belirttiği gibi yeryüzünün büyükleri olma sevdası idi.³⁶⁰

Müfessir ibn Kesir de (ö. 774/1372) Firavun ve seçkin takımını “Hakkı kabul etmeyip büyüklük taslayarak, inatla inkar ve sapıklıklarını devam ettiren ve bunda ısrar edenler”³⁶¹ şeklinde açıklamıştır.

Sonuç olarak, geçmiş Peygamberlerin kıssalarından ve kavimleri ile olan maceralarından anlaşılıyor ki, her devrin ileri gelen seçkin takımının Peygamberlere karşı düşmanca olan davranışlarının sebeplerinin başında nefislerine yerleşmiş olan gurur, kibir, mevki ve başkanlık hırsı ve kendilerince kesin bilgi saydıkları cehaletleri gelmektedir.³⁶²

1.5. KUR’AN’DA KİBİR İLE İLİŞKİLİ VASIFLAR

1.5.1. Kibir - Küfür İlişkisi.

Küfrün temelinde insandaki gurur, bağımsızlık ruhu, beşeri olsun, ilâhi olsun hiç bir otorite önünde eğilmeyi kabul etmeyen şiddetli bir şeref duygusu yatmaktadır. Bunu en belirgin bir şekilde cahiliye Araplarında görmemiz mümkündür.³⁶³

Peygamberimizin; “*Kibir; hakkı inkar ve insanları hor-hakir görmektir*”³⁶⁴ buyruğundan küfür kavramının mana yapısında önemli bir ögenin de “*tepeden bakma,*” veya “*küçük görme*” olduğu anlaşılmaktadır. Kur’an, küfrün yapısındaki

³⁵⁸ Yazır, a.g.e., V, 3447-3448.

³⁵⁹ Yunus, (10), 75.

³⁶⁰ Bkz., Yunus, (10), 78.

³⁶¹ İbn. Kesir, a.g.e., II, 444.

³⁶² Zeydan, a.g.e., 381.

³⁶³ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (trc., Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara, t.y., s. 193.

³⁶⁴ *Müslim*, (Nevevi Şerhi), İman, 39.

bu ögeyi özellikle vurgulamaktadır.³⁶⁵ *“İlâhınız bir tek Allah'tır. Fakat Ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkarcı, kendileri de böbürlenmiş kimselerdir. Hiç şüphesiz Allah, gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O büyüklük taslayanları asla sevmez.”*³⁶⁶ Zaten kendilerini büyük görenler, iman etmezler. İman etmeyenler de büyüklenmekten başka bir iş yapmazlar.³⁶⁷

Günümüzde inkarcılık insanın kendini, kendine yeterli görmesi şeklinde tezahür eder. Böylece insan, nefsinin tutkularına kul olup, Tevhide baş kaldırır. Ölçsüz bir gurur ve büyüklenme içerisinde olan bu tür insanlar, bağımsızlık dürtüsünün etkisiyle kendilerini Tanrı yerine koyarlar. Bu inançsızlığın temel karakteri, “Hümanist ateizm”dir. Porudhon'un; **“insan, kendini Tanrısından daha iyi hissettiği zaman, inançsız olur,”** ifadesi bu bakış açısını tam olarak ortaya koyar.³⁶⁸

1.5.2. Kibir - Kizb İlişkisi.

Yüce Allah aleyhine yalan uydurma (İftira el-Kizb) ile, kibir arasında da mana eşitliği şu ayet meâlinde vurgulanmaktadır.³⁶⁹ *“Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenleri görürsün: Onların yüzleri siyahlaşmıştır. Kibirlenenler için cehennemde barınacak bir yer mi yoktur.”*³⁷⁰

Yüce Kitabımız Kur'an'da Allah'a iftira edenlerle, Onun ayetleri karşısında kibirleneler bir arada zikredilmekte ve şiddetli bir azaba çarptırılıp, ebedi olarak cehennemde kalacakları haber verilmektedir.³⁷¹

Kur'an'ın başka bir ayetinde ise, *“inkar edip Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar”*ın dünyadaki kibirli davranışlarının karşılığı olarak kendilerini alçaltan ve kibirlerini kıran bir azabın içine girecekleri ifade edilir.³⁷²

³⁶⁵ İzutsu. *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 193.

³⁶⁶ 16/Nahl. (16). 22.23. Ayrıca bkz., A'râf, (79). 75.76. Sâd. (38). 74.75. Zümer. (39). 59.

³⁶⁷ İzutsu. a.g.e.. s. 194.

³⁶⁸ Kökeçli, Hayati. *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993. s. 206-208.

³⁶⁹ İzutsu. a.g.e.. s. 197.

³⁷⁰ Zümer. (39). 60.

³⁷¹ er-Râzî. a.g.e.. XIII. 86. XIV. 70.; Ayrıca bkz., En'am. (6). 93. A'râf. (7). 36.

³⁷² Ateş. a.g.e.. VI. 42.; Ayrıca bkz., Hac, (22), 52.

1.5.4. Kibir - Cehl İlişkisi

Cehl; ilmin zıttı olup, ³⁷³ bir nesneyi olduğunun dışında bilmek ve görmektir.³⁷⁴

Cehl kelimesinin türevlerinde karşı tarafı, onun hak ve hukukunu hafife almak (istichâl: istihfâf) önemsememek, ³⁷⁵ kendini övgüye layık görmek, büyük saymak, bir kimseyi veya bir şeyi tanımamak, tanımazlıktan gelmek, gururlanmak manaları da vardır.³⁷⁶

Hiç şüphesiz kibir cehaletten kaynaklanır. Kişi kendi değerini ve haddini bilmeyince, büyülenmeye kalkışır. Halbuki iyice düşünse o atılmış bir damla sudan yaratılmıştır.³⁷⁷

Müfessir Kurtubi de (ö. 671/1272) Şeytan'ın Adem'e secde etmeyişi ve kibirlenerek dayatmasını "cehalet" olarak açıklamaktadır. Çünkü Adem'e secde etmemek, Allah'a itaat etmemek ve O'na karşı böbürlenmek demektir.³⁷⁸

Kur'an'da meâlen buyurulan, "*Yeryüzünde haksız yere böbürleneni, ayetlerimden uzaklaştıracağım*"³⁷⁹ ayetini ise, müfessir ibn Kesir (ö. 774/ 1372) ; "onların cehaletle aşağılanacağı ve zillete düşürülecekleri" şeklinde açıklamıştır.³⁸⁰

Bu yüzden zulüm ve haksızlığın hakim olduğu İslâm öncesi dönem, "el-Câhiliyye" olarak nitelenmiştir. Nitekim ibn Manzûr, (ö. 711/1311) Câhiliyye kelimesini şöyle açıklamaktadır; "İslâm öncesi Arapların Allah'ı ve Peygamberi tanımayıp, dini hükümlere karşı gelmeleri, soy-sop v.b. özelliklerle birbirlerine karşı övünmeleri, kibir ve zorbalık içinde olmalarıdır."³⁸¹

³⁷³ İbn Manzûr. a.g.c., XI. 129.

³⁷⁴ İsfahâni. a.g.e.. 209.; Gazzâli. a.g.c., IV. 189.

³⁷⁵ İbn Manzûr. a.g.c., XI. 129.

³⁷⁶ Sarıcık. Murat. "*Silm ve Cehl Kelimeleri Üzerine*", adlı makale, H.Ü. İ. F. Dergisi. Ş.Urfa.1992. III. 86.

³⁷⁷ Muhasibi. a.g.c., s. 377.

³⁷⁸ Kurtubi. a.g.c., XIV. 227.

³⁷⁹ Bkz., A`raf. (7). 146.

³⁸⁰ İbn Kesir. a.g.c., II. 257.

³⁸¹ İbn Manzûr. a.g.c., XI. 130.

Bu devirde kişinin kendisini dev aynasında görüp insanlara karşı gurur ve küçümseme ile davranması son derece doğal sayılmakta ³⁸² tevâzu ve teslimiyet kime karşı olursa olsun bir zillet sayılmaktaydı. ³⁸³

Câhiliyye dönemi Arapları namuslarını korumak ve üzerlerine bir leke gelmesinden çekindikleri için kız çocuklarını diri, diri toprağa gömecek kadar kibirli idiler. ³⁸⁴ Bu kibirlilik hali onlarda o kadar ileri bir boyutta idi ki, birisinin ayakkabısı ayağından çıkarsa veya kendisinde bir şey yere düşse, zillet olacağı gerekçesiyle yere doğru eğilmeyi asla gururlarına yediremezlerdi. ³⁸⁵

Eskiden beri korkunç bir şeref ihtirasına sahip olan bu insanlar, kendilerini küçük düşürecek en ufak bir hareketi bile şiddetle reddeder, kimsenin önünde eğilmek istemezlerdi. ³⁸⁶ Hatta Peygamberimize (s.a.v) biat etmek için gelen bazı Araplar, namazda eğilmeme (rûku' ve secdeye gitmeme) şartını koşmuşlar. Peygamberimiz de onların biatını kabul etmişti. Daha sonra İslâm'ın nuruyla aydınlanan bu insanlar alçakgönüllü olmayı öğrenerek bu tutumlarından vazgeçmişlerdi. ³⁸⁷

Câhiliyye kavramı ilk zamanlar İslâm öncesi Arapların kastedildiği bir kavram olsa da, daha sonra genelleşerek İslâmî olmayan her şey anlamını vermeye başladı. ³⁸⁸ Dolayısıyla günümüzde arzu ve kaprislerine göre hareket eden her toplum ve hukuk sistemi de bu kategoride ele alınabilir. ³⁸⁹

O halde İslâm'ın gelişiyle insan hayatının tamamen değiştiğini söyleyebiliriz. Çünkü, kişi Müslüman olmadan önce bir cahil idi. İslamiyet'i seçmesiyle câhiliyyenin bu gurur ruhuna öldürücü bir darbe indirilmiş oldu. böylece kişi bu

³⁸² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 194 –195.

³⁸³ İzutsu, *Kur'an'da Allah Ve İnsan*, a.g.e., s.191.

³⁸⁴ en-Nedvî, Ali el-Hasen, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti?* (Terc., Mehmet Süslü), Kitabevi Yayınları, İst., 1996, s. 77.; Kutub, a.g.c., II, 520.

³⁸⁵ Muhâsibi, a.g.e., s. 379.

³⁸⁶ İzutsu, a.g.c., s. 190.

³⁸⁷ Muhâsibi, a.g.e., s. 379.

³⁸⁸ İzutsu, a.g.c., 190.

³⁸⁹ Atç, a.g.c., VIII, 382.

gurur, kibir ve kendini beğenmişlik duygusundan sıyrılıp bir tek ilâh olan Allah'ın iradesine teslim olmaya yöneldi.³⁹⁰

Yüce Kitabımız Kur'an kişinin aşırı derecede gururuna düşkün olmasını ve bunun sonucunda hakka karşı şiddetli tepki göstermesini "hamiyyete'l câhiliyye" olarak niteler.³⁹¹ Kafirler bu câhiliyyet taassubu ile hareket ettikleri, sırf gurur, kibir ve inatlarından dolayı, Peygamberi ve beraberindeki mü'minleri Mescid-i Haram'ı ziyaret edip orada kurban kesmekten alıkoydular. Onların bu câhiliyyet bağnazlığı kendi örf ve adetlerine bile ters düşmekteydi. Ama gurur ve kibirlerini ateşleyen cehâletlerinden dolayı kendi örf ve geleneklerini bile bir kenara atıp, kutsiyetini kabul ettikleri Mescid-i Haram'ın hürmetini çiğnediler. O güne kadar ihlâl edilmeyen haram aylarında savaşıma yasağını ihlâl ettiler. Bütün bunlar, inat ve kibre düşkün olan câhiliyyet bağnazlığının ve kuruntusunun bir eseridir.³⁹²

Yine Kur'an, kadınların kendilerini beğenmiş bir edâ ile, kınıtarak ve süslerini açığa çıkararak hareket etmelerini câhiliyyet (teberrcü'l câhiliyye) olarak nitelmiş ve bu yüzden kadınların kendilerine yaraşan bir vakar içinde bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır.³⁹³ Çünkü asıl ve kalıcı güzellik ruh ve iffet güzelliğidir.³⁹⁴

Sonuç olarak kibir, insanın câhiliyyet bataklığında bocalayıp kalmasında çok büyük bir etkendir. İlme, öğrenmeye merak salan nice câhillere vardır ki kendi yakınlarından, akranlarından öğrenmeye tenezzül etmedikleri için cehâlet bataklığına saplanıp kalırlar. Kendi içlerinde o kişinin üstünlüğünü kabul ettikleri halde kibirlerinden dolayı ondan gerektiği şekilde yararlanamazlar.³⁹⁵

³⁹⁰ İsutsu. a.g.e.. 190-191

³⁹¹ Bkz..Fetih, (48), 26.

³⁹² Kutub. a.g.e.. XIII, 464 – 465.

³⁹³ Bkz.. Ahzab, (33), 33.

³⁹⁴ Kutub. a.g.e.. XII, 27.

³⁹⁵ Gazzâlî. a.g.e.. IV, 156.

Kibrin, insanın bilgisini azaltıp cehâletini arttırmada ne derece önemli bir etken olduğunu İmam Muhammed b. Hüseyin b. Ali'nin (r.a) şu sözü çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır; *“Bir kimsenin kalbine bir miktar kibir girse, az veya çok girdiği oranda o kişinin akli noksanlaşır”* ³⁹⁶

³⁹⁶ Gazzâli. a.g.c.. IV, 138.

II. BÖLÜM

KİBİRLİ DAVRANIŞ

2.1. KİBRİN KAYNAĞI

Kibir; kendini beğenme, kin, haset ve riya gibi kötü hasletlerden kaynaklanır. Bütün bunlar da insanın haddini bilmemesinden ileri gelir. Kişi kendi haddi ve ölçüsünü bilmeyince büyülenmeye başlar. Kendisini başkasından üstün görür ve burun kıvrır.³⁹⁷

Haset, bir insana -ondan herhangi bir zarar ve kötülük görmemişse bile- düşmanlık ve kin beslemeyi ve bunun sonucunda da hakkı inkar etmeyi gerektirir.³⁹⁸

“Haset, güçlü olma, başkalarına söz geçirme (başkalarına egemen olma) çabasının bulunduğu yerde ortaya çıkar.”³⁹⁹ Bu yüzden kendi üstünlüğünü gereksiz yere sürekli gündemde tutmaya çaba gösteren bir insanın, başkasını incitmesi rahatlıkla mümkündür.⁴⁰⁰

Yahudiler, Peygamberimizi ve Onun sıfatını biliyor ve Onun geleceğinden haber veriyorlardı. Ancak, hasetlerinden dolayı Onu kabule yanaşmayıp, kibre düştüler.⁴⁰¹

Genel olarak kibir şu iki şeyden kaynaklanır:

a) Kendisini apayrı bir insan olarak görüp,⁴⁰² hiç kimseye boyun eğmeme arzusu; bu arzu her şeyi elinde bulunduran ve her şeye gücü yeten yüce Allah’a itaat etmekten kaçınmaya kadar uzar ki, bu da kibrin en doruk noktasıdır.⁴⁰³

³⁹⁷ el-Muhâsibî. a.g.e., s. 377.

³⁹⁸ Gazzâli. a.g.e., IV. 156.

³⁹⁹ Adler. a.g.e., s. 367.

⁴⁰⁰ Adler. a.g.e., s. 369

⁴⁰¹ Yazır. a.g.e., I. 320.

⁴⁰² Adler. a.g.e., s. 335.

⁴⁰³ el-Meydânî. a.g.e., I. 718.

b) Başkalarına üstünlük taslama isteği, haksızlıkla bile olsa yüksek mertebelere çıkma arzu ve meyli. İşte bu meyil, insanın şuurunu baltalar ve onu aldanmaya sevk eder. Böylelikle o kişi kendisini üstün sanır. Toplum tarafından da kendisinin üstün ve imtiyazlı görülmesini bekler. Bunu görmeyince de topluma karşı kin bağlar, çok aptal ve serserice davranışlar sergilemeye başlar. Bu şekilde büyüklük taslayan kişi, yükselme yolunun zorluklarla dolu olduğunu, ona ulaşabilmek için emek, çaba ve hak etmenin gerekli olduğunu bilmek istemez.⁴⁰⁴

2.2. KİBRİN SEBEPLERİ

Kibirli insan kendi üstünlüğüne inanan kişidir. Onun bu şekilde inanmasının çok çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

2.2.1. Kendisine verilmiş olan ilimden dolayı kibre düşmek.

İlim adamlarının kibir hastalığına yakalanmalarının asıl nedeni, bakışlarını sadece kendilerinden daha cahil olanlara çevirip, kendilerinden daha bilgili olan ilim adamlarına bakmamalarıdır.⁴⁰⁵ Oysa o kişinin ulaşmış olduğu seviye en son nokta değildir. Ondan daha bilgili nice alimler vardır.

Bu gerçek Yüce Kitabımız Kur'an'da meâlen şöyle ifade edilmektedir, *"Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve her bilgi sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır."*⁴⁰⁶

Hikmetli bir sözde ise şöyle denilmiştir: *"Eğer alimsen altında olan bir çok cahili düşünme. Senden üstün olan pek çok alim var. Onlara bak."*⁴⁰⁷

Yüce kitabımız, *"bu servet hana bilgim sayesinde verildi"*⁴⁰⁸ diyerek kibre düşen Karun'un da nasıl helâk edildiğini bize ibret verici bir şekilde açıklamaktadır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ el-Meydâni, a.g.c., I. 719.; Adler, a.g.c., s. 335.

⁴⁰⁵ el-Maverdî, a.g.c., s. 56.

⁴⁰⁶ Yusuf, (12), 76.

⁴⁰⁷ el-Maverdî, a.g.c., s. 56

⁴⁰⁸ Kasas, (28), 78.

⁴⁰⁹ Bkz.. Kasas, (28), 76-84.

Kişinin bildikleri bilmediklerine oranla çok azdır. Yüce Kitabımız da, *“insana ilimden çok az bir şey verildiğini”*⁴¹⁰ haber vermektedir. O halde kendini beğenmişlik ve kibir neden? Oysa gerçek ilim, insanı yaratıcısını tanımaya, kötülüklerden kaçınmaya ve alçak gönüllü olmaya götürür.⁴¹¹

Nitekim hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: *“Allah'tan korkup-boyun eğen ve tevazu sahibi cahil bir avam, büyüklük taslayan bir alim ve kendini beğenmiş bir abid'den daha hayırlıdır.”*⁴¹²

Hz. Ali; (ö.40/661) *“Sizden birine bilmediği bir şey sorulduğunda, “Allah daha iyi bilir” demesi, kalbi için ne büyük bir ferahlıktır”* buyurmuştur. Zira alim, bildiklerinin bilmediklerine oranla daha az olduğunu bilendir.⁴¹³

Şa'bî (ö. 103/720) ise şöyle der: *“İlim üç basamaktır. İlk basamağa ulaşmanın burnu havalanır ve alim olduğunu sanır. İkinci basamağa ulaşan ise, kendisini küçük görür ve daha henüz ilme ulaşmadığını anlar. Üçüncü basamağa gelince, heyhat! Ona asla kimse ulaşmaz”*⁴¹⁴ der.

Bazı ilim adamları da meslektaşları ilmi bir konuyu tartışırken karşı tarafın haklılığını kabul etmez ve içine sindiremez. Oysa hikmet, mü'minin yitik malıdır. Onu her nerede bulursa almalı ve kendisine gösterene de teşekkür etmesi gerekir.⁴¹⁵

2.2.2. Kişinin Yapmış olduğu amel ve ibadeti ile kibre düşmesi

Amel ve ibadet ile de insan kibre düşebilir. Çünkü zühd ve ibadet sahibi insanlara karşı halkın meyli vardır. Bu da insanı şımartır, başkalarına helâk olmuş gözü ile bakmaya sebep olur. Gerçekte ise helâk olan onun kendisidir.⁴¹⁶ Zaten amel ve ibadetin temel hedefi insanı tevazu sahibi kılmaktır. Bunu elde edememiş bir insanın göstermiş olduğu gayret ve çabalar ise beyhudedir.

⁴¹⁰ Bkz.. İsrâ. (17), 85.

⁴¹¹ Zeydân. a.g.e., s. 361.

⁴¹² el-Heytemî. Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Mekki. *ez-Zevâcir an İktirâfi'l Kebâir*, Daru'l Ma'rife. Beyrut. 1988. I. 73.

⁴¹³ el-Maverdî. a.g.e., s. 58.

⁴¹⁴ el-Maverdî. a.g.e., s. 57.

⁴¹⁵ Gazzâlî. a.g.e. IV, 173.; Havvâ. a.g.e., s. 207-208.

⁴¹⁶ Gazzâlî. a.g.e. IV, 151.; Havvâ. a.g.e., s. 202.

Kıldığımız namazlarda tevazuyu sembolize eden rükû ve secde gibi eylemler vardır. ⁴¹⁷ Bu da ibadetin önemli bir fonksiyonunun alçakgönüllülüğü sağlamak olduğunu çok açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

O halde böyle birinin yapacağı iş, Peygamber ve salih kulların bu konudaki davranışlarını kendisine örnek almasıdır. İnsan alçakgönüllü olmayı ancak böyle elde eder. ⁴¹⁸

2.2.3. Soyunun üstünlüğü ile kibirlenmek.

Kendi soyunun üstünlüğünden dolayı üstün bir soya sahip olmayanları -ki onlar ilim ve amel yönünden ondan daha ileri derecede olsalar bile- küçümsemektir. ⁴¹⁹

Toplum hayatını çeşitli tabakalara ayırarak, belli bir zümreyi asil, diğerlerini düşük seviyede görmek ve göstermek, kaos meydana getirir, toplumsal dokuya zarar verir. Böyle yapanlar, yaptıkları bu işten lezzet alıp, zevk duysalar bile sonuçta bu lezzetler acıya dönüşür. ⁴²⁰

Bazıları da bu gerekçe ile diğer insanları köle gibi görüp onlara karşı burun kıvrırlar. Hatta onlarla aynı mecliste bulunmaktan bile geri dururlar. İslâm'ın şiddetle reddettiği bu sınıfsal kibir, insanların bir çoğunun İslâm'a girmesinin önünde önemli bir engeldir. ⁴²¹

Mekke müşriklerinin ileri gelenleri bu gerekçe ile Allah Resulüne **Habbab, Ammar b. Yâsir, Süheyb-i Rûmî, Selmân-ı Farisî, Bilâl-i Habeşî** gibi fakir, köle ve yoksul Müslüman'ları yanından kovması halinde kendisiyle oturacaklarını şart koşmaktaydılar. ⁴²²

Yüce Allah onların bu isteklerini reddetmiş ve mealen şöyle buyurmuştur; *"Sabah akşam -O'mun yüzümü (rızasını) dileyerek- Rablerine dua edenleri kovma. Onların hesabından senin üzerinde bir şey (yükümlülük) senin hesabından da bir*

⁴¹⁷ Gazzâlî. a.g.e. IV. 164-265.

⁴¹⁸ Havvâ. a.g.e., s. 207.

⁴¹⁹ Gazzâlî. a.g.e., IV, 154.

⁴²⁰ Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya. 1992, s. 265.

⁴²¹ el-Meydânî. a.g.e., I. 743.

*şey (yükümlülük) yoktur ki, onları kovman gereksin. Yoksa zalimlerden olursun.*⁴²³

“Ümeyyeoğulları Mekke’de Haşimoğullarından daha itibarlıydılar ve savaşta komuta sürekli onlardaydı. Haşimoğullarından gelen bir peygamberin davetinde başarılı olmasının Haşimoğullarının üstünlüğü anlamına geleceğini düşündüler. Dolayısıyla bu düşünce onları Hz. Peygamberi reddetmeye itti.”⁴²⁴ Peygamberimizden önce gelmiş ümmetler de bu gerekçe ile gönderilen Peygamberlerin karşısına dikilmişlerdir.⁴²⁵

2.2.4. Ekonomik gücünden dolayı kibirlenmek

Günümüzde insanı değerli kılan ve onu sihirli bir güce ulaştıran önemli etkenlerden biri de hiç şüphesiz paradır. İnsanlar pek çok sorunlarını para ile çözebileceklerine inanır hale gelmişlerdir. Dolayısıyla hiç durmadan bu uğurda çaba gösterirler. Bu şekilde insanın büyüleyici bir zenginliği elde etmek uğruna göstermiş olduğu bu çaba da bir çeşit boş gururdan başka bir şey değildir. Aslında bu bir hastalıktır. Fakat insan bazen farkına varmadan böyle bir amaç için gösterilen çabayı doğal görmektedir.⁴²⁶

Bu amaç doğrultusunda zenginliği elde etmiş bir kişi fakiri hor ve hakir görür. Fakirlere karşı; “sen kimsin, senin gibileri satın alırım. Senin bir yılda tüketemediğini ben bir günde tüketirim” gibi küçümseyici ifadeler kullanırlar.⁴²⁷ Kur’an’da bu şekilde gurura saplanmış olan “Karun” ve “bahçe sahipleri”nin acı sonu ibretli bir şekilde anlatılmaktadır.⁴²⁸ “Böylece Kur’an, sosyal farklılıkların İslâm toplumunda bir ayırım olarak değerlendirilmemesi gerçeğini ortaya koymaktadır.”⁴²⁹

⁴²² el-Meydâni, a.g.e., I. 743.

⁴²³ En’am, (6), 52.; Ayrıca bkz., Kehf, (18), 28. Şuarâ, (26), 111. Zuhuf, (43), 31.32.

⁴²⁴ Derveze, a.g.e., II, 118.

⁴²⁵ Bkz., Hûd, (11), 27. Bakara, (2), 247.

⁴²⁶ Adler, a.g.e., s. 360.

⁴²⁷ Gazzâlî, a.g.e., IV, 155.; Havvâ, a.g.e., s. 203.

⁴²⁸ Bkz., Kasas, (28), 76-84, Kehf, (18), 32-46.

⁴²⁹ Derveze, a.g.e., III, 491.; Ayrıca bkz., Kehf, (18), 28.

2.2.5. Giyim-kuşam ve güzelliği ile övünerek, kibre düşmek.

En büyük zevki her zaman güzel bir şekilde ve en son modaya göre giyinmek olan pek çok insan vardır. Bu gibi insanların şatafatlı bir şekilde giyinip, süs eşyalarını takmaları aslında onların boş gururlarının bir yansımasıdır.⁴³⁰

Arap örfünde bir insanın elbisesini yere sürülecek derecede uzatıp, bu şekilde gezinmesi onun kibirli ve kendini beğenmiş olduğunun bir kanıtı sayılmaktaydı. İnsanın bazı milletlerin örf ve adetlerini taklit ederek bu şekilde giyinmesi sakıncalıdır ve yerilmiştir. Ama böyle bir amaç güdülmemişse bunda bir sakınca yoktur. Nitekim bazı soğuk bölgelerde soğuktan korunmak için uzun giyen insanlara rastlamak mümkündür. Aynı şekilde kadınların tesettür amacıyla uzun giyinmeleri de bu kategoride ele alınabilir.⁴³¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)' de elbiseyi yerden sürtmeyi, kibirli olarak ve kibirli olmayarak diye ayırmıştır; "Bir kere Allah Resulü (s.a.v) ; *"Kim ki, giydiği elbisesini kibirlenerek (yerde) sürüklerse, kıyamet gününde Allah ona rahmet nazarıyla hakmaz,"* buyurmuştu. Hz. Ebubekir: *"Ya Resulellah! Benim elbisemin iki yanı -ben onu sürünmekten korumazsam- muhakkak yerde sürünür. (Ne buyrulur)"* diye sordu. Allah Resulü de; *"sen kaftanını sürüklemeyi kibirlenerek işler değilsin"* diye cevap verdi.⁴³²

Kişi toplum içerisinde mütevazı giyinmekten hoşlanmıyorsa, bu riyadır. Yalnızken hoşlanmıyorsa kibirdir. Ömer b. Abdülaziz'in bir meshi vardı. Onu geceleyin giyerdi.⁴³³

Güzelliği ile kibirlenmek ise, daha çok kadınlar arasında meydana gelir. Bu da başkasını küçümsemeye, çekiştirmeye ve ayıplarından söz etmeye götürür.⁴³⁴

⁴³⁰ Adler. a.g.c.. s. 352-353.

⁴³¹ el-Meydâni. a.g.c.. I, 737-738.

⁴³² ez-Zebîdî. Zeynuddin. *Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, (trc., Ahmed Nâim, Kamil Miras). D.İ.B.Y., 8.baskı. Ankara, 1986, IX, 337-338.

⁴³³ Gazzâli. a.g.c., IV, 174.

⁴³⁴ Gazzâli. a.g.c., IV, 155.

Özet olarak insana üstünlük duygusu veren -ki, işin aslı bunlar birer üstünlük vesilesi değil- her nimet insanı kibre götürebilecek bir sebeptir. Örnek olarak; kadına benzeyen bir insan kendisinde bulunan bu yetenek ve özellik ile başkalarına karşı övünebilmektedir. Oysa yaptığı iş dinen sakıncalıdır. Yine günahkar bir insan içki içmesiyle, karı-kız hayatıyla vs. günahları işlemesiyle başkalarına karşı övünebilmekte ve bunun üstün bir meziyet olduğunu varsaymaktadır. Oysa hata içindedir ve günah işlemektedir.⁴³⁵

2.3. KİBRİN ÇEŞİTLERİ

2.3.1. Allah'a Karşı Kibir

Kibrin en aşırısı ve en çirkinidir. Bunun kaynağı katıksız bir cehalet ve azgınlıktır. Firavun, Nemrut vb. despotlar kibrin bu türüne örnek olarak verilebilir. Kendilerini Tanrı yerine koyan bu insanlar, Allah'a kul olmaya tenezzül etmeyerek kibre düşmüşlerdir.⁴³⁶

Gurur ve harisliğin sınırı yoktur. İnsanların göstermiş oldukları şiddetli çaba ve gayretlerin bir anda Tanrıya benzeme idealine ulaştığını görmek bazı insanlara çok ilgi çekici gelmektedir.⁴³⁷

“Her türlü hayalin gerçekleştiği bir ülkeyi dile getiren peri masalı ütopya ideali de Tanrıya benzemek için duyulan bu susuzlukla yakından ilgilidir.”⁴³⁸

Hükümlerlik, saltanat, dünyevi güç ve refah insanı bazen haddini aşır, Yaratıcıyı inkar etmesine kadar götürebilmektedir. Nitekim halkının yalnız kendisine tapmasını isteyen Mısır kralı Firavun Tanrılığının dayanaklarını bildirircesine onlara şöyle sesleniyordu;⁴³⁹ “*Ey önde gelenler, sizin için benden*

⁴³⁵ Havvâ. a.g.c.. s. 203.

⁴³⁶ Gazzâli. a.g.c.. IV. 146.

⁴³⁷ Adler, a.g.c.. s. 356.

⁴³⁸ Adler, a.g.c.. s. 358.

⁴³⁹ Yıldırım. Suat. *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yayınları, 1.baskı, İst., 1987, s. 290.

başka bir ilâh olduğunu bilmiyorum.”⁴⁴⁰ “Mısırın mülkü ve şu altımda akmakta olan ırmaklar benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz?”⁴⁴¹

Hız. Musa'nın Firavuna, Alemlerin Rabbinin elçisi olarak gönderildiğini ifade etmesi üzerine, Firavunun; *“Alemlerin Rabbi da ne imiş”⁴⁴²* sözü de yine bu gururun ifadesidir.⁴⁴³

Bu gurur sadece bireyle sınırlı kalmayıp, toplum bazında da görülebilir. Ad kavminin durumu buna en çarpıcı bir örnektir.⁴⁴⁴ *“Ad kavmine gelince; onlar haksız yere büyüklendiler ve dediler ki: Kuvvet bakımından bizden daha üstünü kimmiş? Onlar, gerçekten kendilerini yaratan Allah'ı görmediler mi? O kuvvet bakımından kendilerinden daha üstündür.”⁴⁴⁵*

Meâlini verdiğimiz ayetin son kısmından da anlıyoruz ki, onların gururları Allah'a karşı idi. Rivayetlere göre bu kavim iri cüsseli, uzun boylu, güçlü-kuvvetli kişilerden oluşmaktaydı. Allah onları azap ile tehdit edince, bu güçlerine kanarak Allah'a karşı küstahça böbürlenmeye kalkıştılar.⁴⁴⁶

“Eski Yunan mitolojisinde insanların Tanrılarla mücadelelerini, yarışmalarını ve oradan kaynaklanan çağdaş bazı akımları, ulûhiyyet karşısındaki beşeri gurur bahsinde hatırlamamak mümkün değildir. Nictzche, bu büyüklenme içinde, *“Biz Tanrıyı öldürdük”* diyerek, ulûhiyyet düşmanlığının en aşırı örneğini vermiştir. Düşmanlık, çünkü o herhangi bir ilgisiz inkarcı değildir. Allah'ı alt etme gayretkeşliğini, bir anlamda bildiği Tanrıya düşmanlığı dile getirmiştir. Yine de Tanrı ihtiyacını yok edememiş, beşeri gururu (süpermann) tanrılaştırmaya gitmiştir.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ Kasas. (28). 38.

⁴⁴¹ Zuhuf. (43). 51.

⁴⁴² Şuarâ. (26). 23.

⁴⁴³ Yıldırım. a.g.e.. s. 290.

⁴⁴⁴ Macit. a.g.e.. s. 279.

⁴⁴⁵ 41/Fussilet. (41). 15.

⁴⁴⁶ el-Âlûsî, a.g.e.. XXIV, 112.: el-Merâğî, a.g.e., XXIV, 116.

⁴⁴⁷ Yıldırım. a.g.e.. s. 290.

Psikolojik nedenler bir yana, Tevrat ve İncil gibi kutsal metinlerde, “*insan Tanrıya benzer olarak yaratılmıştır*”⁴⁴⁸ anlamına gelen cümlelerin yer aldığı da bir gerçektir. İnsan tabiatı ile ilgili bilgilerin genelde bu kitaplardan alındığı varsayılırsa işin vehameti daha da artmaktadır.⁴⁴⁹

Boş gurur sonucu Tanrıya benzeme arzusunu, insanların dinsel tatmin isteğini kötü yönde kullananlarda da görmekteyiz. “*Ben dua edersem, onun başına hiç bir kötülük gelmeyecektir*” cümlesi bunu dile getiren bir örnektir. Bütün bunlar, insanın kolayca sihirli güç kazanmasını mümkün kılan araçlardır. İnsanlar hiç bir değeri olmayan bu tür oyunlara rahatlıkla inanabilmektedirler.⁴⁵⁰

2.3.2. Peygamberlere Karşı Kibir:

Peygamberlere karşı kibir de sonuç itibarıyla Yüce Allah’a karşı kibir sayılır. Çünkü bu da Allah’ın emirlerini kabul etmeye karşı büyüklenmek ve elçilerine karşı alçakgönüllü olmamaktır.⁴⁵¹ Nitekim yüce kitabımız Kur’an, Allah’ı sevmenin yolunun Peygamberine uymaktan geçtiğini haber vermektedir.⁴⁵²

Peygamberlere karşı kibir göstermenin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar;

I. Kıskançlık: Kafirlerin pek çoğu, özellikle de Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar, bu gerekçe ile Peygamberi kabul etmemişlerdir.⁴⁵³

II. Peygamberin zengin ve sayılı bir kabileden gelmesi gerektiğine inanmak:

Peygamberleri inkar eden kafirler, küfrü yücelik sanıyorlar. Cehâletin şöhret ve saltanat saydığı şeyleri Allah’ın dinine tercih ediyorlar. Bu yüzden aralarından seçilmiş olan Peygamberlerin sözlerine uymayı gururlarına yediremiyorlardı.⁴⁵⁴

Kureyşliler; “*Bu Kur’an, iki şehirden birinin büyük bir adamına indirilmeli değil miydi*”⁴⁵⁵ diyorlardı.

⁴⁴⁸ Bkz., *Kıtab-ı Mukaddes*, Tekvin, V. 1. İst., 1985.

⁴⁴⁹ Adler, a.g.e., s. 357.

⁴⁵⁰ Adler, a.g.e., s. 359.

⁴⁵¹ Gazzâli, a.g.e., IV. 147.

⁴⁵² Al-i İmrân, (3). 31.

⁴⁵³ Yazır, a.g.e., I. 320.

⁴⁵⁴ Kutub, a.g.e., VI. 117.

⁴⁵⁵ Zuhuf, (43). 31.

Katâde'ye (ö. 118/736) göre bunlar, Kureyş büyüklerinden **Velid b. Muğire** ve **Ebu Mes'ud es-Sekâfi** idi. Onlar Peygamberimize, "O daha önce yetim bir çocuk idi" diyorlardı. ⁴⁵⁶ Yüce Allah onların bu iddialarını meâlen şöyle cevaplamaktadır: "*Senin Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırmaktadırlar?*" ⁴⁵⁷

Vehb (ö. 110/ 728)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Musa (a.s) Firavuna şöyle demiştir: "*İman et, senin için cennet var. Ayrıca mülkün de senindir.*" Firavun; "*Vezirim Haman'a danışayım*" der. Vezirine Hz. Musa'nın (a.s) dediklerini anlatır ve ona danışır. Haman ona şöyle der; "*Sen aramızda ibadet edilen Rab iken, ibadet eden kul seviyesine mi düşeceksin.*" İşte bunun üzerine Firavun Hz. Musa (a.s) nın davetine şiddetle karşı çıkar. ⁴⁵⁸ Onu ve kardeşi Hz. Harun'u (a.s.) küçümsemeye başlar. ⁴⁵⁹

2.3.3. Kullara Karşı Kibir

Kullara karşı kibir, iki türlüdür;

a) Kendisini başkasından üstün, başkasını kendinden aşağı görüp, insanlara hakaret gözüyle bakmak ve başkasıyla eşit muameleyi kabul etmemektir. ⁴⁶⁰

b) Hak olduğunu bildiği halde bir gerçeği kabul etmeyip reddetmektir. ⁴⁶¹

Kullara karşı kibir, psikolojik olarak insanı imtiyazlı biriymiş gibi davranmaya götürür. Nitekim Hindistan'da ki "kast sistemleri"nin de böyle bir anlayış sonucu doğmuş olabileceği varsayılmaktadır. ⁴⁶²

Bu birinci ve ikinci tür kibire (Allah'a ve Peygambere karşı kibir) göre hafif sayılsa da, sonuçta basamak, basamak Allah'a karşı büyüklenmeye doğru götürdüğü için büyük bir suçtur. Nitekim Gazzali (ö. 505/1111) bu suçu değerlendirirken şöyle der:

⁴⁵⁶ el-Muhâsibî, a.g.e., s. 379-380.

⁴⁵⁷ Zuhurîf, (43). 32.

⁴⁵⁸ el-Muhâsibî, a.g.e., s. 379-380.

⁴⁵⁹ Bkz., Şuarâ. (26). 18. Mü'min. (40). 47.

⁴⁶⁰ Gazzâlî, a.g.e., IV, 147.; Muhâsibî, a.g.e., 381.

⁴⁶¹ Muhâsibî, a.g.e., 381.

⁴⁶² Aydın, Hayatî, "*Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İst., 1999, s. 248.

“Ululuk, büyüklenmek, varlığı ve sıfatları kendinden olan Allah’ın hakkıdır. Kulun varlığı ise kendinden olmayıp, bizzat Yüce Allah tarafından kendisine emanet edilmiştir. Görünürde sahip olduğu şeyler de aslında Allah’a aittir. O halde ne hakla ve kime karşı kibirlenir? Bunu yapan kişi ancak Yüce Allah’ın layık olduğu bir sıfat konusunda O’nunla tartışmaya girendir. Bu, padişahın tacını başına geçirip, tahtında oturan kölenin durumuna benzer. Bu ne büyük bir suç, ne büyük bir iş.”⁴⁶³

Bu yüzden büyüklük Allah’a mahsus bir özelliktir. Kullanın böyle bir şeye teşebbüste bulunmaları bir eksiklik ve haksızlıktır. Bu haksızlığı ilk yapan da şeytandır. Şeytanın; “*ben Adem'den daha hayırlıyım*”⁴⁶⁴ şeklindeki kıskançlık ifadesi sonunda onu Allah’a karşı büyüklenme noktasına kadar götürmüş ve ebedi helâk olanlardan olmuştur.⁴⁶⁵

2.4. KUR’AN’DA KİBİR SAYILAN DAVRANIŞLAR

2.4.1. Kendisini üstün görüp, şıarmak ve insanlardan uzaklaşmak

“*Andolsun, kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak, kuşkusuz: “Kötülükler benden gidiverdi” der. Çünkü o, şıarmaktır, böbürlenendir.*”⁴⁶⁶ Bu ayetin sonunda büyüklenmeyi ifade eden iki kelime geçmektedir;

I. Ferihe: Dünyevi süslerden dolayı böbürlenip, şıarmak. Bunu sonucunda da Ahireti unutmak, dünyaya dalıp, nimetlerini ebedi sanmak ve bu nimetleri veren Allah’a şükretmemek. İşte bütün kötülük, çirkinlik ve bozgunculuğun kaynağı da budur.⁴⁶⁷

II. Fehûr: Başkasına karşı övünüp, büyüklenme vasfıdır.⁴⁶⁸ Bu tür övünme mal, mülk gibi dış şartlardan kaynaklanır.⁴⁶⁹

⁴⁶³ Gazzâli, a.g.c., IV, 147.

⁴⁶⁴ Bkz.. A`râf. (7). 12. Sâd. (38). 76.

⁴⁶⁵ el-Heytemî, a.g.c., I, 73.

⁴⁶⁶ Hüd. (11). 10

⁴⁶⁷ el-Kâsimî, a.g.c., XIII.126.

⁴⁶⁸ İbn Kesir, a.g.c., III, 455.

⁴⁶⁹ Kılıç, a.g.c., s. 192.

Başka ayetlerde ise, bu iki kelimeye ek olarak “Muhtâl” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁷⁰ Bu kelime de, kişinin kendisinde bir şeyler olduğunu sanarak kibre kapılmasıdır.⁴⁷¹

Fehûr, dış şartlardan kaynaklanan büyülenmeyi ifade ederken, **Muhtâl**, kendini büyük görmenin psikolojik yönünü ifade eder.⁴⁷² Böylece **Muhtâl**; kendi kulesine çekilip, yakınlarıyla, komşularıyla görüşmeye tenezzül etmeyen,⁴⁷³ kendini beğenen tipleri ifade eder.⁴⁷⁴

Aynı şekilde ilâhi davete yüz çevirip, sırtını dönmek de kafirlerin kibirlerini yansıtan önemli bir özelliktir.⁴⁷⁵

2.4.2. Yüz hareketlerinde görülen kibir

Davranışlarla ortaya çıkan kibrin ilk bakışta göze çarpanı yüz hatlarındaki değişimlerdir. Yüzdeki buruşma, bakıştaki sertlik, başını alaycı bir şekilde sallamak, kaş-göz etmek buna örnektir.⁴⁷⁶

“Doğrusu, “suç ve günah işleyenler” kimi iman edenlere gülüp-geçerlerdi. Yanlarına vardıkları zaman, birbirlerine kaş-göz ederlerdi. Kendi yakınlarına döndükleri zaman da “sevinç ve neşeyle” dönerlerdi.”⁴⁷⁷

Yüce kitabımız Kur’an, kibirli bir şekilde insanlardan yüz çevirmeyi yasaklamıştır; *“İnsanlara yanağını çevirip, büyülenme.”⁴⁷⁸* Meâlini verdiğimiz bu ayette insanın birisiyle konuşması sırasında yüzünü çevirmesi kibir sayılmış ve yasaklanmıştır.⁴⁷⁹

Yüce Allah münafıkların kibirli bir şekilde yüz çevirmelerini ise, meâlen şöyle haber vermektedir: *“Onlara: “Gelin Allah’ın Resulü sizin için bağışlanma*

⁴⁷⁰ Bkz. Nisâ (4). 36. Necm. (53), 23.

⁴⁷¹ el-İsfehâni. a.g.e.. s. 304.

⁴⁷² Kılıç. a.g.e.. s.192.

⁴⁷³ en-Nescfi. a.g.e.. I. 225.; İbn Manzûr, XI, 228.

⁴⁷⁴ İbn Kesir. a.g.e.. III. 455.

⁴⁷⁵ Bkz.. İsrâ. (17). 46. Zâriyat. (51), 39, Nâzi`at. (79). 22.

⁴⁷⁶ Gazzâli. a.g.e.. IV. 157.; el-Meydâni, a.g.e., I. 733.

⁴⁷⁷ Mutaffifin. (83). 29.30.31.

⁴⁷⁸ Lokman, (31). 18.

⁴⁷⁹ İbn Kesir. a.g.e.. III. 455.

dilesin" denildiği zaman başlarını yana çevirdiler. Sen onların büyüklük taslamışlar olarak yüz çevirmekte olduklarını görürsün" ⁴⁸⁰

2.4.3. Yüksek sesle konuşmak

Kibir, insanın konuşma tonunda, ses ve nağmesinde de görülebilir. ⁴⁸¹ Nitekim bu hususta Yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur; *"Sesinden de (yüksek perdeleri) eksilt. Çünkü seslerin en çirkin olanı gerçekten eşeklerin sesidir."* ⁴⁸²

Cahiliyye Arabı sesin yüksekliğiyle övünürdü. Onlara göre kimin sesi yüksek ise o üstün, kimin sesi kısık veya düşük ise o aşağı bir kimse sayılırdı. ⁴⁸³

Yüce Allah onların bu övündüğü şeyin çok çirkin olduğunu haber verdi ve seslerin en çirkin olanını da eşek sesi olarak gösterdi. Çünkü her hayvan bağırınca mutlaka bir şeyini haber verir, bir istek ve acısını belirtir. Üstündeki yükün ağırlığından veya bir derdinden dolayı bağırır. Ama eşek yükün altında ezilse, ölse bile bağırmaz. Fakat hiç gereksiz yere anırır. Anırması, bir isteğin, bir ızdırabın belirtisi değildir. ⁴⁸⁴ İşte bundan dolayı yüksek sesle konuşmak ile, anlamsız olan eşek anırması arasında bir ilgi kurulmuştur.

2.4.4. Dil ile incitmek ve alay etmek

İnsanları ayıplayıp, arkadan çekiştirmek ve diline dolamak da nefsin derinliklerinde kök salmış olan kibrin etkilerindedir.

Kur'an'da bu özelliklerin sahibi küfrün öncülerinden biri meâlen şöyle anlatılmaktadır: *"Alabildiğine ayıplayıp kötüleyen, söz getirip götürten (gizlilik içinde söz ve haber taşıyan), hayrı engelleyip sürdüren, saldırgan, olabildiğince günahkar, zorba-saygısız, sonra da kulağı kesik (soysuzlukla damgalanmış) kimselerden hiç birine mal (servet) ve çocuklar sahibi oldu diye, sakın ilgi duyma."*

⁴⁸⁰ Münafikûn. (63). 5.

⁴⁸¹ Gazzâlî, a.g.c.. I. 147.

⁴⁸² Lokman. (31). 19.

⁴⁸³ el-Merâğî, a.g.c.. XXI. 87.

⁴⁸⁴ er-Râzî, a.g.c.. XXV. 151.

*Ona ayetlerimiz okunduğu zaman: “(Bunlar) Eskilerin uydurma masallarındır” demiştir. Biz yakında onun burmuna damga vuracağız. ”*⁴⁸⁵

Alimlerin büyük çoğunluğuna göre burada sözü edilen Velid b. Muğire'dir. Ayette geçen “küll” ifadesi her ne kadar bu nitelikleri taşıyan bütün insanları kapsıyorsa da, tabi ki Velid ve Ebu Cehil gibiler başta gelenlerdir.⁴⁸⁶

Ayette burun yerine “hortum” denilmesi o kişinin kibir ve gururuna işarettir. Nitekim “burnu büyümek” kibir ve gururdan kinayedir. Ayrıca hortum, fil ve domuz burunlarında bulunduğu, yüz ve buruna damga ve dağ en çirkin şeyler olduğu için bu ifadede büyük bir aşağılama vardır. Bu yüzden Allah Resulü hayvanların bile yüzlerinden damgalanmasını yasaklamış ve yapanı lanetlemiştir. Bu bağlamda “hortumu üzerine damga vuracağız” dan maksat; onun kibirini kıracağız, onu hem bu dünyada hem de öteki dünyada rezil edeceğiz.⁴⁸⁷

2.4.5. Yeryüzünde gururla dolaşmak:

Kibir, insanın yürüyüş, oturuş ve kalkışındaki bazı hareketlerde de belirir. Bir insanın kendisi oturduğu halde, önünde halkın ayağa kalkmasını veya huzurunda el-peñçe, divan durmasını istemesi buna bir örnektir.⁴⁸⁸

Yüce Allah, yeryüzünde gururla taban tepmeyi yermiş ve yasaklamıştır. *“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.”*⁴⁸⁹ Meâlini verdiğimiz bu ayette geçen “Mereh” kelimesi; *“Bol nimetler içinde şırmamak, böbürlenmek ve gururlanmak”*⁴⁹⁰ anlamına gelir. Ancak ayetteki maksadı müfessir el-Merâgî şöyle açıklamıştır;

“Yeryüzünde kendini beğenmiş zorba tiplerin yürüyüşü gibi yürüme. Senin altında ayak basmakla ve vurmakla delemediğin yer, üstünde de boyca ona ulaşamadığın dağ var. Sen iki camid şey olan toprak ve taş arasında sıkışmış,

⁴⁸⁵ Kalem. (68). 10-16.

⁴⁸⁶ Yazır. a.g.c.. VIII. 5275.

⁴⁸⁷ Yazır. a.g.c.. VIII. 5277.

⁴⁸⁸ Gazzâlî. a.g.c.. IV. 157.

⁴⁸⁹ İsrâ. (17). 37.

⁴⁹⁰ el-Alûsî. a.g.c.. XXIV. 87.: el-Merâgî. a.g.c.. XV, 31.

kalmışsın. Böyle zayıf olan birine böbürlenip, büyüklenmek yakışmaz. Şair ne güzel söylemiş;"

"Yeryüzünde ancak tevazu ile yürü

Zira onun altında senden daha üstün nice insanlar var."

"Sen eğer kendini güçlü, kuvvetli ve emniyette sanıyorsan,

Senden daha zorlu nice insanlar öldüler." ⁴⁹¹

Çalımlı yürüyüşü yasaklayan Yüce Allah, normal yürüyüşü tavsiye ederek, bize bu konuda da ölçüyü vermiş oluyor. ⁴⁹² Çünkü yürümek de bir amaca yöneliktir. Çok yavaş veya çok hızlı yürümek bu amaca güvenle ulaştırmaz. ⁴⁹³

2.5. HAKLI YERE KİBİR (İZZET-İ NEFS)

İzzet: kuvvet, azamet, üstünlük ve geniş mülk anlamında olup, ⁴⁹⁴ asla yenilgiyi kabul etmeme ⁴⁹⁵ durumuna denir.

İzzet kelimesi bazen mecazi olarak yerilmiş olan gurur, kibir ve burnu havada olmak anlamında da kullanılır. ⁴⁹⁶ "Ona "Allah'tan kork" denildiği zaman, onu büyüklük gururu günaha sürükleyerek alıp kuşatır. Böylesine cehennem yeter; ne kötü yataktır o." ⁴⁹⁷ "Hayır o küfredenler (boş) bir gurur ve parçalanma içindedirler." ⁴⁹⁸

Aslında **izzet**, insanın kendi nefsinin bilmesi ve ona hak ettiği değeri vermesidir. Ancak bir yönden kibre benzediği için kibirle karıştırılmaktadır. Tıpkı tevazu ile nefsi düşük görmenin birbirine karıştırılması gibi. Oysa tevazu övülmüş zillet ise yerilmiştir. Bunun gibi **izzet** de övülmüş, kibir ise yerilmiştir. ⁴⁹⁹

⁴⁹¹ el-Merâğî. a.g.e.. XV. 46.

⁴⁹² Lokman. (31). 19.

⁴⁹³ Ateş. a.g.e.. VII. 69.

⁴⁹⁴ Derveze. a.g.e.. II. 427.

⁴⁹⁵ el-İsfhânî, a.g.e., s. 563.

⁴⁹⁶ el-İsfhânî, a.g.e., s. 563.

⁴⁹⁷ Bakara. (2). 206.

⁴⁹⁸ Sâd. (38). 2.

⁴⁹⁹ er-Râzî. a.g.e.. XXX.17.

Şüphesiz her davranışın bir ifrat, bir tefrit, bir de vasat olmak üzere üç noktası vardır. İfrat-tefrit iki aşırı uç noktası olup, vasat ise her şeyin ortası ve normalidir. Bu davranışın da bir aşırı noktası kibir, diğer aşırı noktası zillet, ortası ise, tevazudur. Burada övülen nokta ise, zillet ve kibrin dışında olup, tevazu sahibi olmaktır. Zira Allah katında işlerin en sevimsisi ortanca olanıdır. Bu bağlamda tevazu, bir zillet olmayıp her şeyi hak ettiği yere koymaktır. Örneğin; alim bir kişinin huzuruna bir ayakkabı tamircisi girdiği zaman, yerinden kalkıp, onu kendi yerine oturtursa, daha sonra o kişi kalktığı anda onun ayakkabısını düzelterip, arkasından kapıya kadar giderse bu bir zillettir. Böyle bir davranış övülmez. Çünkü ilmin de bir izzeti vardır. Allah katında övülen ise adalettir. O da her hak sahibine hak ettiğini vermektir.⁵⁰⁰

Gerçek izzet, Allah'a, Peygambere ve inananlara aittir.⁵⁰¹ Kafirlerin izzeti ise, sonradan meydana gelen üstünlük olup, aslında zillettir. Çünkü geçicidir.⁵⁰²

Bu bağlamda inananlar kafirlere karşı Allah'ın onlara bahsetmiş olduğu izzet ile büyüklenebilirler.⁵⁰³

Bu durumu Yüce Allah meâlen şöyle haber vermektedir; *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçak gömüllü, kafirlere karşı omurlu ve zorlu bir toplum getirecektir."*⁵⁰⁴

Başka bir ayette ise meâlen şöyle buyurulmaktadır; *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde buhananlar da kafirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler."*⁵⁰⁵

Nitekim meşhur sözde; *"kibirlenen kişiye karşı kibirlenmek haktır"*⁵⁰⁶ ifadesi de bu gerçeğin dile getirilmiş biçimidir.

⁵⁰⁰ Gazzâli, a.g.e., IV, 174.

⁵⁰¹ Bkz., Münâfikûn, (63), 8. Fâtır, (35), 10.

⁵⁰² el-İsfehâni, a.g.e., s.563.

⁵⁰³ el-Meydani, a.g.e., I, 768.

⁵⁰⁴ Mâide, (5), 54.; Ayrıca bkz., Fetih, (48), 29.

⁵⁰⁵ Fetih, (48), 29.

⁵⁰⁶ el-Aclûni, a.g.e., I, 1011, s: 313.; er-Râzi, a.g.e., XV, 4.

III. BÖLÜM

KUR'AN KISSALARINDA KİBİR ÖRNEKLERİ

3.1. ŞEYTAN VE KİBİR

Kur'an'da İblis olarak da anılan şeytan; pis yılan, insan, hayvan ve cinlerden inatçı ve asi olanlara denir. Kur'an'da çok kötü olan zakkum ağacı da şeytana benzetilmiştir.⁵⁰⁷

İblis ise, Allah'ın rahmetinden ümit kesen, hüzne kapılmış, hayırdan ümit kesmiş, bir konuda delili tükenip, cevap veremeyen, suskun⁵⁰⁸ anlamına gelir.

Ateşten yaratılan İblis'in isyan etmeden önce Meleklerden olduğu söylene de cinlerden olduğu daha isabetli görünmektedir.⁵⁰⁹ Çünkü Melekler nurdan, cinler ateşten, insan ise çamurdan yaratılmıştır.

Adem (a.s) insanların atası olduğu gibi, iblis de cinlerin atasıdır.⁵¹⁰ Nitekim şeytan Adem'e secde etmeyişinin nedenini, kendisinin ateşten, Ademin ise çamurdan yaratılmış olmasına bağlamaktadır.⁵¹¹

Tabi ki böyle bir iddiayla ortaya çıkan şeytanın özrü kabahatinden büyüktür. Zira asalet davasıyla yola çıkıp, ırkçılık yapmakta ve hedef saptırmaktadır. Olaylara tek gözle (yanlı) bakmaktadır. Adem'in (a.s) maddi yönüne bakıp Onu küçümsemekte, Onun manevi yönünü ise görmezlikten gelmektedir. Oysa Yüce Allah Adem (a.s) için meâlen "*kendi ellerimle yarattığım*"⁵¹² ve "*ruhumdan*

⁵⁰⁷ İbn Manzûr. a.g.c.. XIII, 238-239.

⁵⁰⁸ İbn Manzûr. VI. 29-30.; Yazır. I. 320.

⁵⁰⁹ Bkz.. İbn Kesir. a.g.c.. I, 80.

⁵¹⁰ er-Râzi. a.g.c.. XIV, 31.

⁵¹¹ Bkz. Sâd. (38), 76.

⁵¹² Bkz.. Sâd. (38), 75.

*üflediğim*⁵¹³ ifadelerini kullanmaktadır. İşte burada İblis fasid bir kıyaslanmanın sonucu böyle yanlış bir yargıya varmaktadır.⁵¹⁴

İblis'in, Adem'in (a.s.) üstünlüğünü kabul etmeyerek ilk kibre düşenlerden olması onun tabiatından kaynaklanmaktaydı. Zira ateşin yapısında yakmak, baş kaldırmak, serserilik ve ölçü tanımamak vardır. Çamurun tabiatında ise, ağırbaşlılık, yumuşaklık ve verimlilik vardır. Bu yüzden toprak bütün ürünlerimizi aldığımız kaynak olup, bereketin simgesidir.⁵¹⁵

Burada Adem'e (a.s) secdeden maksat, ibadet secdesi olmayıp selam, saygı ve Allah'ın ona vermiş olduğu üstünlüğü kabuldür. Yusuf peygambere anne-baba ve kardeşlerinin secde etmelerinde olduğu gibi.⁵¹⁶ Bu geçmiş ümmetlerde geçerli bir kanundu. Bizim dinimizde ise neshedildi.⁵¹⁷

İblis büyüklendiği için, Yüce Allah onu kovup, küçülenlerden kıldı.⁵¹⁸ Çünkü büyükmek aslında küçüklüktür. Büyüyecek olan zaten büyükmeye gerek duymaz.⁵¹⁹

Bu ilâhi gazap karşısında tamamen yok olma korkusuna kapılan İblis, zillet ve alçaklık içinde bile olsa yaşamı ölüme tercih ederek, Yüce Allah'tan tekrar dirilişe kadar bir süre istedi ve bunun için yalvardı. Hiç bir yaratığın dua ve isteğini tamamen reddetmek şanından olmayan Yüce Allah İblis'in duasını da kısmen kabul etmiştir.⁵²⁰

Çünkü o bu duasında da bir kurnazlık yaparak “diriliş gününe” kadar süre istemiş. Zira ondan sonra zaten ölüm yok, ebedi hayat başlamaktadır. Bu yüzden Yüce Allah onun “diriliş gününe kadar” olan isteğini kabul etmedi. Aksine şu imtihan dünyasını bitimi olan “sura ilk üfleyiş”e kadar bir süre verdi.⁵²¹

⁵¹³ Bkz.. Sâd. (38). 72.

⁵¹⁴ İbn Kesir. a.g.e.. II. 211.

⁵¹⁵ İbn Kesir. a.g.e.. II. 212.; Yazır, a.g.e., III. 2133.

⁵¹⁶ Bkz.. Yusuf. (12). 100.

⁵¹⁷ İbn Kesir. a.g.e.. I. 81

⁵¹⁸ Bkz.. A`raf. (7). 13.

⁵¹⁹ Yazır. a.g.e., III. 2134.

⁵²⁰ Bkz.. Bakara. (2). 14.15 Sâd, (38), 79,80,81

⁵²¹ er-Râzi. a.g.e.. XIV. 36. XXVI, 234. Yazır. a.g.e., III, 2135.

Buradan anlaşılıyor ki İblis aslında Allah'ı ve Ahiret gününü inkar etmiyor. Nitekim duasında o güne kadar süre istiyor. Dolayısıyla onun küfrü inkar şeklinde olmayıp, ilâhi emre karşı gelerek, dayatması ve büyüklük taslaması şeklinde olmuştur.⁵²²

Burada dikkat çeken noktalardan biri de şudur: İblis, Adem (a.s) gibi yaptığı hatadan pişmanlık duyarak tövbe etmiyor. Sadece yaşama hürsından dolayı Allah'a dua ediyor. Bu ikisi arasında da önemli bir fark vardır.⁵²³ Çünkü İblis isteğinin kabul edilmesinin hemen ardından şükredecek yerde, şöyle diyor: *"Madem öyle, beni azdırdığından dolayı onlar(ı insanları saptırmak) için mutlaka senin dosdoğru yolunda (pusu kurup) oturacağım. Sonrada muhakkak onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından kendilerine sokulacağım. Onların çoğunu şükredici bulmayacaksın."*⁵²⁴

İblis'in *"Senin doğru yolunun üzerinde duracağım"* sözünden onun hak dini ve doğru yolu bildiği halde kibre düştüğünü anlaşılmaktadır.⁵²⁵ Bu bağlamda İbn Kesir İblis'in bilgisiyle övünerek kibre düştüğünü belirtir.⁵²⁶

Yüce Allah, hikmetine binaen İblis'e belli bir süre verdi. Böylece İblis ve insanoğlu arasındaki mücadele başlamış oldu.⁵²⁷ Zaten böyle bir şeyin yapılması Adem ve neslinin üstünlüğünün tescil edilmesi için gerekli idi.⁵²⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, Adem ve İblisin durumunu karşılaştırırken şöyle demektedir:

*"Adem beş şeyle bahtiyar oldu; Hatasını kabul etti, pişmanlık duydu, nefsinin kınadı, tövbede ısrar etti ve İlâhi rahmetten ümidini kesmedi."*⁵²⁹

"İblis ise beş şeyle bedbaht oldu; işlediği günahı itiraf etmedi, pişmanlık

⁵²² en-Nescfi. a.g.c., I. 42.

⁵²³ Yazır, a.g.c., III. 2135-2136.

⁵²⁴ A'raf. (7).16.17. Ayrıca bkz.. Sâd. (38). 82.83.

⁵²⁵ er-Râzi. a.g.c., XIV. 37.

⁵²⁶ İbn Kesir. a.g.c., I. 80.

⁵²⁷ İbn Kesir. a.g.c., II. 212.

⁵²⁸ Yazır, a.g.c., I. 324.

⁵²⁹ Yazır. a.g.c., III. 2143.

duymadı, kendi nefsinı kınamadı, azgınlığını Yüce Allah'a nisbet etti ve ilâhi rahmetten ümidini kesti." ⁵³⁰

İblisin hata ettiği noktaları ise şöyle sıralayabiliriz:

a) Allah'ın emrine boyun eğmek yerine makam sevdasına kapılıp, itiraz etmiş. *"Meleklerle: "Adem'e secde edin" dedik de İblis'ten başka (diğerlerinin tümü) secde ettiler. O ise dayattı ve kibirlendi ve kafirlerden oldu."* ⁵³¹ meâlini verdiğimiz bu ayetteki "dayatma" kelimesinin karşılığı olan "ibâ" kelimesi bir eylemi gerçekleştirmede ki irade hürriyetini gösterir. Yani şeytan özgür iradesiyle büyüklendi ve küfrü tercih etti demektir. Ayette küfür kelimesi ayrıca zikredilmiştir. Çünkü her dayatma ve büyükleme kibir değildir. ⁵³²

b) Apaçık nassın bulunduğu yerde içtihadı kalkışarak, nassı kıyas ile sınırlamaya çalışmış. Bu da kibre açılan bir kapıdır. Bu şekilde ilk kıyas yapıp küfre düşen şeytandır. ⁵³³

c) Yaratılış hadisesine tek gözlü ve önyargılı bakmış. Bir taraftan Allah'ın yaratma sıfatını kabul ettiğine dikkat çekiyor. Diğer taraftan üstünlüğü maddi ve ırkı esaslarla sınırlı kılmaya çalışıyor. Yüce Allah'ın Adem'in üstünlüğünü ifade eden pek çok sözünü görmezlikten geliyor. ⁵³⁴ Kibir ve haset içinde Adem'e düşmanlık etmeye kalkışıyor.

Kafirler de peygamberimizi sırf bu haset ve kıskançlıklarında dolayı kabul etmediler. O halde akli başında her insan bu iki kötü hasletten kaçınması gerekir. ⁵³⁵

⁵³⁰ Yazır, a.g.e., III, 2143.

⁵³¹ Bakara, (2), 34.

⁵³² cr-Râzi, a.g.e., II, 235.

⁵³³ cr-Râzi, a.g.e., XIV, 37.

⁵³⁴ İbn Kesir, a.g.e., II, 211.; Yazır, a.g.e., III, 2132-2133.

⁵³⁵ cr-Râzi, a.g.e., XXVII, 227.

3.2. KARUN KISSASINDA KİBİR

Kitab-ı Mukaddes'te adı "Korah" olarak geçen Karun Hz. Musa'nın ilk yeğenydi. Kitab-ı Mukaddes'in Çıkış bölümünde verilen şecereye göre Hz. Musa ile Karun'un babası öz kardeş idiler.⁵³⁶

Kaynaklarımızda da Karun Hz. Musa'nın amcası oğlu olarak geçer⁵³⁷ Sonuç itibariyle Karun'un Musa peygambere akraba olduğu bir gerçektir. Ancak akrabalık bağı gereği gibi korumadı. Aksine azdı ve büyüklük tasladı.⁵³⁸

Karun önceleri iman etmiş biri idi Tevrat'ı güzel sesle okuyup, onu en iyi bilenlerdendi. Bu yüzden kendisine verilen zenginlik hakkında, "bu bana bilgim sayesinde verildi" demiştir.⁵³⁹

Kur'an'da Firavun diktatörlüğün simgesi olarak geçerken, Karun ise malı üst üste biriktirip, yığma anlayışı olan Kapitalizmin simgesi olarak sunulmaktadır.⁵⁴⁰

Kur'an ayetlerinden Karun'un İsrail oğullarından olmasına rağmen, Firavun'un işbirlikçisi ve gözdesi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴¹ Dünya hırsı ve muhabbeti onu azgınlıştırıp, kibre sevk etmiş. Böylece küfür ve isyan noktasında Hz. Musa'nın gönderilmiş olduğu Kıpti toplumuyla aynı yaşam biçimini tercih etmişti.⁵⁴²

Karun kendisine verilen mal, mülk ve servetten dolayı Allah'a şükredecek yerde, süs eşyaları ile halkın huzuruna çıktı. Lüks ve debdebeli hayatıyla insanlara karşı böbürlenmeye kalkıştı. Hatta bazı insanlar onun bu durumuna özenerek, keşke bize de böylesi verilseydi dediler. Gerçek ilim sahibi kişiler ise, Karun'a tavsiyelerde bulunup, dünya malı, zenginlik ve süsleriyle şımarmamasını, zira bu durumun o malın hakkını ve şükürünü eda etmekten alıkoyacağını bildirdiler.⁵⁴³

⁵³⁶ Bkz., *Kitab-ı Mukaddes*, Çıkış, VI. 16.

⁵³⁷ el- Beydâvi, a.g.e., IV. 132.; İbn Kesir, a.g.e., III. 409.; el-Merâğî, a.g.e., XX. 93.

⁵³⁸ Şeltut, Mahinud. *Kur'un'a Doğru*, (trc.. M. Beşir Eryarsoy), Bir Yayıncılık. İst., 1987. s. 206.

⁵³⁹ el-Beydâvi, a.g.e., IV. 132-133.; cr-Râzi, a.g.e., XXV. 13.16.

⁵⁴⁰ Yazır, a.g.e., V. 3755.

⁵⁴¹ Mevdudi, a.g.e., IV. 185.; Ayrıca bkz., Mü'min. (40), 23,24.

⁵⁴² el-Kâsımî, a.g.e., XIII, 125.

⁵⁴³ el-Kâsımî, a.g.e., XIII. 126.

Fakat Karun şımarmağa ve halkına büyüklük taslamaya devam etti. Böylece Yüce Allah onu ve servetini yerin dibine geçirdi.⁵⁴⁴

Bu kıssadan alınması gereken dersleri şöyle özetleyebiliriz;

a) Allah, böbürlenerek şımaranları sevmez.

b) Zenginlerin, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeleri, kendilerine mal, mülk ve serveti veren Allah'ı unutup gurura kapılmamaları. Bunu yapmaları halinde Allah'ın onlara vermiş olduklarını tekrar geri alabileceğini unutmamaları gerekir.

c) Servet bir amaç değil araçtır. O halde bu aracı iyi kullanmalı ve her iki dünya mutluluğunu kazanmak için çalışmalıyız.

d) Zengin olmayanların buldukları duruma kanaat edip, Allah'a şükretmeleri, şükürü ödenmiş az malın şükürü ödenmeyen çok maldan hayırlı olduğunu bilmeleri, şımararak hak yoldan sapmış, kibirli zenginlere imrenmemeleri gerekir.

e) İlim sahiplerinin toplumu uyarma görevini ihmal etmemeleri gerekir. Gurura kapılarak, Allah yolundan sapmış olan zenginlere Ahireti ve her nimetin hesabının sorulacağını hatırlatmaları gerekir.

f) Allah yolunda harcanmayan servetin sonunda insanı batırıp, mahvedeceği.⁵⁴⁵

3.3. FİRAVUN KISSASINDA KİBİR

Firavun kelimesi sözlükte “Fer’ane” veya “Tefer’ane” kelimelerinden alınmış olup kibir, gurur ve zorbalık anlamına gelir. Çoğulu “Ferâine”dir. Eski Mısır hükümdarları için meşhur bir lakap olmuşsa da, her Peygamberin Firavunu o dönemin azgın hükümdarıdır.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Bkz.. Kasas. (28), 76-84.

⁵⁴⁵ Derveze. a.g.e.. II, 319; Ateş, a.g.e., VI, 465.

⁵⁴⁶ İbn Manzûr, a.g.e.. XIII, 323.

Firavun ismi fesat, bozgunculuk, sapma ve saptırma şeklinde de meşhurdur.⁵⁴⁷ Bu durumda her zulüm firavunluktur. Her kibir ve zulüm sahibi de Firavun olarak nitelenebilir.⁵⁴⁸

Nitekim meâlen geçen; *“Onlar Firavun’un emrine uymuşlardı. Oysa Firavun’un emri doğruya götürücü (irşad edici) değildi”*⁵⁴⁹ ayetinde bu duruma işaret eden ince bir nükte vardır. Ayette **“emr”** kelimesinin bitişiğine zamir gelmesi gerekirken, bizzat Firavun ismi açık bir şekilde gelmiştir. Bu çok anlamlıdır. Çünkü zamirli gelmesi halinde **“Firavun’un ismi”** zamirsiz gelirse **“Firavun’a ait özellik, nitelik”** kast edilmiş olur. Dolayısıyla birinci şekilde, **“Firavun’un emri”** ikincide ise **“Firavun emri”** yani Firavun gibi düşünen ve hareket edenlerin emri demektir ki bu şekilde daha kapsamlı ve daha anlamlıdır.⁵⁵⁰

Kur’an’da Firavun’un azgınlığına karşı Musa ve Harun’a yumuşak söz söylemeleri emredilmiştir.⁵⁵¹ Çünkü yumuşak söz gurur, inat ve isyanı kırar. İsyankarları daha nazik ve uysal hale getirir. Onların içindeki sahte kibir ve gururlarını uyandırıp, tahrik etmez.⁵⁵²

Buna rağmen Firavun’da herhangi bir yumuşama belirtisi meydana gelmedi. Aksine Musa’ya karşı tepkisi daha da şiddetlendi ve Onu küçümser, alaylı ifadeler kullandı. *“ (Firavun ve önde gelen çevresi) Dediler ki: bizim benzerimiz olan iki beşere mi inanacakmışız? Kaldı ki, onların kavimleri bize kullukta (kölelikte) bulunmaktadır. ”*⁵⁵³

Aynı mantık Mekke müşrikleri için de geçerli idi. Onlar da; *“Bu Kur’an iki şehirden birinin büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?”* diyorlardı. Böylece Allah’tan vahiy getirme yetkisini mal, servet ve mevki esasına dayanan dünyevi üstünlükle kıyaslamaya kalkışıyorlardı.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ Yazır, a.g.e., IV. 2816.

⁵⁴⁸ Kara, Necati. *Kur’an’a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, 2.baskı, Seha Neşriyat, 1991, s.139.

⁵⁴⁹ Hüd. (11). 97.

⁵⁵⁰ Yazır, a.g.e., IV. 2815-2816.

⁵⁵¹ Bkz., Tâhâ. (20). 43.44.

⁵⁵² cr-Râzî. a.g.e., XXII. 58.; el-Kâsımî, a.g.e., XI. 165.; Kara, a.g.e., s. 227.

⁵⁵³ Mü’minün. (23). 47. Ayrıca bkz., Şuarâ, (26). 18. Zuhruf. (43). 47.52.53.54.

⁵⁵⁴ el-Merâğî. a.g.e., XVIII. 26.

Kur'an ayetlerini incelediğimizde Firavun'un yalan ve iftiralarla, demagoji yaparak halkını kandırmaya çalışan bir entrikacı olarak görürüz. Mısır'ın mülkünün kendisine ait olduğunu dile getiriyor, Hz. Musa'ya; "*O zavallı fakirin biridir. Komuşmayı bile becermez*" diyor.⁵⁵⁵

Oysa Hz. Musa'nın dilindeki tutukluluk Onun çocukluğunda olan bir şeydi. Daha sonra Allah'a dua etti ve yüce Allah meâlen; "*Ey Musa! İsteddiğin sana verilmiştir*"⁵⁵⁶ buyurarak, Onun duasını kabul etti.⁵⁵⁷

Hz. Musa (a.s.) Firavun'u alemlerin Rabbi olan Allah'a davet ederken Firavun yine demagoji yaparak şöyle diyor; "*Biz seni içimizde daha çocukken yetiştirip büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Ve sen yapacağın işi (cinayeti) de işledin. Sen nankörlerdensin.*"⁵⁵⁸ Meâlini verdiğimiz bu iki ayette Firavun, "**Rab**" kelimesini sözlük anlamıyla kullanarak Musa'nın (a.s) Rabbinin esas kendisi olduğunu ve Musa'nın kendisine nankörlük yaptığını vurgulamaya çalışıyor. Tıpkı Nemrud'un Allah hakkında Hz. İbrahim (a.s) ile tartışmasında yaptığı gibi.⁵⁵⁹

Kur'an'ın Firavun'a yönelttiği önemli suçlamalardan biri de, onun büyülenerek yaratıcıyı unutmasıdır. Böylece Firavun, ulûhiyyet kavramına haksızlık yapmaktaydı.⁵⁶⁰ Her ne kadar Kur'an ayetinden⁵⁶¹ Firavun'un başka tanrılara taptığı anlaşılıyorsa da ayetteki "*seni ve ilâhlarını*" ifadesinden onun ilâhlarla bir tutulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶²

Firavun'un taptığı ilâh hakkında çok farklı görüşler vardır. Onun güneşe, buzağıya veya bir puta taptığı söylenir.⁵⁶³

⁵⁵⁵ Bkz., Zuhuf. (43), 51,52,53.

⁵⁵⁶ Tâhâ. (20), 36.

⁵⁵⁷ İbn Kesir, a.g.e., IV, 139-140.

⁵⁵⁸ Şuarâ. (26), 18,19.

⁵⁵⁹ cr-Râzî, a.g.e., XXII, 64.; Ayrıca bkz., Bakara. (2), 258.

⁵⁶⁰ Yazır, a.g.e., V, 3734.; Kara, a.g.e., s.141.

⁵⁶¹ Bkz., A'râf, (7), 127.

⁵⁶² Kara, a.g.e., s.153.

⁵⁶³ Yazır, IV, 2256.

Hasan-ı Basri (ö. 110/728)'ye göre; onun taptığı bir ilâh vardı, gizlice ona ibadet ederdi. ⁵⁶⁴ Oysa Kur'an'ın başka bir ayetinden anlaşıldığına göre Firavun kendisinin üstünde başka bir ilâh kabul etmiyor. ⁵⁶⁵

Bu durumda Elmalılı Hamdi Yazır, yukarıda geçen ayetteki, "*seni ve ilâhlarını*" ifadesini şöyle yorumluyor; Buradaki ilâhlardan maksat Firavun'un ibadet ettiği tanrılar değil, onun yasallaştırdığı ve halkını tapındırdığı tanrılar demektir." ⁵⁶⁶

Kimine göre de o yaratıcıyı ve Ahireti inkar eden bir dehri idi ve evrenin yaratıcısı yoktur, her ülkenin halkına düşen görev kendi sultanlarına itaat ile hayatlarını sürdürmektir diyordu. Bu yüzden Kur'an onun kararını doğruluktan uzak ⁵⁶⁷ olarak nitelemektedir. ⁵⁶⁸

Aslında Firavun Allah'ı tanıyordu. Fakat kibir, zorbalık ve inadından dolayı inkar ediyordu. Dolayısıyla Firavun'un iddia ettiği ilâhlık kendi ülkesinin sınırları içinde idi. Nitekim Firavun'un elinden kaçıp Medyen'e varan Hz. Musa'ya Şuayb Peygamberin; "*Korkma, zalimler topluluğundan kurtulmuş oldun*" ⁵⁶⁹ demiş olması da bunu göstermektedir. ⁵⁷⁰

Firavun'un etrafındakiler de buldukları konumu korumak için yağcılıkla Firavundan daha fazla Firavunluk yapıyor ve onun zayıf damarına basıyorlardı. ⁵⁷¹

Firavun'un kavmi ise ona uymuş bozuk bir toplumdur. "*Böylelikle kendi kavmini küçümsedi, onlar da ona itaat ettiler. Gerçekten onlar, fasık olan bir kavimdir.*" ⁵⁷²

⁵⁶⁴ İbn Kesir, II, 249.

⁵⁶⁵ Bkz., Kasas, (28), 38.

⁵⁶⁶ Yazır, IV, 2256.

⁵⁶⁷ Bkz., Hüd, (11), 97.

⁵⁶⁸ er-Râzi, a.g.e., XVIII, 53-54.; Yazır, a.g.e., IV, 2816.

⁵⁶⁹ Kasas, (28), 25.

⁵⁷⁰ er-Râzi, a.g.e., XXII, 63-64, XXIV, 128.

⁵⁷¹ Yazır, a.g.e., IV, 2256.

⁵⁷² Zuhuruf, (43), 54.

Zaten diktatörler de bu gibi taşkınlıkları böyle bozuk kitleler arasında daha rahat yapabilirler. Kendini ve yaratıcısını tanıyan inanmış kitleleri böylesine aldatmak ise çok zordur. ⁵⁷³

Onlar nüfuz ve şöhretlerini kaybetmemek için kibir, gurur ve inat içinde Hz. Musa'nın getirmiş olduğu bir çok mucizeyi inkar ettiler. ⁵⁷⁴ Hz Musa'yı hidayet yoluna çağıran bir Peygamber olarak değil de, siyasal iktidarlarına göz koymuş biri olarak görme yanılığına düştüler. ⁵⁷⁵

Halkını bu şekilde saptırmak için Firavun her türlü hile ve entrikaya baş vuruyordu. Nitekim bir defasında halkına şöyle sesleniyordu: *"Doğrusu bu (Hz. Musa) bilgin bir büyüdüdür. Büyüsüyle sizi yurdumuzdan sürüp çıkarmak istiyor. Ne buyurusunuz?"* ⁵⁷⁶

Meâlini verdiğimiz bu iki ayette ilâhlık iddiasında bulunan diktatör birinin halkıyla bu şekilde konuşması, aslında o kişi için bir çelişki sayılır. Ancak buradan anlaşılıyor ki, Hz. Musa karşısında iyice sıkışan Firavun ilâhlık davasını geçici olarak rafa kaldırıyor, memurlarına ve halkına karşı iki yüzlülük, yağcılık ve sahtekarlıkta bulunuyor. Sanki tehlike ona değil de, halkına yönelikmiş gibi göstermeye çalışıyor. Firavun'un bu şekilde hedef saptırması onun siyasi entrikalarla kamuoyunu yanıltıp, şüpheler uyandıran önemli bir dessas olduğunu gösterir. ⁵⁷⁷

Firavun, Hz. Musa'dan o kadar yılmış ve korkmuştu ki, onun adını bile ağzına almaya cesaret edemiyordu. Nedense bunu halkına da sezdirmek istemiyordu. Musa'nın ismini bile anmaya tenezzül etmiyormuş gibi görünerek halkına adeta şu fikri aşlamak istiyordu;

⁵⁷³ Kara. a.g.c.. s. 304.

⁵⁷⁴ Kara. a.g.c.. s. 268-269.

⁵⁷⁵ Kara. a.g.c.. s. 160

⁵⁷⁶ Şuara. (26). 34,35.: Ayrıca bkz., A`raf, (7), 109,110.

⁵⁷⁷ Yazır. a.g.c.. IV. 2236.

“Musa'nın hiç bir ehemmiyeti yoktur. Onun asıl güç ve kuvvet aldığı kabilesi İsrail oğullarıdır. Biz de onları emrimiz altında istediğimiz gibi ezeriz ve de ezeceğiz.... Siz hiç merak etmeyin biz bunu her zaman yapabilecek güçteyiz.”⁵⁷⁸

Aynı zamanda Hz. Musa ve Ona inananlar için; “*Bunlar azınlık bir topluluktur*”⁵⁷⁹ diyerek onları küçümsüyor ve kavminin onlardan korkmamasını sağlamaya çalışıyordu.⁵⁸⁰

Bu kıssadan iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır:

I. Gurur ve kibre kapılmış, hiç bir ölçü tanımayan lider tabakası sadece kendilerini değil, toplumu da adım, adım yok oluşa doğru sürüklerler.⁵⁸¹

II. Küçük cismiyle ölçüyü aşıp, gurur ve kibre kapılarak, zevki uğruna katliamlar yapan diktatörler, bir gün gelir ilâhi kaderin tecellisiyle aşağılık bir duruma düşer ve rezil olurlar. Böylece hem bu dünyada hem de öteki dünyada kaybedenlerden olurlar. Zulüm ve haksızlığa uğratılanlar da bir gün gelir zafere ulaşır, kurtuluşa ererler.⁵⁸²

Nitekim bu durumu Yüce Allah meâlen şöyle haber vermektedir; “*Biz ise, yeryüzünde güçten düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve mirasçılar kılmak istiyoruz.*”⁵⁸³

⁵⁷⁸ Yazır. a.g.c.. IV. 2257.

⁵⁷⁹ Şuarâ. (26). 54.

⁵⁸⁰ er-Râzi. a.g.c.. XXIV. 137.

⁵⁸¹ Şeltut. a.g.c.. s. 206.

⁵⁸² Kara. a.g.c.. s. 175.

⁵⁸³ Kasas. (28). 5.

SONUÇ

Bu araştırmamızda kibrin birey ve toplumu çöküşe doğru götüren önemli ahlâki sorunlardan biri olduğunu gördük. Yüce Kitabımız Kur'an'da bu konu ile ilgili sık, sık uyarıların bulunması da bunun tehlikeli boyutuna işaret eder.

İslâm öncesi cahiliyye döneminde, çok olumlu sayılan ve övünç kaynağı olarak kabul edilen bu davranış, Yüce Allah tarafından kınanmış ve olumsuz davranışlar arasında sayılmıştır.

Bu davranışın tehlikeli boyutlarından biri de, insanı "kin", "haset" ve "riya" gibi diğer kötü davranışlara itmesidir.

İnsanların cehalet bataklığına saplanıp kalmalarında, gerçekleri görmek istemeyip bağnazca bir tutum içine girmelerinde, yine kibrin çok önemli bir payı vardır.

Her konuda olduğu gibi, bu konuda da Yüce Kitabımız Kur'an bizlere önemli ve aydınlatıcı mesajlar sunmakta ve bu tehlikeye karşı bizleri uyarmaktadır.

Bu uyarısına ise kibirli davranışı ilk sergileme cesaretini gösteren Şeytanın durumundan bahsederek başlamaktadır. Ayrıca bunun yanında ilk insan Adem'in (a.s.) çamurdan yaratıldığına değinerek, büyüklük taslamanın insanın yapısına ters düşen bir davranış olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanlığın ilk atasının çamurdan, onun nesli olan biz insanların da bir damla sudan meydana geldiğine dikkat çeken Kur'an, esas büyüklüğün son derece mükemmel bir canlıyı, son derece basit bir Şeyden meydana getiren yaratıcı kudrete ait olduğunu bildirmektedir.

O halde insan kendini ne sanıyor ki, büyüklük taslayarak Allah'ın hakkını gasp etme cesaretini gösterebiliyor?

Nitekim buna yeltenen ve adeta kibrin sembolü haline gelen Firavun, Nemrut ve Karun gibi azgınlara nasıl acı bir sonla karşılaştıklarını Kur'an, gözlerimiz önüne sermektedir.

Bizlere düşen görev ise, bütün bunlardan kendimize düşen dersleri çıkartmak, Yüce Allah'ın büyüklüğü ve sonsuz gücü karşısında acizliğimizi idrak edip, haddimizi bilmek, tevazu sahibi olmak ve yaratıklara karşı hoşgörölül olmaktır.

Kibirli davranış, insanlar arasındaki iyi ilişkileri olumsuz yönde etkiler, toplumda bir kaos meydana getirerek toplumsal barışı zedeler. Böylece insanlar arasında kamplaşmalar meydana gelir ve düşmanlıklar körüklenmiş olur.

Bu bağlamda Kibrin, insana her türlü çılgınlığı yaptıracak ve insanı adım, adım küfre kadar sürükleyecek çok tehlikeli bir hastalık olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden Kur'an'da kafirlerin inkârda diretmelerinin önemli nedenlerinden birinin de kibir olduğu ifade edilmektedir.

Geçmiş milletlerin, insanlığı hakka ve kurtuluşa davet eden Allah elçilerine karşı şiddetli tepki göstermelerinde bu hastalığın payı küçümsenemez.

Aynı tehlike günümüz insanları ve gelecek nesiller için de söz konusudur. Bu yüzden ilâhi mesajları çok iyi algılayıp, ondan gerekli dersleri çıkartmalıyız. Gelip geçici olan şu fani dünyada huzur, barış ve mutluluk içinde yaşamının yollarını araştırmalıyız.

BİBLİYOGRAFYA

Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Hakîm Ve Meâl-i Kerîm, 14.baskı, Çantay Kitabevi, İst., t.y.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Heyet: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İ. Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş,) T.D.V., İslâm Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 1993.

Bulaç, Ali, Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, (Meâl ve Sözlük), Girişim Yayınları, İst., t.y.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, Mu'cemu'l Müfehresu li Elfâzi'l Kur'an'il Kerim, el-Mektebetü'l İslâmiyye, İst. 1982.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l Hafâ ve Müzîlü'l İlbâs ammâ İştehere Mine'l Ehâdîsi Alâ Elsineti'n-Nas, 3.baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabi, Beyrut, h.,1351.

Adler, Alfred, İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı, (trc., Ayda Yörükân), 2.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, b.y.y., 1995.

el-Âlûsî, Ebu'l Fadl Şihâbu'd-Din es-Seyyid Mahmûd, Ruhu'l Meânî fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azîm ve's-Seb'il Mesânî, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1987.

Ateş, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1991.

Aydın, Hayati, Kur'ân'da İnsan Psikolojisi, Timaş Yayınları, İst.,1999.

el-Behiy, Muhammed, İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar, (trc., Ali Turgut), Yöneliş Yayınları, İst., 1988.

el-Beydâvî, Nasıru'd-Din Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, Envâru't-tenzil ve Esrâru't-Te'vil, Müessesetu Şa'bân Li'n-Neşr ve't-Tevzi', Beyrut, t.y.

- el-Beyhâkî**, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, Şuabu'l İmân, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1.baskı, Beyrut, 1990.
- el-Cevherî**, İsmail b. Hammad, es-Sihah, Tâcu'llüğa Ve Sihahı'l Arabiyye, 4.baskı, Dâru'l İlm Li'l Melâyîn, Beyrut, 1990.
- Çelik**, İbrahim, "Mele' Kavramı" adlı Makale, U.Ü.İ.F. Dergisi, C:I, Sayı:I, Bursa, 1986.
- Derveze**, M. İzzet, et-Tefsirü'l Hadîs, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri, (trc., Kurul), 2.baskı, Ekin Yayınları, İst., 1998.
- Ebu Ceyb**, Sa'di, el-Kamûsu'l Fikhî Lüğeten ve Istılâhen, Dâru'l Fikr, Dimeşk, 1988.
- el-Ezherî**, Ebu Mansûr Muhammed, Tehzibu'l-Lüğa, Dâru'l Mısriyye, Kahire, t.y.
- Fîruzâbâdî**, Mecdu'ddin Muhammed, ibn Ya'kub, el-Kâmûsu'l Muhît, 3.baskı, Müessesetu'r Risâle, Beyrut, 1993.
- el-Gazzâlî**, Muhammed Ebu Hâmid, İhyâu Ulûmi'd-Din, (thk., el-Hâfız el-İrâkî), 2.baskı, Dâru'l Hayr, Beyrut, 1993.
- Havvâ**, Said, el-Müstahles fi Tezkiyeti'l Enfûs, 4.baskı, Dâru's-Selâm, b.y.y., 1988.
- el-Hemedânî**, Hüseyin Ebu'l İzz, el-Ferid fi İ'râbi'l Kur'âni'l Mecîd, (thk, Fehmi Hasan en-Nemr, Fuad Ali Muhaymer), b.y.y., t.y.
- el-Heytemî**, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Mekkî, ez-Zevâcir an İktirâfi'l Kebâir, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1988.
- İbn Düreyd**, Ebubekr, Muhammed b. Hasen, Cemheretu'llüğa, (thk., Dr. Remzi Münir Ba'lebekkî), Daru'l İlm Li'l Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Faris**, Ebu'l Huseyn Zekeriyya, Mu'cemu Mekâyisu'llüğa, (thk., Abdu's Selâm Muhammed Harun), Dâru'l Cîl, Beyrut, 1991.

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, Sünen, (thk., M.Fuâd Abdü'l Bâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabi, b.y.y., 1975.

İbn Manzûr, Ebu'l Fadl, Cemâlû'd-Din, Muhammed b. Mûkerrem, Lisanu'l Arab, 1.baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.

İbn Teymiye, Şeyhu'l İslâm Ahmed, Mecmûu Feteva, b.y.y., t.y.

el-İsfehânî, Ebu'l Kâsım el-Hüseyn ibn Muhammed er-Rağıp, el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'an, (thk., Safvan Adnan Davudî),1.baskı, Dâru'l Kalem, Dımeşk, 1992.

İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, (trc., Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, 3.baskı, İst. 1997.

_____, Kur'anda Allah ve İnsan, (trc., Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara, t.y.

Kara, Necati, Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler, 2.baskı, Seha Neşriyat, İst., 1991.

el-Kâsimî, Cemâlû'd-Din, Mehâsinu't-Te'vil, 2.baskı, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1978.

el-Kazvinî, Zekeriyya b. Muhammed, Müfidu'l Ulûm ve Mübidu'l Humûm, (thk., Muhammed Abdu'l Kadir 'Atâ), Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut,1985.

el-Kefevî, Ebu'l Bekâ, Eyyub Musa el-Hüseynî, el-Külliyât, 2.baskı, Müessesetu'r Risale, Beyrut, 1993.

Kılıç, Sadık, Kur'an'da Günah Kavramı, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984.

Kitab-ı Mukaddes, (Tevrat ve İncil), İst., 1985.

Kökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V.Y., Ankara, 1993.

Kurtubî, Ebu Abdullah, Muhammed ibn Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' Li Ahkâmi'l Kur'an, Dâru'l Kutubu'l Mısriyye, Beyrut, 1954.

Kutub, Seyyid, Fî Zilâli'l Kur'an, (trc., M. Emin Saraç, İ. Hakki Şengüler, Bekir Karlığa), Birleşik Yayıncılık, İst., t.y.

Macit, Nadim, Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Konya, 1992.

- el-Maverdî, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, Edebü'd-Dünya ve'd-Din, 16.baskı, Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabi, Beyrut,1979.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, Tefsiru'l Merâğî, Dâru'l Fikr, b.y.y., t.y.
- el-Mevdudi, Ebu'l Âlâ, Tefhimu'l Kur'an, (trc., Kurul), İnsan Yayınları, İst.,1988.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, el-Ahlâku'l İslâmiyye ve Ususuha, Dâru'l Kalem, Dımeşk, 1992.
- el-Muhâsibî, Ebu Abdullah el-Hâris , er-Riâye Li Hukuki'llah, (thk., Abdu'l Kadir Ahmed 'Atâ), 4.baskı, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, t.y.
- en-Nedvî, Ali el-Hasen, Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti? (trc., Mehmet Süslü), Kitabevi Yayınları, İst., 1996.
- en-Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, Sahihu Müslim, bi Şerhi'n-Nevevî, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, t.y.
- en-Nesefî, Ebu'l Berekât, Abdullah ibn Ahmed b. Mahmud, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, Kahraman Yayınları, İst., 1984.
- Okumuş, Ejder, Kur'anda Toplumsal Çöküş, İnsan Yayınları, İst., 1995.
- Özön, Mustafa Nihat, Osmanlıca Türkçe Sözlük, 7.basım, İnkılap Kitabevi, İst., 1987.
- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an'ın Temel Kavramları, 10.baskı, Yeni Boyut Yayınları, İst., 1990.
- er-Râzî, Fahu'd-Din Muhammed ibn Ömer, Mefâtihu'l Ğayb, (et-Tefsiru'l Kebîr) 3.baskı, b.y.y., t.y.
- Said, Cevdet, Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları, (trc., İlhan Kutluer), 3.baskı, İnsan Yayınları, İst., 1994.
- Sarıcık, Murat, "Silm ve Cehl Kelimeleri Üzerine" adlı Makale, H.Ü.İ.F.D., III., Sayı, Ş. Urfa, 1992.

et-Tâberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1988.

et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, es-Sünen, Dâru'l Kutubi'l İslâmiyye, Beyrut, 1987.

Türkçe Sözlük, T.D.K., Yeni baskı, Ankara, 1988.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi , Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İst., t.y.

Yıldırım, Suat, Kur'an'da Ulûhiyyet, 1.baskı, Kayıhan Yayınları, İst. 1987.

ez-Zebîdî, Zeynu'ddin, Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, (trc., Kâmil Miras, Ahmed Naim), D.İ.B.Y., 8.baskı, Ankara, 1986.

Zevzenî, Ebu Abdullah, el-Hüseyn b. Ahmed, Şerhu Muallakat es-Seb', 3.baskı, Dâru'l Cîl, Beyrut, 1979.

Zeydân, Abdulkerim, Usulu'd Da'va, Dâru'l Vefâ, 4.baskı, Mısır, 1991.